

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

X. évfolyam

2013/3-4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Kis Katalin:

A kőolaj szerepe az OPEC Öböl-menti kisállamaiban: mi lesz az olaj után? **1**

Kacziba Péter:

A ciprusi földgázkincs szerepe a Kelet-Mediterráneum geopolitikai átrendeződésében **20**

Biedermann Zsuzsánna:

Mobutu bukása, a ruandai hutu menekültek ellen elkövetett atrocitások és a kelet-zairei instabilitás regionális hatása **42**

Paár Ádám:

Az „amerikai szocializmus” ellensége – az amerikai jóléti állam és a Tea Party mozgalom **58**

Neszmélyi György Iván:

Az arab tavasz politikai és gazdasági hatásai Egyiptomban **71**

KÖNYVISMERTETÉS

Éva Ádám:

Marsai Viktor – Hettyey András: Szomália, Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván című könyvének recenziója **86**

Impresszum

93

Kis Katalin:

A kőolaj szerepe az OPEC Öböl-menti kisállamaiban: mi lesz az olaj után?

A cikk arra keresi a választ, hogy milyen szerepet tölt be a kőolaj az OPEC Perzsa-öböl menti kisállamainak (Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek) fejlődésében és készülnek-e az olaj kimerülése utáni időszakra, melynek elemzésére gazdasági és intézményi indikátorokat használunk, továbbá áttekintjük az alternatív energiaforrások használatának lehetőségeit a vizsgált országokban.

A kőolaj olyan stratégiai ásványkincs, ami alapjaiban határozza meg az életet, hiszen az országok saját ellátásának szempontjából kiemelkedően fontos, továbbá a kőolajjal való ellátottság hozzájárulhat egy ország gazdasági fejlődéséhez is. Így nem véletlen, hogy a kőolajban gazdag arab országok világgazdaságban betöltött szerepe dinamikus növekedést mutathat. Ugyanakkor a kőolaj kimerülése komoly veszélyeket rejthet magában azokban az országokban, amelyek az olajra építik gazdaságukat. Így a cikk arra keresi a választ, hogy milyen szerepet tölt be a kőolaj az OPEC Perzsa-öböl menti kisállamainak (Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek) fejlődésében és készülnek-e az olaj kimerülése utáni időszakra. Ezt gazdasági és intézményi indikátorok segítségével vizsgáljuk, továbbá áttekintjük az alternatív energiaforrások használatának lehetőségeit a vizsgált országokban. Összességében elmondható, hogy Katar bőséges földgázkészletekkel rendelkezik, az Emírségek pedig már megkezdte a megújuló energiaforrások kiaknázását. A kiapadó kőolajbevételek pótlására is komoly előrelépések történtek a külföldi befektetések növelésével és a hazai befektetési feltételek kedvezőbbé tételével.

Az arab országok fejlettségi szintje a XX. század elején még nagyon hasonló képet mutatott, és a világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de ezen változtatott egy stratégiai ásványkincs, a kőolaj kitermelésének megindulása. Ennek köszönhetően az arab országok fejlettségi szintje ma már nagyon eltérő, függően attól, hogy rendelkeznek-e kőolajkészletekkel vagy sem: egyes országok még mindig a legszegényebb országok csoportjába tartoznak (például Szomália, Mauritánia, Jemen), míg több, olajban gazdag ország (például Szaúd-Arábia, Kuvait, Katar, Egyesült Arab Emírségek) egy főre eső GDP-je – vele párhuzamosan lakosságszáma is – jelentős mértékben növekszik az olaj megjelenése óta és a világ leggazdagabb országai között helyezkednek el. Azonban a kőolajjal való ellátottság nem jár

• Kis Katalin a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának Pénzügy mesterszakos hallgatója. Fő kutatási területei jelenleg az erőforrással, főként kőolajjal való ellátottság gazdasági és társadalmi hatásainak vizsgálata az OPEC országok vonatkozásában, valamint az afrikai regionális integrációk kereskedelempolitikai intézkedéseinek hatékonysága, különösképpen az erőforrásokban gazdag és katonai konfliktusokkal küzdő országokban.

„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

automatikusan az országok fejlődésével (lásd például Nigéria esetét), ehhez megfelelő gazdaságpolitika is szükséges.

Így a tanulmány *egyik célja, hogy bemutassuk a kőolaj gazdasági fejlődésben betöltött szerepét az arab országok életében*. A vizsgálathoz az OPEC (Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezete) Perzsa-öböl menti kisállamait – Katart, Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírségeket – vesszük alapul, hiszen kis alapterületük ellenére a világkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlás tekintetében szerepük egyre nagyobb és a magyar szakirodalomban – talán Dubai kivételével – ritkábban esik szó a Közel-Kelet kisállamairól. Másrésről a téma állandó aktualitását adja, hogy a kőolaj nem megújuló energiaforrás, így a pótlására reális alternatívát kell találni. Ebből következően a tanulmány *másik célja, hogy megvizsgáljuk, milyen kilátásokkal néznek ezen országok a kőolaj nélküli jövőbe*, vagyis miként tudják a dinamikus növekvő lakosság energiaellátását biztosítani, milyen gazdaságfejlesztési stratégia kifejlesztését kezdték már meg, és adottságaikból kifolyólag mire lenne lehetőségük.

A cikk rövid áttekintéssel indul arra vonatkozóan, hogy az erőforrással való ellátottság miként befolyásolja egy ország életét és hogyan lehet a gazdasági fejlődés elindulásának alapja. Majd a kínálat jellemzése következik, amely során áttekintjük a főbb kitermelő országokat. Az elméleti megalapozás után következik a tanulmány céljainak részletes kifejtése, kitérve a kőolaj gazdasági fejlődésben betöltött szerepére és az olaj utáni életre Katarban, Kuvaitban és az Egyesült Arab Emírségekben.

Az erőforrással való ellátottság hogyan hat egy ország fejlődésére?

Egyértelmű, hogy a kőolajjal – tágabb értelemben erőforrással – való ellátottság komoly hatást gyakorolhat egy ország külkereskedelmére, azon keresztül pedig egész gazdasági helyzetére. Ez a hatás jobb esetben pozitív, ugyanakkor számos negatív hatással is szembesülhet az ország. Így az előnyök és a hátrányok vizsgálata azért fontos, hogy eldönthessük, megéri-e az adott erőforrás kitermelése, elegendő-e erre az erőforrásra támaszkodni, vagyis az erőforrások léte *áldás* vagy *átok* az országok számára. Az erőforrással való ellátottság lehetséges előnyeivel és hátrányaival már számos szerző foglalkozott, és erről nyújt áttekintést az *1. táblázat*.

1. táblázat

Az erőforrással való ellátottsághoz kapcsolódó lehetséges jellemzők a nemzetközi szakirodalom szerint

<i>Szerzők</i>	<i>Lehetséges előnyök és hátrányok</i>
<i>Mikesell, Gylfason</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A fejlődés elindulásának az alapja lehet ▪ Fontos külkereskedelmi cikk lehet, előmozdítva az erőforráshoz kapcsolódó szektorban az export növekedését ▪ Primer erőforrásforrásként szolgál az ipar számára ▪ Vonhatja a külföldi tőkét az adott erőforráshoz kapcsolódó szektorokba ▪ A megnövekedett külföldi tőke lecsökkentheti a kamatlábakat, csökkentve a hazai befektetési kedvet ▪ A kimerülés után lecsökken az export és az abból származó bevétel ▪ A magas hazai valutaárfolyam kedvez az importnak, rontva ezzel az erőforrástól független iparcikkek kivitelét, amely részaránya az exportban alacsonyabb (holland-kór)
<i>Gylfason, Ndikumana – Abderrahim, Collier – Hoeffler, Kolstad – Soreide</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ A humán tőke képzés elmaradásának veszélye ▪ Nőhetnek a kormányzati kiadások, megnövelve a nemzeti jövedelmet, ugyanakkor az erőforrás kimerülése után ezek visszaesése várható ▪ A magas korrupció visszavetheti a jövedelmek hatékony elosztását ▪ Megalapozhat fontos infrastrukturális beruházásokat
<i>Collier – Hoeffler, Ploeg</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Fegyveres konfliktusok kialakulásának veszélye

Forrás: Raymond F. Mikesell: „Explaining the resource curse, with special reference to mineral-exporting countries.” *Resources Policy*, Vol. 23, No. 4, (1997), 191-199. o.

Thorvaldur Gylfason: „Natural Resources and Economic Growth: From Dependence to Diversification.” *Discussion Paper*, 2004/4804, Center for Economic Policy Research, London, 2004.

Leonce Ndikumana – Kaouther Abderrahim: „Revenue Mobilization in African Countries: Does Natural Resource Endowment Matter?” *African Development Review*, Vol. 22, No. 3, (2010), 351-365. o.

Paul Collier – Anke Hoeffler: „Testing the neocon agenda: Democracy in resource-rich societies.” *European Economic Review*, Vol. 53, No. 3, (2009), 293-308. o.

Ivar Kolstad – Tina Soreide: „Corruption in natural resource management: Implications for policy makers.” *Resources Policy*, Vol. 34, No. 4, (2009), 214-226. o.

Paul Collier – Anke Hoeffler: „Greed and Grievance in Civil War.” *Working Paper*, 2000/2355, World Bank, 2000.

Frederick van der Ploeg: „Natural Resources: Curse or Blessing?” *Working Paper*, 2010/3125, Center for Economic Studies and Ifo Institute for Economic Research, University of Oxford, 2010.

Az említett előnyök és hátrányok tágabb értelemben jellemzik az erőforrásokat, azonban nem mindegy, hogy milyen erőforrással rendelkezik az ország. Így érdemes külön kiemelni, hogy a kőolajban gazdag országokra, mely tulajdonságok a leginkább jellemzőek. Az előnyök közül mindenképpen kiemelendő a kőolaj exportban betöltött szerepe, hiszen az újonnan felfedezett energiaforrás megnövekedett kivitele hozzásegítheti az országokat a világkereskedelemben való bekapcsolódáshoz, ezáltal növelve a nemzeti jövedelmet. Mi több, a kőolaj kereskedelméből származó bevételekből intézményi és infrastrukturális beruházásokat valósíthatnak meg, többek között az oktatás és egészségügy területén, ami hozzásegítheti az országokat a lakosság életszínvonalának javulásához. Továbbá a kőolajbevételek ösztönözhetik a kutatás-fejlesztést és innovációt, ami elengedhetetlen a kőolaj kimerülése utáni élet megalapozásához.

Ugyanakkor sok szénhidrogénben gazdag ország elsődleges exportcikként kezeli a kőolajat, így kivitele – ezen keresztül főbb bevételei – erősen függenek a kőolaj keresletétől és világpiaci árától. Továbbá kiemelt veszélyforrást jelent, hogy az országba áramló külföldi tőke a kőolaj kitermelése érdekében áramlik be, így nem ágyazódik be az ország gazdaságába, ezáltal az ország továbbra is az erőforrás kitermelésére fog szakosodni, gátolva a gazdasági fejlődést. Másfelől megfelelően kell használni a kőolaj kereskedelméből származó bevételeket is, vagyondiverzifikációt hajtva végre, ami a dekonjunkció időszakán is átsegítheti az országot. Mindemelllett az igazságosabb jövedelemelosztás érdekében – a korrupciót megfékezendő – fontos a hosszú távú gazdaságpolitikai döntések meghozatala és megfelelő végrehajtása, valamint az átláthatóbb intézményi feltételek megteremtése.

Az eddig leírtak alapján nem tudjuk biztosan kijelenteni, hogy az erőforrással való ellátottság *áldás* vagy *átok*, hiszen ez függ az erőforrás milyenségétől és azoktól az intézkedésektől, amelyet az országok hajtanak végre annak érdekében, hogy elkerüljék az adott erőforrástól való függőségüket. Így mindenképpen indokolt az, hogy egy-egy erőforrás hatását egy-egy országban külön vizsgáljuk. A következőkben így a kőolaj gazdasági szerepének vizsgálatát három országra szűkítjük le: Katarra, Kuvaitra és az Egyesült Arab Emírségekre.

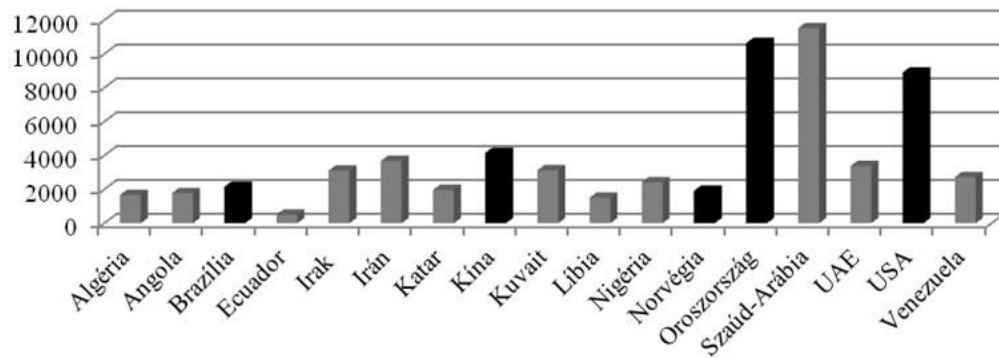
A kőolaj szerepe Katarban, Kuvaitban és az Egyesült Arab Emírségekben

A világon 2012-ben a napi kőolaj-kitermelés 86 millió hordó körül mozgott, és három ország kitermelése kiemelkedett a többi közül. Ezek rendre: Szaúd-Arábia, amely 2012-ben több mint 11 millió hordó kőolajat termelt ki naponta, Oroszország, amely kitermelése 10 millió hordó körül mozgott, és az Egyesült Államok, amely a 8,9 millió hordót is meghaladó kitermelésével a harmadik helyet szerezte meg (1. ábra). Kiemelkedő az Öböl-menti kisállamok szerepe is, ugyanis kis alapterületük ellenére 2-3 millió hordó kőolajat termelnek ki naponta, továbbá 2011-hez képest mindhárom ország növelte kitermelését.

1. ábra

Az OPEC országok és nagyobb versenytársaik kőolaj-kitermelése 2012-ben

(ezer hordóban, naponta)

Megjegyzés: OPEC tagok: Algéria, Angola, Ecuador, Irak, Irán, Katar, Kuvait, Líbia, Nigéria, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek (UAE), Venezuela

Forrás: British Petroleum: „Statistical review of world energy.” <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2013.html> Letöltve: 2013. július 17.

Ha a világ konvencionális¹ kőolajtartalékait vizsgáljuk meg, 2012-ben Katar részesedése 1,4%, az Emírségeké 5,9%, míg Kuvaité 6,1% volt.² Mi több, Kuvait területén található a világ második legnagyobb olajmezője, a Burgan-olajmező, amely tartalékainak 85 százalékát rejt.³ Továbbá a mostani becslések és az OPEC adatai szerint a világ bizonyított konvencionális kőolajtartalékainak 81%-a az OPEC tagországokban található, ami mintegy 1193 milliárd hordó kőolajat feltételez. Az OPEC részesedésén belül a Közel-Kelet részaránya eléri a 65%-ot, ami mutatja a régió túlsúlyát a tartalékok tekintetében.⁴

Az Öböl-menti kisállamok egyfelől sok dologban nagyon különböznek egymástól, másfelől nagyon sok aspektusban hasonlóságot mutatnak. Az arab országok csoportosítását több szempontból elvégezhetjük, és akármelyik szempontot is nézzük Katart, Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírségeket mindig ugyanabba a csoportba sorolják. Főként úgy jellemzik őket, mint „tőkegazdag, egyoldalú gazdaságú olajexportáló országok”.⁵ Vagyis a legfontosabb kapcsolat a vizsgált országok között a kőolaj léte.

¹ Konvencionális készleten a mindennapi életben használt kőolajat értjük, míg a nem konvencionális készletek, mint az olajhomok, az olajpala, vagy az extra-nehéj olaj, a nehezen és magasabb kitermelési költséggel hozzáférhető készleteket jelentik. Forrás: Breuer Pál: „Mi jön az olaj után?” Olaj csak másmilyen?! *BME OMIKK Energiaellátás, Energiatakarékosság Világszerte*, Vol. 45, No.10, (2006), 25-31. o.

² British Petroleum: „Statistical review of world energy.” <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2013.html> Letöltve: 2013. július 17.

³ Benke József: *Az arab országok története I. kötet*. Alexandra Kiadó, 1998. 166. o.

⁴ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.” http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf Letöltve: 2012. február 23.

⁵ Rostoványi Zsolt: *Az arab Kelet a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 265. o.

A kőolaj kereskedelemben, gazdaságban és társadalmi fejlődésben betöltött szerepe

A kőolaj előtti időket tekintve Katar, Kuvait és az Emírségek is az arab világ legelmaradottabb régiói közé tartoztak, de az olaj felfedezése óta gazdasági fejlődésük töretlen.⁶ A XXI. században a GDP növekedés tekintetében csak a 2009-es év számított kedvezőtlennek, a 2008-as válság utóhatásaként. Másrészt, ha a 2011-es adatokat nézzük az 1 főre eső GDP-t vizsgálva a világ élmezőnyébe tartoznak (2. táblázat). A világ országait felsorakoztató listában az Emírségek a 18. helyet, még Kuvait az 5. helyet foglalja el. A legkiemelkedőbb eredményt pedig Katar mutatja, hiszen Luxemburg és Norvégia után a 3. helyen található.⁷

2. táblázat

A vizsgált országok kereskedelmét jellemző mutatók 2011-ben és intézményi mutatói 2012-ben

Mutatók	Egyesült Arab Emírségek	Katar	Kuvait
GDP/fő (folyó árak \$-ban)	45.639	92.965	62.665
Export (millió \$-ban)	252.556	107.095	103.490
- ebből kőolaj	104.543	44.751	96.724
- a kőolaj aránya a teljes exportban	41,4 %	41,7 %	93,5 %
Exportkoncentrációs index	0,420	0,473	0,735
Nemzetközi tartalékok (millió \$-ban)	37.269	16.220	25.932
Valutaárfolyam (=1\$)	3,672 AED	3,640 QAR	0,276 KWD
Korrupciós index	68	68	44
HDI	0,818	0,834	0,790
- Egészségügyi index	0,894	0,923	0,863
- Oktatási index	0,686	0,629	0,620
- Jövedelemi index	0,894	1,000	0,925

Forrás: OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.” Interneten: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2010_2011.pdf Letöltve: 2012. február 23.

UNCTAD: „UNCTAD Stat.” <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> Letöltve: 2013. július 17.

UNDP: „Human Development Report.” <http://hdr.undp.org/en/statistics/> Letöltve: 2013. július 18.

Transparency International: „Corruption Perceptions Index 2012.” <http://www.transparency.org/cpi2012/results> Letöltve: 2013. július 17

⁶ Benke: i.m. 197. o.

⁷ UNCTAD: „UNCTAD Stat.” <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> Letöltve: 2013. július 17.

2011-ben Kuvaitban a teljes export 93,5 százaléka kőolaj volt és az exportkoncentrációs index is magasnak mondható, ami mutatja, hogy kivitele erősen koncentrálódik egy termékre, ami esetükben a kőolaj (2. táblázat). Viszont, ha Katar és az Egyesült Arab Emírségeket vizsgáljuk, a kőolaj aránya a teljes exportban nem éri el az 50 százalékot sem. Így a kőolaj alacsonyabb részesedése és az exportkoncentrációs index értéke mutatja, hogy Katar és az Emírségek sokkal diverzifikáltabb kivitelét tekintve, mint Kuvait (2. táblázat).

A kőolajat feldolgozó iparágak fejlődéséről az mondható el, hogy míg a kitermelő kutak száma növekszik, addig – az Emírségeket kivéve – az olajipari termékek mennyisége csökkent 2011-ben az előző évhez viszonyítva. Kuvaitot nézve ez a csökkenés eléri a 10%-ot, pedig kőolaj-kitermelése folyamatosan nő. Katarban a csökkenés 4,5%-ra tehető, ugyanakkor nemcsak az olajipari termékek előállítása csökken, hanem a kőolaj exportja is. Így már most megfigyelhető egy súlyponteltolódás a kőolajról a földgáz kivitelére, ami nemcsak Katarra jellemző, hanem az OPEC egészére is. Az Emírségek esetében a nyersolaj export növekedése mellett az olajipari termékek exportja is nőtt 25%-kal, ami főként a benzin és a kerozin növekvő előállításának köszönhető.⁸

Az export partnerek közül kimagaslanak az ázsiai országok. Katar nyersolaj exportjának 99%-a, Kuvaitnál a 83%-a még az Emírségeknél a nyersolaj export 95%-a áramlik az ázsiai országokba. A finomított olajipari termékek exportjánál is Ázsia a legfőbb partner (Kuvait 91%, Katar 85%), kivéve az Emírségeket, ugyanis itt az export 61%-a a Közel-Kelet országaiba irányul.⁹

Ha már a kőolaj gazdaságra gyakorolt hatásáról beszélünk, akkor meg kell vizsgálnunk az országokban fennálló árfolyamrendszert is, ugyanis a túlzott erőforrás-export megnövelheti a hazai valuták mennyiségét, túlértékelte téve a hazai valutát. Mindemellett az olajárak növekedése is pozitív korrelációt mutat a valutaárfolyamok változásával.¹⁰ Ennek elkerülése érdekében az országoknak kiigazítható fix árfolyamrendszert kellene bevezetni. Az Emírségek és Katar már fix árfolyamrendszert használ, a dollárral szemben határozták meg a hivatalos árfolyamokat (2. táblázat). Így nincsenek kitéve a külső hatásoknak az árfolyamváltozást illetően. Ezzel szemben Kuvait egy valutakosárhoz (japán jen, euró, dollár és angol font) rögzítette árfolyamát, így nem teljesen fix az árfolyamrendszere, amit mutat az is, hogy az utóbbi 3 évben, ha csak kis mértékben is, de erősödött a hazai valuta.¹¹

Az Öböl-menti kisállamok egyik fő célja a „jóléti állam” kialakítása, ugyanis az olaj előtti időkben az arab világ legszegényebb és legrosszabb szociális mutatókkal rendelkező országai közé tartoztak. Így az elmúlt 3-4 évtizedben jelentős fejlődés következett be mind az oktatás, mind az egészségügy területén, ami köszönhető a kőolajbevételek produktív felhasználásának is. Mindemellett az állampolgárok életszínvonala is jelentős javulást mutat. Egy ország

⁸ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.”

⁹ Uo.

¹⁰ Usama Al-Mulali – Normee Che Sab: „Oil Shocks and Kuwait’s Dinar Exchange Rate: the Dutch Disease Effect.” *Research Paper*, 12-10-2010, Munich Personal RePEc Archive, Munich University, 2010; Usama Al-Mulali: „The Impact of Oil Prices on the Real Exchange Rate in Twelve Oil Exporting Countries: The Dutch Disease Effect.” *Working Paper*, 26-07-2010, USM School of Social Sciences, 2010.

¹¹ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.”

társadalmi fejlettségének, az állampolgárok életszínvonalának mérésére szolgáló indikátor a *Humán Fejlettségi Mutató* (HDI). A mutató 0-1-ig terjedő skálán vehet fel értékeket, ahol a 1-es jelenti a maximális fejlettséget. A mutató értékét az ország oktatási, egészségügyi és jövedelmi helyzete határozza meg.¹² A 187 országot felsorakoztató listában mindhárom vizsgált ország magas fejlettséget mutat, mi több, Katar a 36. helyével és az Emírségek a 41. helyével az arab régiót tekintve magasan az átlag feletti fejlettséget érték el (3. táblázat). Mindhárom ország a jövedelmi indexet tekintve érte el a legkedvezőbb eredményt, köszönhetően magas GDP és GNI értéküknek. A három országban az oktatási index értéke a legkedvezőtlenebb, persze hozzá kell tennünk, hogy a mutató csak az iskolában elöltött évek számát veszi számításba, ami nem elegendő, hogy megítéljük egy ország humán tőke helyzetét. Ugyanis már komoly előrelépések történtek az oktatás területén is, hiszen mind Katarban, mind Kuvaitban az állam magas támogatásokkal ösztönzi a fiatalokat az egyetemi tanulmányok folytatására, továbbá Kuvait már 1976-ban létrehozott három milliárd dollár kezdőtőkével egy *Jövő Generációkért Alapot*, amihez minden évben az olajjövedelmek 10 %-át hozzáteszik.¹³

Ugyanakkor a pozitív eredmények mellett ezen országok még ma is számos problémával néznek szembe. Ezek között említhetjük a *lakosság szám drasztikus növekedését, a bevándorlók nagyarányú beáramlását, a nemek közötti egyenlőtlenséget és a korlátozott politikai és civil szabadságjogokat* is.

Másrészről, ha a korrupciós indexet nézzük meg, ahol a nulla jelenti a teljesen korrupct vezetést és a százas a korrupciótól mentességet, akkor láthatjuk, hogy Kuvait a 66. helyen található – Romániával és Szaúd-Arábiával együtt -, ami egy közepes mértékű korrupciónak való kitettséget jelent, míg az Emírségek és Katar a vizsgált 176 ország közül a legjobb eredményt elért 30 ország között foglal helyet.¹⁴ Ezen eredmények azért fontosak, mert a korrupció és a rossz intézményrendszer, ahogy azt korábban említettük, erős gátja lehet az olajból származó bevételek hatékony felhasználásának.

Összegezve mondhatjuk, hogy a vizsgált országok életének meghatározó jelensége az olaj léte. Ugyanis az olajnak köszönhetően kapcsolódtak be a világkereskedelembé és tettek szert hatalmas olajvagyonra, amelyet olyan területeken tudtak felhasználni, ami a társadalmi fejlődést segítette, főként az oktatás és az egészségügy fejlesztése területén. Azonban a vizsgált adatok azt mutatják – különösen a kereskedelem vonatkozásában –, hogy a kőolajra való utaltság a három országban különböző.

Lehetséges utak – a kőolaj utáni időkben

A kőolaj kimerülése utáni időkben az Öböl-menti kisállamok két szempontból is nehézséggel szembesülhetnek. Egyrészt a saját ellátás tekintetében valamilyen erőforrással pótolni kell a kimerült kőolajat. Ezek lehetnek más nem megújuló energiaforrások és a megújuló energiaforrások is, amelyekre a jövőben építeni kell. Másrészt az ország gazdasági

¹² UNDP: „Human Development Report.” <http://hdr.undp.org/en/statistics/> Letöltve: 2013. július 18.

¹³ Benke: i.m. 181. o.

¹⁴ Transparency International: „Corruption Perceptions Index 2012.” Interneten: <http://www.transparency.org/cpi2012/results> Letöltve: 2013. július 17.

lehetőségei is szűkülnek annak köszönhetően, hogy egy fontos exportcikket elveszítettek. Így az Öböl-menti kisállamok jövőbeni gazdaságfejlesztési stratégiáit is vizsgálat alá vesszük.

A saját ellátás biztosítása

A kőolajat, mint energiaforrást nagyon sok területen alkalmazzák. Így a vizsgált országok szempontjából – a saját fogyasztást tekintve – nélkülözhetetlen ásványkincs. A három ország tekintetében a *legnagyobb olajtól való függés a közlekedésben van*, ugyanis a közlekedésüket 100 százalékban kőolajból fedezik. A másik fontos terület a villamosenergia előállítása, ahol Kuvait függése mondható erősnek, hiszen ezen energia előállítására több mint 70 százalékban kőolajat használ.¹⁵ Ugyanakkor a vizsgált országok a saját ellátást tekintve kedvező helyzetben vannak, hiszen kitermelésük meghaladja fogyasztásukat, így egyik ország sem importál – még csekély mértékben sem – kőolajat.¹⁶

Másfelől a kőolaj kimerülése után Katar, Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek komoly energiagondokkal nézhetnek szembe, ugyanis a lakosság drasztikus növekedésének, és a gazdaság dinamikus fejlődésének következtében az országok energiafogyasztása nagymértékű növekedést mutat. Ezt támasztják alá a Világbank adatai is, mely szerint a vizsgált országok egy főre eső villamosenergia fogyasztása 2009-ben a világon az első tíz ország között szerepelt.¹⁷ Feltételezhetjük, hogy ezt a nagymértékű fogyasztási keresletet már sokkal nehezebb lesz kielégíteni, ha ez a stratégiai fontos erőforrás nem fog rendelkezésre állni.

A kőolaj utáni úr pótlására két út áll az országok előtt. Egyrészt importálhat kőolajat azon országoktól, amelyek készletei még nem merültek ki, belehelyezve magát egy másik országtól függő, energiaimportjára erősen támaszkodó ország szerepébe, vagy saját ellátása érdekében más energiaforrások kiaknázása felé fordulhat – ide értve a nem megújuló (földgáz, szén, nukleáris energia) és a megújuló energiaforrásokat is (napenergia, szélenergia, vízenergia, geotermikus energia, biomassza). Főként a második alternatíva valószínűsíthető, ugyanis – köszönhetően a magas tartalékoknak, és a racionalizált kitermelés-politikának – feltételezhető, hogy mire kimerülnek a vizsgált országok tartalékai, addigra már más országok sem rendelkeznek majd jelentős mértékű tartalékkal.

A 2. ábra mutatja Katar, Kuvait és az Emírségek energiafelhasználását 2011-ben, erőforrásonkénti bontásban. Az ábrából leolvasható, hogy Kuvait esetében erős függés alakult ki a kőolajtól, hiszen fogyasztásában a kőolaj dominál – a teljes energiafogyasztás 56 százalékát biztosítja kőolajból. Ezzel ellentétben Katar és az Emírségek esetében már kedvezőbb a helyzet – bár ezekben az országokban is nagy a kőolaj használatának aránya –, de legnagyobb arányban nem a kőolajra, hanem a földgázra támaszkodnak. Persze ez sem tekinthető elsődlegesen pozitívnak, ugyanis nem mindegy, hogy a felhasznált földgázhoz milyen úton jut az ország, és további problémaként jelentkezik, hogy a földgáz is egy kimerülő energiaforrás. Ugyanakkor a jelenlegi tendenciákat nézve a földgázkészletek hosszabb távra elegendőek, mint a

¹⁵ IEA: „International Energy Agency Statistics”. <http://www.iea.org/stats/prodresult.asp?PRODUCT=Balances> Letöltve: 2012. szeptember 21.

¹⁶ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.”

¹⁷ Világbank: „World Bank data.” <http://data.worldbank.org/indicator> Letöltve: 2012. szeptember 27.

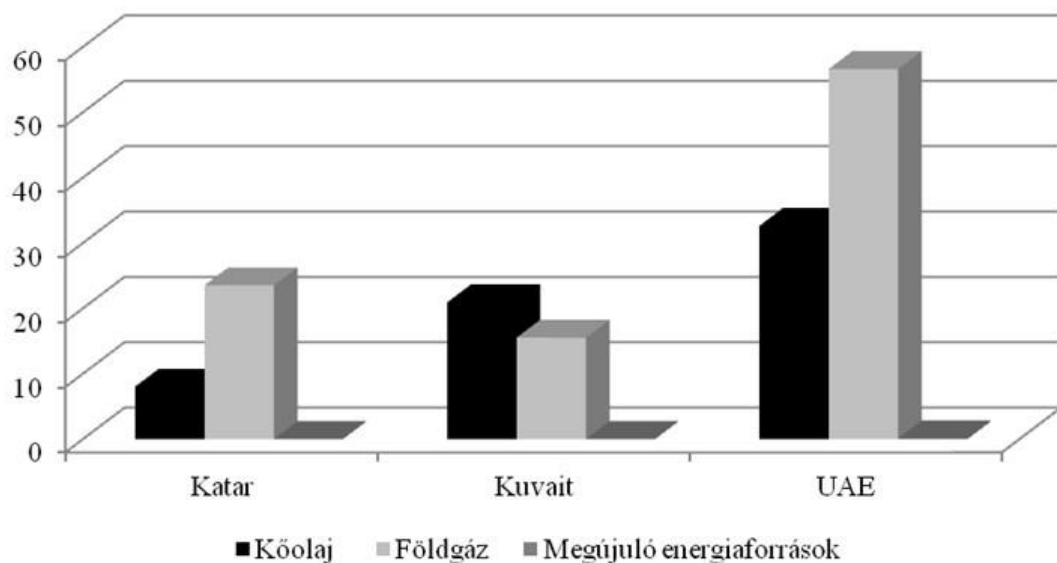
kőolajkészletek, illetve a földgáznak, elsődleges szerepe lesz a villamosenergia előállításában, hiszen előrejelzések szerint 2040-re világszinten 80 százalékkal fog nőni az elektromos energia iránti igény, és e többletet főként a földgáz és a megújuló felhasználásával fogják előállítani.¹⁸ Így vizsgálatunk során a földgázra, mint az olaj helyettesítőjére fogunk tekinteni.

A megújuló energiaforrásokat nézve, a British Petroleum adatai szerint Katar és Kuvait egyáltalán nem használ, továbbá az Emírségek is csak 2009 óta kezdett el nagyobb hatásokkal foglalkozni a megújulókkal, de felhasználása még így is csekélynek mondható, ugyanis az ország teljes energiafogyasztásában csak 0,1 százalékot tesz ki a megújuló részaránya (2. ábra).¹⁹ A 2. ábrán természetesen nem minden energiaforrást tüntettünk fel, hiszen ezen országok sem szént, sem nukleáris energiát nem használnak, így a fejezet további részében nem térünk ki teljes körűen a helyettesítő energiaforrásokra, csak azokat vizsgáljuk, amelyek reális alternatívát jelentenek. Ennek köszönhetően – a szén és a nukleáris energia mellett –, nem foglalkozunk a geotermikus energia vizsgálatával sem, ugyanis sem Katar, sem Kuvait, sem az Emírségek nem használja egyik energiaforrást sem, és földrajzi adottságaikból kifolyólag valószínűsíthető, hogy a jövőben sem fogják.

2. ábra

A vizsgált országok energiafelhasználása 2012-ben erőforrásonkénti bontásban

(a kőolaj millió tonnában, a földgáz és a megújuló millió tonna olajegyenértékben)

Megjegyzés: A megújuló energiaforrások között azok szerepelnek, amelyek alkalmasak villamosenergia előállítására.
 Forrás: British Petroleum: „Statistical review of world energy.” <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2013.html> Letöltve: 2013. július 17.

¹⁸ ExxonMobil: „The Outlook for Energy: A View to 2040.” http://www.exxonmobil.com/Corporate/energy_outlook.aspx Letöltve: 2012. február 11.

¹⁹ British Petroleum: „Statistical review of world energy.”

Ha a nem megújuló energiaforrások között keresünk alternatívát, akkor figyelmet kell fordítani a földgáz szerepének erősödésére, ugyanis Katar már ma is 100 százalékban földgázból állítja elő a villamosenergiát, így esetében nem lesz lényeges változás az olaj kimerülése után, e területet tekintve.²⁰ Ráadásul Katar nagyarányban exportál is földgázt, amelyből nagy bevételeket ér el, és mivel importja egyáltalán nincsen, ezért saját fogyasztását is saját kitermeléséből fedezi. A tartalékokat vonatkozásában is kiemelkedő Katar szerepe, ugyanis a világon a harmadik legnagyobb földgáztartalékkal rendelkezik, Oroszország és Irán után. Tartalékai meghaladják a 25.000 milliárd köbmétert, ami ha a 2011 évi kitermelést vizsgáljuk (116 milliárd köbméter), láthatjuk – feltételezve, hogy valamelyest azért nőni fog a kitermelés –, hogy a tartalékok közel 200 évig elegendőek.²¹

A három országot tekintve az Emírségek az egyetlen, ahol már komoly elmozdulások történtek a megújuló energiaforrások hasznosításának irányában. Az Öböl-menti kisállamokat nézve legnagyobb potenciált a napenergia hordozza, de egyes tanulmányok a szélenergia, és a vízenergia használatának lehetőségét is megemlítik.²² A napenergiában rejlő lehetőségek kiaknázása már megkezdődött egy 1000 megawatt teljesítményű napenergiapark terveinek bemutatásával a World Future Energy Summit nevű konferencián, amely a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség (IRENA) szervezésében évente megrendezésre kerül Abu Dhabiban. A projekt főbb céljai a következők:²³

- az energiaforrások diverzifikálásának támogatása;
- felhívni a figyelmet a klímaváltozásra és a fenntartható fejlődésre;
- csökkenteni a káros anyag kibocsátást;
- csökkenteni a fosszilis tüzelőanyagok használatát a villamosenergia előállításban;
- hasznosítani a kihasználatlan sivatagi területeket;
- elősegíteni a K+F tevékenységet a megújuló energiaforrások területén; és
- pozitívan hozzájárulni Dubai fejlődéséhez, megítéléséhez.

A projekt a „Dubai Integrált Energiastratégia 2030” keretében valósul meg, amely tervét a Dubai Legfelsőbb Energia Tanácsa dolgozta ki, és 2011-ben lépett életbe. Célja, hogy a megújuló energia kínálat részaránya 2020-ra elérje az 1 százalékot és 2030-ra már 5 százalék legyen.²⁴

A másik kiemelkedő projektet Abu Dhabi tudhatja magáénak, hiszen már elkezdték fejleszteni a világ egyedülálló eco-városát, *Masdar cityt*, ami Abu Dhabi területén fog felépülni.

²⁰ IEA: „International Energy Agency Statistics.”

²¹ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.”

²² A megújulóban rejlő lehetőségekről az Öböl-menti kisállamokban lásd pl: A-Hamid Marafia – Hamdy A. Ashour: „Economics of off-shore/on-shore wind energy systems in Qatar.” *Renewable Energy*, Vol. 28, No. 12, (2003), 1953-1963 o. F. Q. Al-Enezi: „Visibility and Potential of Solar Energy on Horizontal Surface at Kuwait Area.” *Energy Procedia*, Vol. 12, (2011), 862-872 o. W. Al-Nassar: „Potential wind power generation in the State of Kuwait.” *Renewable Energy*, Vol. 30, No. 14, (2003), 2149-2161 o. Ayoub Kazim: „Strategy for a sustainable development in the UAE through hydrogen energy.” *Renewable Energy*, Vol. 35, No. 10, (2010), 2257-2269 o.

²³ DSCE: „Dubai Supreme Council of Energy.” Interneten: <http://www.dubaisce.gov.ae/world-energy-forum/> Letöltve: 2012. szeptember 21.

²⁴ Uo.

A Masdar projekt kezdeményezése már 2006-ban megszületett, és az építését is elkezdték, várhatóan 2016-ra készül el. A város rendhagyó lesz az arab világban, ugyanis semmilyen szén alapú energiát nem fog felhasználni, teljes mértékben megújuló energiaforrásokra fog támaszkodni. A tervezők reményei szerint körülbelül 40.000 embernek lesz majd a lakóhelye, és több mint 1.500 vállalkozást akarnak a város területére csábítani.²⁵ A Masdar projekt számos módon tudja majd támogatni a gazdaság diverzifikációját. Ezek a következők lehetnek:²⁶

- szélesítheti az exporttermékek skáláját;
- ösztönözheti a magánszektor befektetéseit;
- támogathatja az oktatást és kutatást az innovációk területén;
- vonzhatja a kvalifikált tőkét a tudásszektorokba, ezzel ösztönözve a szellemi termékek kifejlesztését;
- növelheti a gazdasági részesedést a sejkiség olajtól független szektoraiban;
- megvédheti a sejkiséget a kőolaj ingadozó árától való kitettségtől.

Továbbá a környezettudatosság fejlesztésének szándékát mutatja, hogy a leendő Masdar city helyet fog adni a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség kirendeltségének is. Mindemellett Abu Dhabi több millió dollárral támogatja a szervezet működését.²⁷ A sejkiség fő célkitűzése, hogy 2020-ra az elektromos energia 7%-át megújuló energiaforrásokból biztosítsák, de ehhez még komoly előrelépések szükségesek.²⁸

Mint láthatjuk, a saját ellátás esetében a legjobb helyzetben Katar van, hiszen villamosenergia ellátása biztosított. Katart az Egyesült Arab Emírségek követi, köszönhetően a földgáz használatának, és a megújuló kiaknázásához kapcsolódó projektjeinek. A legrosszabb helyzetben Kuvait található, ugyanis szinte minden szektorában 100%-ban olajfüggő, és megújuló kihasználására sem mutat hajlandóságot.

Persze nem mehetünk el mellett sem, hogy a közlekedést tekintve mindhárom ország rá van utalva az olajra, sőt a most helyettesítőnek számító földgáz is véges erőforrás, így nem örök időkre fog lehetőséget jelenteni a kőolaj pótlására. Ennek következtében, mivel nagyon sok alternatív energiaforrás még a fejlesztés stádiumában van, és mindennapi használata drága, nagyon fontos, hogy az országok még most, a kőolajban gazdag időkben megkezdjék az alternatív energiaforrások kihasználásának fejlesztését, ami ugyan hatalmas összegű beruházásokat követel, de a nem csekély mértékű olajvagyon alkalmas a költségek fedezésére, nem mellesleg megalapozza a jövőbeni generációk ellátását. Ezzel kapcsolatosan már pozitív irányú elmozdulásról számolhatunk be, ugyanis az országok nagy értékű befektetési alapjai ilyen célokat is szolgálnak, és megfigyelhető a szolgáltatások egyre nagyobb térnyerése is.

²⁵ Danyel Reiche: „Renewable Energy Policies in the Gulf countries: A case study of the carbon-neutral „Masdar city” in Abu Dhabi.” *Energy Policy*, Vol. 38, No. 1, (2010), 378-382. o.

²⁶ Masdar: „Masdar city.” <http://www.masdarcity.ae/en/86/about-masdar/> Letöltve: 2012. szeptember 21.

²⁷ Reiche: i.m. 380. o.

²⁸ Toufic Mezher: „Renewable energy policy options for Abu Dhabi: Drivers and barriers.” *Energy Policy*, Vol. 42, March, (2012), 315-328. o.

Új gazdaságfejlesztési stratégia

A kőolaj kimerülésekor az Öböl-menti kisállamok nemcsak fő exportcikküket és bevételforrásukat veszítik el, hanem a gazdaság egyik – ha nem az egyetlen – húzóágazatát is. Ennek következtében már most fel kell készülni az olaj utáni időkre, hogy az országok meg tudják őrizni az olajvagyonból létrehozott fejlettségi szintjüket. Így mindenképpen indokolt elemezni az Öböl-menti kisállamok kőolajtól független szektorait és a hazai vállalkozói környezetet, ezáltal választ kapva, hogy mennyire alkalmasak az országok a külföldi tőke hatékony befektetésére. Továbbá indokolt szót ejteni a kifelé irányuló tőkebefektetésekről is, hiszen ez vezethet a diverzifikáltabb befektetési környezet kialakításához, ugyanis elengedhetetlen, hogy egy ország gazdasága több lábon álljon.

Hazai befektetői környezet

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a külföldi befektetők milyen vállalkozói környezettel szembesülnek, ha az Öböl-menti kisállamokban szeretnének vállalkozást indítani, tőkét befektetni. A vállalkozói környezet jellemzésére szolgál a *Gazdasági Szabadság Index*.²⁹ Katar 71,3-as, az Emírségek 71,1-es, míg Kuvait 63,1-es értékkel rendelkezik, így a felső középmezőnybe sorolhatók az országok, ugyanakkor egyes területeken, mint a civil szabadságjogok, vagy a befektetések szabadsága komolyabb fejlődést kell felmutatni a jövőben.³⁰

Katarban a befektetési környezet szempontjából már előrelépés történt, ugyanis a korábbi szabályozás szerint a vállalatokban szerzett külföldi tulajdon nem haladhatta meg a 49%-ot és csak hazai „szponzor” támogatásával vehettek részt a katari gazdasági életben. De az új szabályok szerint nagyobb tulajdonarányt is szerezhhetnek és nincs szükség hazai állampolgár közbenjárására akkor, ha olyan ágazatba történik a befektetés, ami az állam gazdaságfejlesztési stratégiájával megegyezik. Ezek az ágazatok a mezőgazdaság, az ipar, a turizmus, az oktatás, az egészségügy és a kőolajhoz és földgázhoz kapcsolódó iparágak.³¹

Ugyanakkor Kuvaitban a külföldi befektetőknek sok nehézséggel kell szembenézniük. A nem GCC³² állampolgárok nem birtokolhatnak földet, az olaj és petrokémiai ipar teljes egészében állami kontroll alatt van, és ingatlantulajdonlásuk teljes egészében korlátozott. Problémát jelent még a magas korrupció, amelynek a hosszú és áttekinthetetlen hivatalos eljárások adják a táptalajt.³³ Mindemellett az is akadály lehet egy külföldi állampolgár hatékony gazdálkodásának, hogy Kuvaitban már kialakult egy helyi üzleti kultúra és a

²⁹ Az adatok 0-100-ig terjedő intervallumban vehetnek fel értékeket, ahol a 100 jelenti a teljes szabadságot. A indikátornak olyan tényezők a részei, mint a jogrendszer, az állam szerepvállalása, az üzleti és munkavállalási szabadság, továbbá a kereskedelmi és befektetési szabadság.

³⁰ Heritage: „Index of Economic Freedom.” <http://www.heritage.org/index/> Letöltve: 2012. október 15.

³¹ Yochanan Shachmurove: „Entrepreneurship in Qatar.” *Working Paper*, 09-025, Penn Institute for Economic Research, University of Pennsylvania, Philadelphia, 2009.

³² Gulf Cooperation Council – Öböl-menti Együttműködési Tanács.

³³ BTI: „Kuwait Country Report.” *Bertelsman Stiftung's Transformation Index*, Gütersloh, 2012.

befolyásos családok egymással bonyolítják le a tranzakciókat.³⁴ Másrészt a kormány 2009-ben elfogadott egy 140 milliárd dollár értékű gazdaságélénkítő stratégiát, melynek célja, hogy ösztönözze a külföldi tőke beáramlását és a magánszektor gazdasági részvételét az olajfüggőség csökkentése érdekében. Ennek keretében engednék a 100%-os magántulajdonlást (persze az olajkitermelés még mindig tiltott ágazat), vámmentességet a berendezési javak importjára és tízéves adómentességet biztosítanának a kezdő vállalkozásoknak.³⁵ Persze mivel a központi költségvetés fő bevétele az olajból származik, így a befektetők szemszögéből előny, hogy az adóztatás mértéke elhanyagolható mondható, vagyis a vállalatok nyereségadóján kívül más adó nincsen.³⁶ Az adók mértéke a GDP kevesebb, mint 10%-a mindhárom ország vonatkozásában.³⁷

Ha az olaj utáni időkről beszélünk, nem mehetünk el a mellett, hogy Dubairól külön is szót ejtsünk, ugyanis Dubai a legjobb példa, hogyan kell egy olaj utáni gazdaságot, virágzó gazdasággá tenni. Ma már bevételei csekély része származik a kőolaj és földgáz kereskedelemről, és gazdaságát a külföldi befektetőkre építi. A külföldi befektetők megnyerése érdekében számos kedvezményt biztosítanak, továbbá kimagasló minőségű a rendelkezésre álló infrastruktúra. A külföldieket vonzó tényezők a következők:³⁸

- megengedik a teljes tulajdonszerzést;
- szabad a profit hazautalása;
- rengeteg vámszabad terület van;
- nincsenek adók, kivéve a társasági adót, ami alól évekig mentességet lehet kapni;
- nincsenek hosszú hivatalos eljárások;
- átlátható a kereskedelmi jogrendszere;
- kiváló szállítási lehetőségek (repülőtér és kikötője világszínvonalú).

Felmerülhet a kérdés, hogy tesz szert jövedelemre az állam, ha ennyi kedvezményt biztosít. A válasz abban rejlik, hogy Dubai ahelyett, hogy elriasztaná a befektetőket a magas adókkal, az üzleti tevékenységekből szerzi jövedelmét. Gondolunk itt a hajózással és légitársasággal kapcsolatos szolgáltatásokra, ugyanis Dubai repülőtér az Emirates légitársaság jövedelmezően üzemel, és a DP World a világ országaiban összesen 50 kikötőt üzemeltet. Mindemellert nagy pénzüsségeket fordítanak a telekommunikáció fejlesztésére, a turizmus élénkítésére és ingatlanfejlesztésre, amit igazolnak az utóbbi évek nagy építőipari beruházásai. Másrészt Dubai a bevételnövelés mellett a költségek racionalizálását is fontosnak tartja, gondolunk itt arra, hogy a külföldiek nem részesülnek juttatásokban, és a lakosság nagy része nem állampolgár, így ez jelentős többletkiadástól védi meg a kormányzatot. Mi több, az Emírségek katonai és adminisztratív kiadásainak jelentős hányadát a legnagyobb

³⁴ Political Risk Yearbook: „Kuwait Country Report.”
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&hid=108&sid=878e6574-b3f0-4f1b-87fe-a805ea40bd68%40sessionmgr112> Letöltve: 2012. október 6.

³⁵ Uo. Kuwait Review: „Investment Overview.”

³⁶ Uo.

³⁷ Heritage: „Index of Economic Freedom.”

³⁸ W. Chan Kim –Renée Mauborgne: *Kék óceán stratégia. A verseny nélküli piaci tér.* Park Könyvkiadó, 2008. 41-49. o.

sejkség Abu Dhabi fedezi.³⁹ Másfelől, a szolgáltatások mellett tervezik a földgázszektor erősítését is, ugyanis a közelmúltban Moszkvában megtartott Földgázexportáló Országok Fórumán bejelentették, hogy a következő 5 évben 25 milliárd dollárt költenek új gázmezők felkutatására és a gázkitermelés növelésére.⁴⁰

Kőolajtól független ágazatok

Ha a gazdasági szektorok eloszlását vizsgáljuk, mindhárom országban, a kedvezőtlen éghajlati és talajviszonyok következtében a mezőgazdaság súlya nagyon alacsony, a GDP mindössze 0,1%-át teszi ki. Az iparban a szénhidrogénszektor túlsúlya jellemző. Míg a tercier szektort tekintve a szolgáltatások egyre nagyobb részarányt tesznek ki az országok GDP-jéből, a legfontosabbak az építőipar, a telekommunikáció, a közlekedés és a turizmus.⁴¹

A gazdasági ágak közül Katar nagy súlyt fektet a szolgáltatások fejlesztésére. A szolgáltatások ma a GDP 33%-át teszik ki.⁴² Fő húzóágazatnak a sportot tekintik, amit mutat, hogy nagyon sok világesemény rendezésére pályáznak. Ezek között említhetjük a 2020-as Olimpiai játékokat és a 2017-es Atlétika Világbajnokságot. Mindezek mellett Katar megkapta a 2022-es Futball Világbajnokság rendezési jogát, ami az arab térségben egyedülállónak mondható. Emellett már az országban folyik a katarai emberek sportszeretetének elmélyítése, amit mutat, hogy Katar nagyon sok sportolót honosít. Másrészt a sporttal a befektetési lehetőségeket is kihasználják, ugyanis Katar 70%-os tulajdonnal rendelkezik a Paris St. Germain csapatában, résztulajdonos a FC Malagában, és hatalmas összegekkel támogatják az FC Barcelona csapatát. A különböző sporteseményekkel kapcsolatosan nagymértékben megemelkedtek az infrastrukturális beruházások, és a katarai kormány 25 milliárd dolláros fejlesztési tervet jelentett be a turizmus élénkítésére, ami nemcsak új luxushotelek felépítését foglalja magába, hanem egy új repülőtér és egy új kikötő építését is.⁴³ Katar esetében már az exportban is megfigyelhető egy súlyponteltolódás, ugyanis még kőolajexportjának növekedése a másik két országhoz hasonlítva csekélynek mondható, addig a földgázexport növekedése kimagasló. Mi több, ha a kőolaj-kitermelését vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az utóbbi három évben nem történt lényegi növekedés. Mindemellett ez a súlypont áthelyeződés az OPEC-re mint szervezetre is jellemző, ugyanis az OPEC tagországok egészére vonatkozóan csökken a kőolajexport és növekszik a földgázexport.⁴⁴

Kuvaitban az ipari termelés nagy része az olajiparhoz és a vegyiparhoz kapcsolódik, de megtalálható még a cementgyártás, hajóipar, tengervíz sótalanító üzemek és az élelmiszeripar is, ugyanakkor az élelmiszerből nem tudja biztosítani a lakosság ellátását, így importra szorul. Főbb exportcikkei a nyersolajon kívül a kőolajipari termékek és a műtárgya, vagyis exportjában a kőolajtól független cikkek kivitele elenyésző. A tercier szektort tekintve Kuvaitban a GDP-ben

³⁹ Uo.

⁴⁰ Middel East: „UAE plans to invest billions of dollars in gas development projects.” <http://www.middle-east-online.com/english/?id=59817> Letöltve: 2013. július 19.

⁴¹ UNCTAD: „UNCTAD Stat.”

⁴² Uo.

⁴³ Pamela Ann Smith: „Qatar injects \$25 billion into boosting tourism trade”. *The Middle East*, 426, Oct. 34-35. o.

⁴⁴ OPEC: „OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011 Edition.”

való részesedést vizsgálva a legnagyobb részt a közlekedés, és a telekommunikáció (internet, telefonhasználat) foglalja el. Több repülőtérral, kikötővel rendelkezik. Míg az építőipar és a turizmus szerepe kisebb.⁴⁵

Az Emírségek esetében Kuvaithoz hasonlóan az iparban megfigyelhető a szénhidrogénszektor túlsúlya. Ugyanakkor figyelemre méltó a szolgáltatások aránya a GDP-ben (48%), amely hasonló eloszlásban tartalmazza az építőipar, a turizmus, a közlekedés és a telekommunikáció hozzájárulását. Továbbá a szolgáltatások nemcsak arányaikban, hanem színvonalukban is kiemelkednek.⁴⁶

Szuverén befektetési alapok

A külföldre irányuló tőkebefektetések egyik eszköze a szuverén alapok létrehozása, amelyek állami vagyont kezelő befektetési alapok. Az országok hivatalos devizatartalékaikon felül, főként kőolaj-, földgáz- és feldolgozóipari termékek exportjából származó többletbevételeiket fektetik be az alapokon keresztül. Jellemzően közel-keleti (például Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia) és ázsiai országok (például Kína, Szingapúr) hoznak létre ilyen alapokat, de Norvégia is rendelkezik szuverén befektetési alappal. Az alapokat több okból hozzák létre, de a közel-keleti országok alapjai főként stabilizációs és megtakarítási célokat szolgálnak. Vagyis egyrészt a költségvetés és a gazdaság elszigetelését célozzák az ingadozó nyersanyagáraktól, másrészt a kimerülő energiaforrásokból származó többletjövedelmeket fektetik be, folyamatosan jövedelmező eszközökbe, ezáltal biztosítva – főként az energiaforrások kimerülése után – a jövő generációk számára a megélhetését.⁴⁷

Befektetéseit tekintve Katar 2005-ben létrehozott egy befektetési alapot (QIA), amely értéke 115 milliárd dollárra becsülhető.⁴⁸ A befektetések alapját adó tőkét főként földgázexportjából biztosítja, lévén, hogy a Föld egyik legnagyobb LNG exportőre. Az alap ugyanúgy befektet kormányzati piacokon, mint magántőke piacokon, nagy összegű befektetéseik vannak még ingatlanpiacokon, részesedésük van olyan vállalatokban, mint a Volkswagen, a Total vagy a Barclays Bank, továbbá támogatják az energiaiparon túlmenően a helyi stratégiai ágazatokat is. A főbb befektetési partnerek az európai országok és az Egyesült Államok, de várható Ázsia térnyerése is. Az ország újonnan beiktatott emírije Tamim bin Hamad al Thani átalakította a QIA vezetését, mi több, létrehozott egy külön tanácsot a gazdasági és befektetési ügyek kezelésére, amit személyesen vezet.⁴⁹

⁴⁵ Kuwait Review: „Investment Overview.” <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=6a217dd5-0c4b-411f-8187-4c7776043dd6%40sessionmgr111&vid=7&hid=106> Letöltve: 2012. október 16.

⁴⁶ UNCTAD: „UNCTAD Stat.”

⁴⁷ Kovács Enikő Ágnes: „Növekvő állami szerepvállalás a világgazdaságban: szuverén vagyonalapok.” *Competitio*, Vol. 9, No. 2, (2010), 149-166. o.

⁴⁸ SWF Institute: „Sovereign Wealth Fund Profiles.” <http://www.swfinstitute.org/fund-rankings/> Letöltve: 2013. november 8.

⁴⁹ Gawdat Bahgat: „Sovereign wealth funds: dangers and opportunities.” *International Affairs*, Vol. 84, No. 6, pp. (2008), 1189-1204.

Middle East: „No surprise as Qatar dismisses Hamad Bin Jassim from Investment Authority.” Interneten: <http://www.middle-east-online.com/english/?id=59847> Letöltve: 2013. július 19.

Kuvait kormánya már 1953-ben létrehozott Londonban egy befektetési alapot (IBF), amelybe az olajpénzeket fektették. 1982-ben megalapították a Kuvaiti Befektetési Ügynökséget (KIA), ami két befektetési alapot is kezel és célja, hogy hosszú távú nyereséget érjen el, pótolva az olajvagyonból kieső bevételeket, értéke 380 milliárd dollárra becsülhető.⁵⁰ Ezen alapok befektetései annyira hatékonyak, hogy az 1980-as években az ezekből származó bevételek meghaladták az olajpénzeket, és ezek a jövedelmek segítettek az ország újjáépítésében az Öböl-háború után. A KIA befektetései széles körűek, ugyanis részesedése van például a DaimlerChrysler autógyárban és a British Petroluemban is.⁵¹

Az Öböl-menti kisállamok közül az Emírségek rendelkezik a legnagyobb összegű befektetési alappal. A sejkiségek közül kiemelkedik az Abu Dhabi Befektetési Ügynökség (ADIA) 680 milliárd dollárra tehető értékével.⁵² Abu Dhabinak számos nagyvállalatban van részesedése, ezek között említhetjük a Ferrarit, a Rolls-Royce-t, a General Electric-et, a Carlyle Group-ot, és 100%-ban tulajdonosa az Etihad légitársaságnak. A befektetési célországokat tekintve az utóbbi években nagy szerepet kaptak a dinamikusan fejlődő ázsiai országok, mint Kína és India. A befektetési alap szerepe természetesen a jövőbeni kőolaj utáni idők jövedelem kiesésének pótlása, és az alternatív energiaforrások kifejlesztésének finanszírozása.⁵³

Azonban egy veszélyre is fel kell hívnunk a figyelmet. A külföldi befektetésektől való függés nagyon kiszolgáltatottá teheti az országokat, és egy a 2008-ashoz hasonló gazdasági világválság súlyos kieséseket jelenthet a beáramló jövedelmekben.

Integrációk nyújtotta lehetőségek – Öböl-menti Együttműködési Tanács

Végezetül az országok egyéni viselkedése mellett, egy kollektív cselekedetre szeretnénk felhívni a figyelmet, amellyel az országok nemcsak magukon, de egymáson is segíthetnének. Így a következőkben felvillantjuk, hogy az *Öböl-menti Együttműködési Tanács* milyen lehetőségeket nyújt a vizsgált országok fejlesztésére. A szervezetet az európai integráción felbuzdulva 1981-ben hozta létre a hat Öböl-menti ország, Bahrain, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, Kuvait, Omán és Szaúd-Arábia. Céljuk a minél mélyebb kooperáció a tagországok között, mind a gazdaság, mind a társadalmi fejlettség területén. Ennek következtében 2003-ben vámuniót hoztak létre és 2008-ra a közös piac is megvalósult, ami számos előnnyel jár a tagországoknak, hiszen megvalósul a szabad munkaerő áramlás és érvényesül a nemzeti elbánás elve a más tagországok vállalataival szemben. A szervezet tovább szeretné bővíteni az integrációt, létrehozva egy monetáris uniót egy új közös valuta bevezetésével.⁵⁴ De ennek megvalósítása még várat magára, ugyanis a tagállamok nem elég elkötelezettek egy közös fizetőeszköz bevezetésére, amit mutat, hogy 2007-ben Omán és 2009-ben az Emírségek jelentette be, hogy nem szándékozik csatlakozni a monetáris unióhoz.⁵⁵ Másrészt az integrációból származó

⁵⁰ SWF Institute: „Sovereign Wealth Fund Profiles.”

⁵¹ Bahgat: i.m. 1194. o.

⁵² SWF Institute: „Sovereign Wealth Fund Profiles.”

⁵³ Uo.

⁵⁴ Magdalena Drastichová: „Current and future monetary cooperation with a focus on the possible monetary union of Gulf Cooperation Council.” *Proceedings of FIKUSZ*, Symposium for Young Researchers, Budapest Tech Keleti Károly Faculty of Economics, Budapest, 2009, 57-69. o.

⁵⁵ IHS Global: „United Arab Emirates Country Intelligence Report.”

előnyöket sem tudják maradéktalanul kihasználni, ugyanis gátat szabnak a tagországok között fennálló igen éles politikai ellentétek.

Összegzés

A tanulmány egyik célja az volt, hogy elemezzük a kőolaj szerepét az Öböl-menti kisállamokban. Ehhez először meg kellett vizsgálnunk, hogy ha egy ország rendelkezik erőforrással, az milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat. Irodalmi áttekintésünk során láthattuk, hogy számos előnye lehet. Ezek között említhetjük, hogy a fejlődés elindulásának az alapja lehet, növelheti a külkereskedelmet és a nemzeti jövedelmet, az országba vonzhatja a külföldi tőkét, és fontos beruházásokat alapozhat meg. Másrésről hátrányokat is megemlíthetünk, mint az erőforrás kimerülése, melynek következtében elveszíthetik a gazdasági növekedés alapját adó erőforrásokat, valamint a magas korrupció, amely miatt kevésbé hatékony az erőforrásokból befolyó jövedelmek elosztása, továbbá a humán tőke képzésének elmaradása, vagy a fegyveres konfliktusok kialakulása. Ezen előnyök és hátrányok a kőolajjal való ellátottság esetében is felmerülhetnek – így az Öböl-menti kisállamokban is – persze ez nagyban függ az országok egyéni viselkedésétől.

Az Öböl-menti kisállamok, kis alapterületük ellenére, mind kitermelésüket, mind tartalékaikat tekintve kiemelendő országok, ugyanakkor a vizsgált adatok azt mutatják, hogy a kőolajra való utaltság a három országban eltérő. A kőolaj felhasználás tekintetében a közlekedés túlsúlya figyelhető meg – ez világviszonylatban is igaz –, ugyanis az országok 100%-ban függenek a kőolajtól ezen szektorban. Ha viszont a többi szektort vizsgáljuk meg, láthatjuk, hogy Kuvait helyzete a legrosszabb, hiszen a villamosenergia előállítására is több mint 70%-ban kőolajat használ, míg ez a szám Katarnál nulla százalék, hiszen ellátását már most földgázzal fedezi. A kereskedelmet tekintve szintén Kuvaitnak a legkoncentráltabb az exportja, ugyanis a kivitelében a kőolaj aránya meghaladja a 90%-ot, míg Katar és az Emírségek exportja sokkal diverzifikáltabb képet mutat.

A cikkben bemutatott tények és tendenciák alapján azt mondhatjuk, hogy a kőolaj megjelenése igazi áldás volt Katarnak, Kuvaitnak és az Egyesült Arab Emírségeknek, hiszen mind a gazdasági, mind a társadalmi fejlődést megalapozta. Ezt támasztják alá az egyre kedvezőbb képet mutató gazdasági és társadalmi mutatók is. Másrésről ezekben az országokban a kőolajpénzek hatékony elosztására láthatunk példát, ugyanis társadalmi fejlődésüket tekintve a legmagasabb fejlettséget mutató országok közé tartoznak, továbbá az oktatás és az egészségügy területén is kimagasló fejlődést értek el. Ezzel kapcsolatosan ugyanakkor felmerül egy probléma is, ami ezen országokat sújtja. A társadalmi juttatásokat alanyi jogon, ingyen biztosítja a kormányzat, de csak az állampolgárok részére, akik aránya a lakosságon belül 30% körül van. Így a lakosság nagyobb részét kitevő külföldi bevándorlókat nem illetik meg ezek a juttatások, és egyéb jogaik is erősen korlátozva vannak. Ezen különbségek enyhítése elengedhetetlen lesz a közeljövőben, ugyanis a munkaerőt tekintve mindhárom ország erősen támaszkodik a bevándorlókra.

<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&hid=108&sid=241d4a1f-2665-45b5-ba20-5df95e9b7762%40sessionmgr114> Letöltve: 2012. október 6.

A tanulmány másik célja annak eldöntése volt: *mi lesz az olaj után?* Ezzel kapcsolatosan először megvizsgáltuk a kőolaj helyettesítőinek számító energiaforrások szerepét a Közel-Kelet kisállamaiban. Arra jutottunk, hogy Katar helyzete a legjobb földgáz tartalékai miatt, hiszen a világon a 3. legnagyobb tartalékkal rendelkezik. Katart követi az Emírségek, ahol a megújuló energiaforrások kihasználásával kapcsolatosan már megkezdődtek a beruházások (Masdar city, Solar Park). Legrosszabb helyzetben pedig Kuvait van, ugyanis földgázból is importra szorul, és a kőolajbőség miatt, a megújulók kiaknázására még nem mutat hajlandóságot.

Katarban és az Emírségekben a megújuló energiahordozók használata és a szolgáltatások alapozhatják meg a kőolaj kimerülése utáni időket. Persze az ipar egyoldalúsága (kőolajipar túlsúlya) és a mezőgazdaság elégtelen szintje hátrányként jelentkezik. Továbbá növelni kell a külföldre irányuló befektetéseket is, amely már meg is kezdődött, hiszen mindhárom ország rendelkezik olajbevételekből létrehozott szuverén befektetési alappal, melyek stabilizációs és megtakarítási célokat szolgálnak, és amelyből befektetéseket valósítanak meg például autógyárakba, bankokba, energetikai cégekbe, vagy más befektetési alapokba.

Ugyanakkor fejleszteni kell a vállalkozói környezetet, hogy a külföldi befektetőket az országba csábítsák. Ehhez járulna hozzá a jogrendszer áttekinthetővé tétele, a politikai és civil szabadságjogok kiterjesztése és a protekcionista gazdaságpolitika enyhítése. Szerencsére erre már megvan a hajlandóság mindhárom ország esetében, de élenjárónak az Emírségek egy sejkységét, Dubait lehet említeni, amely már most nagyon kedvező befektetési környezetet biztosít.

Mindazonáltal az olaj utáni életet tekintve, Kuvait helyzete kérdéses, hiszen mind saját ellátásában, mind kereskedelmében erősen függ a kőolajtól, így ha hamarosan nem változtat szemléletmódján később komoly problémákkal szembesülhet.

Kacziba Péter:

A ciprusi földgázkinccs szerepe a Kelet-Mediterráneum geopolitikai áttrendeződésében

A tanulmány regionális perspektívából közelítve kísérli meg bemutatni a nemrégiben Ciprus környékén feltárt földgázkészletek és a jelenleg formálódó gázüzlet geopolitikai vonatkozásait. Ennek kapcsán a szigetet érintő főbb történelmi és jelenkori külpolitikai hatások ismertetése után részletesen foglalkozik a földgázkinccs feltárásának körülményeivel, valamint a belföldi és nemzetközi szabályozás sajátosságaival. Az exportopciók felvázolásával demonstrálja a lehetséges gazdasági előnyöket, a földgázkészlet globális és európai jelentőségének meghatározásával azonban ezeket egyben árnyalja is.

Mivel az elemzés a ciprusi feltárások geopolitikai jelentőségét „régión” szintben maximalizálja, ezért – a fent említettek mellett – hangsúlyt helyez a környező kelet-mediterrán országok gázüzletben betöltött szerepének bemutatására is. Ebben a részben kitér a görög ciprióta - török (ciprióta) ellentétekre, ahol a feltárások miatt még inkább bonyolódó ciprusi kérdés negatív fejleményei mellett a felfedezések esetleges konfliktusrendezési lehetőségeire is kitér. Ciprus Európai Unió tagóságát figyelembe véve az európai reakciókat is számba veszi, végezetül pedig mindezekből következtést levonva megkísérli meghatározni a ciprusi földgázlelőhelyek felfedezésének helyi és regionális jelentőségét, s – remélhetőleg – pontosítja a sziget geopolitikai helyzetéről kialakult képet.

Bár a kelet-mediterrán feltárások során nyersolajat is felfedeztek, azonban ennek mennyisége a jelenlegi adatok szerint nem számottevő. Ebből kiindulva a tanulmány elsősorban a földgázra koncentrál.

Bevezetés

2011 decemberében számottevő nagyságú földgázkészletet fedeztek fel a Földközi-tenger dél-Ciprus környéki altalajában. Az eddigi¹ próbafúrások adatai alapján a földgázkinccs mennyisége – legalábbis regionális értelemben véve – jelentős, Görögország és Törökország együttes bizonyított gázkészletét például bőven meghaladja, a ciprusi belső energiafelhasználás tekintetében pedig körülbelül 70-100 évig lehet elegendő.² A felfedezés

• Kacziba Péter a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának politikatudományi doktorandusza. Kutatásai során a Kelet-Mediterráneumra, elsősorban pedig Görögország, Törökország, és Ciprus XX-XXI. századi kül- és belpolitikai viszonyaira fókuszál. 2010-ben ösztöndíjas volt a nicosia-i Ciprusi Egyetemen (University of Cyprus), 2013-ban a thesszalóniki-i Makedón Egyetemen (University of Macedonia). Doktori disszertációjának témája a ciprusi konfliktus szintézise, amelyet a helyi, a regionális, és a nagyhatalmi érdekek tükrében vizsgál.

¹ A tanulmány lezárásának időpontja: 2014. január 23.

² Forrás: "BP Statistical Review of World Energy". BP, 2012 Június. 25. o. www.bp.com/statisticalreview, internetről letöltve: 2013. október 6.; "Country Datas and Analysis". U.S. Energy Information Administration (EIA).

horderejét csak kevésbé árnyalja, hogy az eddigi számítások szerint a ciprusi készletek az Európai Unió földgázellátását csupán diverzifikálni tudják, tehát az alapvető orosz, norvég, algériai függésen lényegében nem változtatnak.³ Ettől eltekintve a sziget jövője szempontjából óriási jelentőséggel bír a felfedezés, a kitermelhető földgáz révén ugyanis nemcsak az EU-ban egyik legdrágábbnak számító ciprusi energiaárak mérséklésére nyílik majd lehetőség, de a katasztrofális állapotban lévő gazdaság rekonstrukciójára is.⁴

A grandiózus tervek megvalósulásának előfeltétele ugyanakkor a rendkívül költséges mélytengeri gázkitermelés tényleges beindulása, amelyet azonban pénzügyi problémák mellett a Kelet-Mediterráneum sajátos geopolitikai problémái is nehezítenek. A ciprusi konfliktus komplexitását, az arab-izraeli ellentét folytonosságát, és az „arab-tavaszi” eseményeit figyelembe véve ezen geopolitikai sajátosságok összetettségét ehelyütt szükségtelen hosszan taglalni, kiemelendő azonban, hogy a ciprusi feltárások a térségben nem izolált vagy egyedi esetek, hanem az utóbbi években beinduló kelet-mediterrán gázüzlet részei.

A térség lelőhelyei ugyanakkor nemcsak új gazdasági lehetőségeket rejtenek, de új konfliktusforrást is eredményezhetnek az amúgy sem a politikai stabilitásáról elhíresült régióban. A problémák fő indikátora, hogy a térség országai között egyelőre egyenlőtlenül eloszló földgázmennyiség az előzetes kutatási eredmények alapján számottevő, Ciprus, Izrael, és Egyiptom esetében legalábbis a számítások nemcsak belső fogyasztást, de lehetséges exportot is feltételeznek. A 2008-ban kirobbanó gazdasági világválság hatásait eltérően megélt kelet-mediterrán szereplők együttes jellemzője ugyanakkor az, hogy az exportból származó jövedelmekre – különböző okok és indokok miatt, de – szükségük lenne, mindemellett regionális geopolitikai céljaikat figyelembe véve bizonyos szomszédjaik gazdasági és politikai megerősödésében korántsem érdekeltek. Ez a gázfeltárásokat számos esetben nemzetközi konfliktusforrássá alakítja, a térség geopolitikai térképét pedig újraértelmezi.

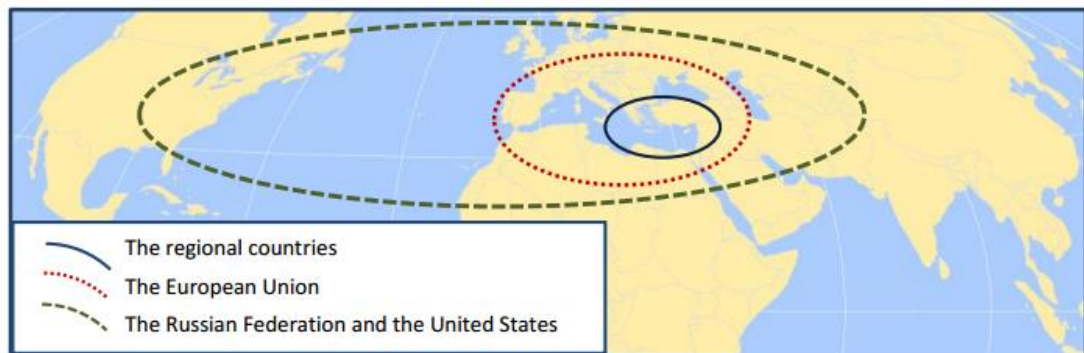
Ebben a jelenleg formálódó új helyzetben az európai érdekek képviselője elvileg a maga is gazdag lelőhelyekkel rendelkező Ciprusi Köztársaság, amelynek azonban területi és politikai megosztottságából adódó belső problémáit a gázlelőhelyek hovatartozása kapcsán keletkező viták nemcsak elmélyítik, de át is alakítják. Jelen tanulmány az Európai Unió legkeletibb tagállamának gázüzletben betöltött szerepe szempontjából fókuszál a kelet-mediterrán változásokra, felvázolva a ciprusi földgázkinccs szerepét; bemutatva a feltárások körülményeit, nehézségeit, és jogi vonatkozásait; számba véve az eddigi eredmények globális és regionális jelentőségét, valamint az exportlehetőségek buktatóit; végezetül pedig kitérve a térség fontosabb geopolitikai aktorainak ciprusi gázüzletben betöltött szerepére.

<http://www.eia.gov/countries/>, internetről letöltve: 2014. január 15.; „Announcement of preliminary appraisal drilling results in Block 12”. *Ciprusi Köztársaság Információs Hivatala*, 2013. október 10. <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/6013BFA99DA60EA3C2257BFA0024F9B8?OpenDocument>, internetről letöltve: 2014. január 14.

³ Simone Tagliapietra: „Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments Between Market Opportunities and Geopolitical Risks”. *Fondazione Eni Enrico Mattei*, 2013. december. 23. o. <http://www.feem.it/userfiles/attach/2013215105594NDL2013-012.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 17.

⁴ Panicos Demetriades: „Cyprus financial crisis: the framework for an economic recovery within the eurozone”. *Central Bank of Cyprus*, 2012. december 11. http://www.centralbank.gov.cy/nqcontent.cfm?a_id=12472&lang=en, internetről letöltve: 2014. január 7.

1. ábra: Geopolitikai hatásvonalak a Kelet-Mediterráneumban

Forrás: Simone Tagliapietra: "Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments Between Market Opportunities and Geopolitical Risks". *Fondazione Eni Enrico Mattei*, 2013 december. 23. o. <http://www.feem.it/userfiles/attach/2013215105594NDL2013-012.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 17.

Ciprus helye a globális és regionális geopolitikai térben

Ciprus nemcsak kontinensek, különböző erőforrásokkal rendelkező gazdasági központok⁵, és eltérő politikai kultúrák metszéspontjában fekszik, de a világkereskedelem egyik legfontosabb hajózási útvonalának számító Szezi-csatorna előterében is. Ennek megfelelően a törökök által „elsüllyeszthetetlen anyahajónak”⁶ titulált szigetet története során számos regionális hatalom ellenőrzése alá vonta, modernkori történelmét ugyanakkor az oszmán-brit őrsváltás, majd – a brit gyarmati rendszer visszaszorulása után – a görög-török regionális vetélkedés határozta meg. Hidegháborúban betöltött szerepét elsősorban a Cipruson található brit bázisterületek geostratégiai jelentősége; a sziget etnikai összetételéből adódó görög-török ellentét; valamint a ciprusi baloldal helyi népszerűsége determinálta. Ezek közül London ciprusi jelenléte egyértelműen Washington érdekeinek kedvezett, a Brit Fegyveres Erők Közel-Keleti Főparancsnokságán található radarok és lehallgatóállomások ugyanis nemcsak a Kelet-Mediterráneumot és a közel-keleti térséget figyelték, de a Szovjetunió déli részét, és Kelet-Közép-Európa egészét is.⁷ Bár Moszkva a ciprusi kérdés kialakulásában csak közvetve – „fenyegető jelenlétével” – vett részt, ugyanakkor az 1950-es évek közepén formálódó helyi etnikai konfliktus regionális kivetülése – Görögország és Törökország vitái és a NATO keleti szárnyának gyengítése révén – elsősorban a térségbeli orosz érdekeket segítette. Hasonló volt a helyzet a kommunista AKEL⁸ népszerűségével és Makariosz elnökök Washington, Moszkva és az el nem kötelezettek mozgalmá közötti „hintapolitikájával” is, amelynek következtében az USA komolyan tartott attól, hogy a „vörös pap” vezetése alatt Ciprus szigete a „Földközi-tenger Kubájává” válhat.⁹

⁵ Példának okáért Nyugat-Európa meghatározó jelentőségű ipara és az Öböl-menti országok létfontosságú nyersanyagforrásai között.

⁶ Caroline Wenzke and Dan Lindley: *Dismantling the Cyprus Conspiracy: The US role in the Cypriot Crises of 1963, 1967, and 1974*. University of Notre Dame, 2008. 49.o.

⁷ Giorgos Georgiou: "British Bases in Cyprus and Signals Intelligence". *Cryptome Archives*, 2011. január 24. <http://cryptome.org/2012/01/0060.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 2.

⁸ Ciprusi Dolgozó Nép Haladó Pártja: Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού.

⁹ Orestes Varvitsiotis: "Cyprus near the brinks". *Greek-American Review*, Vol. 52. No.3. (2001), 21. o.

Ciprus tehát ebben a geopolitikai térben – területi nagyságának és gazdasági súlyának megfelelően – az elmúlt évtizedekben a nagyhatalmi és a regionális tényezők mellett kevésbé tudott szóhoz jutni. Az ország területileg 39 éve, etnikai értelemben azonban több mint 5 évtizede megosztott, amely állapot szoros összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy Ankara szövetségének értéke Washingtonban a sziget északi részének török okkupációja óta a legkevésbé sem csökkent. Henry Kissinger szavaival élve az „USA [továbbra] sem talál okot arra, hogy a törökök miért ne birtokolhatnák Ciprus egy-harmadát”¹⁰. A két pólusú világrendszer összeomlása után Nicosia a kommunista fenyegetés ütőkártyáját is elvesztette, s – nagyhatalmi szempontból – korábban is másodlagos jelentőségű globális és regionális szerepe tovább redukálódott. A megváltozott helyzetet érzékelő görög és görög ciprióta külügy a törököknek kedvező állapoton az 1990-es évektől kezdődően Ciprus Európai Unió tagóságának kieszközlésével próbált változtatni, amely több mint 10 éves huzavona után 2004-ben realizálódott. A csatlakozással a dél-ciprusi kormányzat regionális súlya (lásd: 1. ábra, kék jelzés) jelentősen felértékelődött, Nicosia ugyanis nemcsak egy számottevő hatalommal rendelkező stratégiai szövetségest talált Törökországgal szemben, de – vétőjoga birtokában – az unión belül döntéshozói hatalomhoz is jutott, amelyet Ankara ellenében és saját regionális érdekeit figyelembe véve többször aduként is használt. Gazdaságának 2009-től tapasztalható folyamatos recessziója és a fizetéseképtelenség veszélye ezen a hatalmi státuszon elvileg ugyan nem változtatott, mégis bizonyos kérdésekben döntéshozóinak mozgásterét lecsökkentette. A belpolitikai bizonytalanságot is eredményező pénzügyi válság ugyanakkor igazolta az offshore gázlelőhelyek feltárására vonatkozó tervek vitális jelentőségét, amelyek a 2011-es készletadatok bejelentése után a hosszú távú válságkezelés, és a gazdaság szektorális átalakításának egyik – de korántsem lebetonozott – alappillérvé váltak.¹¹

A földgázkincs feltárásának körülményei, jellemzői

A szénhidrogének kutatására és kitermelésére vonatkozó belföldi szabályozást a Ciprusi Köztársaság 2007-ben fogadta el, s 2009-ben konkretizálta.¹² A tengeri határok delimitációja 1964-ben¹³ vette kezdetét, amikor Ciprus – elfogadva az 1958-ban Genfben létrehozott tengerjogi egyezményeket – a parti tenger (territorial sea), tehát a felségvizek kiterjedését 12 tengeri mérföldben (22,22km) szabályozta.¹⁴ Az Égei-tengeren felmerülő görög–török határ és felségjogviták kapcsán Ciprus 1988-ban ratifikálta az UNCLOS-III elnevezésű tengerjogi egyezményeket.¹⁵ Ezek értelmében – a nemzetközi szabályozást elfogadva – a kontinentális talapzat határát a parti tenger külső határától számított 350 tengeri

¹⁰ Geoffrey Warner: „Review article: The United States and the Cyprus crisis of 1974”. *International Affairs*, Vol. 85. No. 1. (2009), 141. o.

¹¹ Panicos Demetriades: "Cyprus financial crisis: the framework for an economic recovery within the eurozone".

¹² "The Hydrocarbons (prospection, exploration and exploitation) Law, 2007; The Hydrocarbons (prospection, exploration and exploitation) regulations, 2007 and 2009". *Ciprusi Köztársaság Energia, Ipari, Kereskedelmi és Turisztikai Minisztériuma*. <http://www.mcit.gov.cy/>. Letöltés ideje: 2013. október 6.

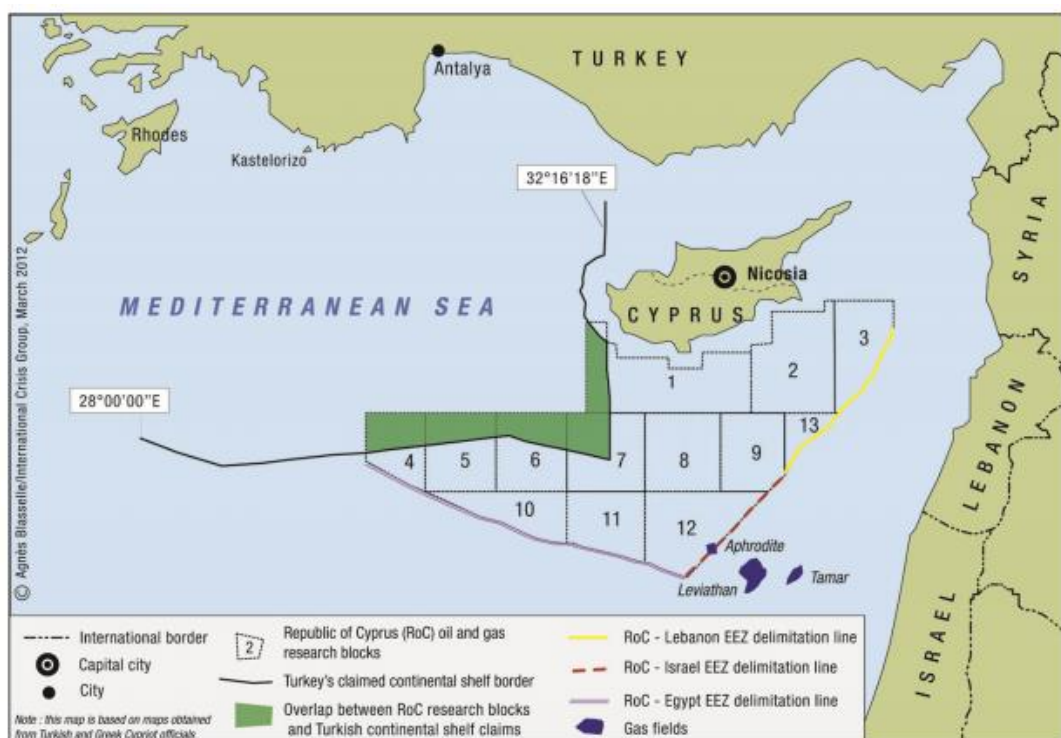
¹³ Tehát abban az időszakban, amikor már a török ciprióták az állam döntéshozó testületeiben nem voltak jelen.

¹⁴ "The Territorial Sea Law, No. 45/1964." Elektronikus változat: http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CYP_1964_Law.pdf, internetről letöltve: 2013. szeptember 27.

¹⁵ Ayla Gürel - Fiona Mullen - Harry Tzimitras: "The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios". *PCC Report, PRIO Cyprus Centre*, No.1. (2013), 10. o.

mérföld (648,2km) távolságban vagy 2500m mélységben, vagy a sziget szárazföldi területének természetes, tenger alatt futó meghosszabbodásának külső határában, azaz a kontinentális talpzat pereméig kiterjedő tengeralatti területben határozta meg.¹⁶ Nicosia 2004-ben proklamálta KGÖ-re vonatkozó igényeit, amelyet – szintén az UNCLOS szabályozásait szem előtt tartva – a parti vizek határától számított 200 tengeri mérföldben (370,4km) maximalizált.¹⁷ Hozzá kell azonban tennünk, hogy ez a földközi-tengeri szomszédok közelsége miatt nem jelenthetett végleges rendezést, mivel az egyes országok gazdasági övezeteinek maximuma bőven fedte volna egymást. Emiatt Ciprus a 2000-es években a környező államok egy részével delimitációs egyezményeket kötött, minden esetben középvonallal oldva meg az átfedések problémáját.

2. ábra: A Ciprus Kizárólagos Gazdasági Övezeteinek határai és a török követelések

Forrás: "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". *International Crisis Group*, Europe Report N°216, 2012. április 2. 20. o. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey-cyprus/cyprus/216-aphrodites-gift-can-cypriot-gas-power-a-new-dialogue.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 16.

A sziget környéki vizek altaljának vizsgálata 2006-ban kezdődött el, Ciprus 13 blokkra felosztott déli gazdasági övezetében, 51,000 km²-es területen. Az első szeizmikus adatok

¹⁶ „Continental Shelf Law, Law No. 8 of 5 April 1974.” Elektronikus változat: http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CYP_1974_Law.pdf, internetről letöltve: 2013. szeptember 27.

¹⁷ „Exclusive Economic Zone Law of 2004.” Elektronikus változat: http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_eez_proclamation.pdf, internetről letöltve: 2013. szeptember 28.

alapján a 2007 februárjában hirdették meg az első feltárássra és kitermelésre is vonatkozó tendert, amelyen három induló közül az amerikai Noble Energy nyert jogot a 12-es blokk feltáráására. A céggel 2008 októberében megkötött kitermelési szerződést követően 2010 decemberében indultak az első próbafúrások, amelyek eredményeinek birtokában a Noble körülbelül 198 milliárd m³ földgázmennyiséget prognosztizált a 12-es blokk Afroditéről elnevezett gázmezőjében, ezt 2013 októberében 141 milliárd m³-re csökkentette.¹⁸ A számottevő földgázkincs hírére reagálva a második – 2012 februárjában meghirdetett – licence tenderen már jóval nagyobb volt az érdeklődés, részt vett többek között a francia TOTAL, az olasz ENI, az orosz Gazprombank és Novatek, a maláj Petronas és a dél-koreai KOGAS, valamint több angol, amerikai, kanadai és izraeli cég.¹⁹ Ezek közül a ciprusi kormány 2012 októberében a TOTAL-al, az ENI-KOGAS konzorciummal, és Novatek-el kezdett tárgyalásokba, mivel azonban utóbbi kettővel végül nem sikerült megállapodni, ezért 2014-re egy harmadik tender kiírását tervezi.²⁰

A legfontosabb térségbeli szereplők ciprusi feltárásokhoz való viszonyulását a későbbiekben még tárgyalni fogjuk, néhány következtetést azonban már a licence tenderek kapcsán is érdemes kiemelni. Az első versenytárgyaláson ugyanis egy amerikai cég nyert, azaz egy olyan ország energetikai vállalata, amely hagyományosan a török nem pedig a görög ciprióta lobbis igényeit tartja szem előtt. Emiatt fontos a második tender eredménye is, ezen ugyanis már nem az amerikai érdekek érvényesültek, hanem három olyan nagy súllyal rendelkező állam vállalataival kezdődtek tárgyalások, amelyek országai világviszonylatban is erős hadsereggel rendelkeznek.²¹

A ciprusi offshore földgázkészletek jelentősége

A Ciprusi Köztársaság bizonyított földgázkészlete jelen pillanatban körülbelül 141,6 milliárd m³ – továbbiakban bcm – (5 trillió Tcf²²)²³, ami teljes egészében a 12-es blokk alatt található Afrodité mező tartalma.²⁴ Bár e szénhidrogénkincs jelentősége világviszonylatban (1. táblázat) nem számottevő, de – figyelembe véve a további feltárások sikerességének lehetőségét – a ciprusi belső felhasználás és az európai gázellátás szempontjából is fontossá válhat.

¹⁸ „Announcement of preliminary appraisal drilling results in Block 12”.

¹⁹ „List of Companies which Expressed Interest in the 2nd Licensing Round Offshore Cyprus”. *Ciprusi Köztársaság Energia, Ipari, Kereskedelmi és Turisztikai Minisztériuma*. <http://www.mcit.gov.cy/>, internetről letöltve: 2013. október 6.

²⁰ „Negotiations with ENI-KOGAS terminated for commercial reasons, Energy Minister announces”. *Cyprus Gas News*, 2013. december 6. <http://www.cyprusgasnews.com/archives/3821>, internetről letöltve: 2014. január 14.

²¹ Gürel - Mullen - Tzimitras: i.m. 5. o.

²² Trillion cubic feet

²³ „Announcement of preliminary appraisal drilling results in Block 12”

²⁴ Fontos kiemelni, hogy a földgázkészlet nagyságáról kiadott számadatok a kutatófeltárások előrehaladása és számítások pontosítása következtében folyamatosan változnak. A fent feltüntetett adat a 2014. január 23-i állapotot tükrözi.

1. táblázat: Kelet-mediterrán országok bizonyított földgázmennyisége, termelése, és fogyasztása az EU, Oroszország, és a világ összesített adatainak tükrében.

	Földgáz (milliárd m ³ - bcm) (Forrás: BP, EIA)	Helyezés világviszonylatban 2013 (Forrás: EIA)	A világ összesített adataihoz viszonyított részesezési arány - 2012 (%) (Forrás: BP)
Egyiptom			
Bizonyított készletek (2013)	2186.06 (77.20 Tcf)	16.	1.1
Termelés (2011)	61.26 (2.16 Tcf)	13.	1.8
Fogyasztás (2011)	50.75 (1.79 Tcf)	17.	1.6
Izrael			
Bizonyított készletek (2013)	268.04 (9.48 Tcf)	41.	0.16
Termelés (2011)	2.59 (0.09 Tcf)	59.	~0.09
Fogyasztás (2011)	3.32 (0.11 Tcf)	66.	2.6
Szíria			
Bizonyított készletek (2011)	240.69 (8.50 Tcf)	43.	0.2
Termelés (2011)	7.86 (0.27 Tcf)	41.	0.2
Fogyasztás (2011)	8.12 (0,28 Tcf)	46.	~0.29
Ciprus²⁵			
Bizonyított készletek (2013)	141.58 (5.00 Tcf)	n.a.	~0.075
Termelés (2011)	0.00	89.	-
Fogyasztás (2010)	0.00	109.	-
Törökország			
Bizonyított készletek (2013)	6.22 (0.22 Tcf)	81.	~0.003
Termelés (2012)	0.63 (0.022 Tcf)	66.	~0.02
Fogyasztás (2012)	45.25 (1.59 Tcf)	22.	1.4
Görögország			
Bizonyított készletek (2013)	1.13 (0.04 Tcf)	91.	~0.0006
Termelés (2011)	0.005 (0.0002 Tcf)	88.	~0.0002
Fogyasztás (2012)	4.33 (0.15 Tcf)	58.	~0.15
Libanon			
Bizonyított készletek (2013)	0.00	94.	-
Termelés (2011)	0.00	89.	-
Fogyasztás (2010)	0.15 (0.005 Tcf)	101.	-
Kelet-mediterrán országok összesen			
Bizonyított készletek (2011/2012/2013)	~2843.72 (~100.44 Tcf)	-	~1.5
Termelés (2011/2012)	~72.34 (~2.54 Tcf)	-	~2.6
Fogyasztás (2010/2011/2012)	~111.92 (~3.92 Tcf)	-	~4.2
Európai Unió			
Bizonyított készletek (2012)	1700 (61.7 Tcf)	-	0.9

²⁵ Ciprus annak ellenére nem szerepel a fent jelölt forrásokban, hogy a nálánál jóval kisebb bizonyított mennyiséggel rendelkező Törökországot a szerzők feltüntették. Emiatt a ciprusi készletek adatainak forrása: „Announcement of preliminary appraisal drilling results in Block 12”.

Termelés (2012)	149.6 (5,28 Tcf)	-	4.4
Fogyasztás (2012)	443.9 (15.6 Tcf)	-	13.4
Oroszország			
Bizonyított készletek (2013)	47798.8 (1688.0 Tcf)	1.	17.6
Termelés (2012)	592.3 (20.9 Tcf)	2.	17.6
Fogyasztás (2012)	416.2 (14.6 Tcf)	2.	12.5
Világ összesen			
Bizonyított készletek (2012)	187300 (6614.1 Tcf)	-	100
Termelés (2012)	3363.9 (95.2 Tcf)	-	100
Fogyasztás (2012)	3314.4 (93.8 Tcf)	-	100

Forrás: "BP Statistical Review of World Energy". BP, 2012. Június. www.bp.com/statisticalreview, internetről letöltve: 2013. október 6.; "Country Datas and Analysis". U.S. Energy Information Administration (EIA). <http://www.eia.gov/countries/>, internetről letöltve: 2014. január 15. A ~ jellel ellátott szám adatok egyik forrásban sem szerepelnek, ezek a szerző saját számításai, így csak becslésnek minősülnek.

A 2012-es adatok alapján, a fenti földgázmennyiség 8.1%-át adja az uniós készleteknek, amely az ugyanez évi 443,9 bcm-nyi fogyasztási viszonyok mellett – 7,9bcm annuális kitermelhetőséggel²⁶ és statikus fogyasztás mellett – az EU éves gázfelhasználásának körülbelül 2%-át fedezné, 17-20 éves időtartammal. Mivel azonban – mint később látni fogjuk – a jelenlegi helyzetben a ciprusi-izraeli kooperáció lehetősége számottevő, ezért érdemes megjegyezni, hogy az izraeli készletek felhasználásával ez a mennyiség akár évi 4%-ra is nőhetne.

A ciprusi földgázkészletek jelentősége tehát globális szempontból egyelőre biztosan nem jelentős, ennek ellenére a feltárásokat széleskörű belföldi és nemzetközi érdeklődés övezte és övezi, amelyet több tényező determinál. Először is a szigetország jelenlegi gazdasági válsága szempontjából sorsdöntő lehet, hogy a 2012-ben 15,350 millió eurónyi államadósság finanszírozásából mikortól és milyen formában veheti ki részét a tanulmány következő részében – a 3. táblázatban – bemutatott exportnyereség. Szintén fontos tényező, hogy az olajalapú energia előállítás miatt az Európai Unióban jelenleg Cipruson az egyik legdrágább az elektromos áram, amelyet az elterjedőben lévő megújuló energiaforrások bekötése csak kevésbé árnyal.²⁷ Belföldi és európai szempontból szintén fontos kérdés, hogy a ciprusi – és az izraeli – hatóságok a feltárások befejeződésekor hány m³-ben véglegesítik készleteik nagyságát. Egyes vélemények szerint ugyanis a mennyiség az EU éves gázfelhasználásának 10%-ában maximalizálódhat, amely a 2012-es 34%-os orosz függést jelentős mértékben csökkentené.²⁸ A ciprusi gázfeltárások tehát európai szempontból meghatározóak lehetnek, s könnyen kereszttezhetik Moszkva gazdasági érdekeit. Fontos ugyanakkor azt is megjegyeznünk, hogy a jelenleg formálódó exporttechnikai döntések függvényében a ciprusi – és kelet-mediterrán – földgáz könnyen kiköthet az ázsiai nagyfelvásárlók valamelyikénél is²⁹, amely nyilvánvalóan

²⁶ Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 8. o.

²⁷ "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 3. o.

²⁸ Michael Ratner – Paul Belkin – Jim Nichol – Steven Woehrel: "Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification". *Congressional Research Service*, 2012. 6. o. Elektronikus változat: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R42405.pdf>, internetről letöltve: 2013. október 12.

²⁹ Vladimir Socor: "Cyprus gas project goes ahead". *Asia Times*, 2012. május 11. <http://www.atimes.com/atimes/Middle East/NE11Ak01.html>, internetről letöltve: 2014. január 15.

többoldalú versenyhelyzetbe hozná a világpiacon megjelenő ciprusi földgáz kereskedelmi értékesítését is.

Ezek persze egyelőre csak feltételezések, a már most meglévő adatok azonban rávilágítanak utóbbiaknál jóval konkrétabb problémákra is. Az 1. táblázat adataiból például kitűnik, hogy bár Ciprus bizonyított készletei eltörpülnek a régió főbb iparágvezetőinek (Egyiptom, Izrael) tartalékai mellett, azonban nagyságrendekkel meghaladják az óriási fogyasztási adatokkal rendelkező Törökország és Görögország együttes kitermelhető gázkészletét. A török-ciprusi viszonyt ismerve ez a paradox állapot egyben magyarázó tényezője is a később ismertetett török reakcióknak, valamint természetesen Ciprus térségbeli geopolitikai helyzetének felértékelődésének. Az utóbbi években globális hatalmi ambíciókat fontolgató Törökország ugyanis nyilvánvalóan nehezen tudja tolerálni, hogy míg a 2011-ben 840407 lakosú³⁰ dél-Ciprus már most is belső felhasználása szempontjából közel 70-100 évre elegendő gázvagyonon ül, addig a 2012-ben 75627384 lakosú³¹ regionális török nagyhatalom gázfelhasználásának körülbelül 98%-át³² (2012) importálja.

2. táblázat: A Levantei-medence³³ feltárt és feltáratlan offshore gázmezői

Terület	Felfedezés éve	A gázmező elnevezése	Feltételezett gáztartalom milliárd m ³ (bcm)	Kitermelés kezdete
Ciprus				
	2011	Aphrodite	141 (5 Tcf)	2017-2020
Izrael				
	1999	Noa	1.13 (0.04 Tcf)	2012
	2000	Mari-B	42.5 (1.5 Tcf)	2004
	2009	Dalit	14.1 (0.5 Tcf)	2013
	2009	Tamar	283,2 (10 Tcf)	2013
	2010	Leviathan	509.7 (18 Tcf)	2016
	2011	Dolphin	2.26 (0,08 Tcf)	n.a.
	2012	Shimshon	8.49 (0.3 Tcf)	n.a.
	2012	Tanin	33,9 (1.2 Tcf)	n.a.
	2013	Karish	50,9 (1.8 Tcf)	n.a.
Palesztin területek				
	2000	Gaza Marine	28.2 (1 Tcf)	n.a.
Levantei-medence: offshore készletei (Feltárt és feltáratlan összesen – becslés)	-	-	~3450 (~122Tcf)	-

³⁰ "Census of Population 2011 - Main Results". *CYSTAT – Statistical Service of Republic of Cyprus*, 2013. november 06.

http://www.cystat.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/populationcondition_22main_en/populationcondition_22main_en?OpenForm&sub=2&sel=2, internetről letöltve: 2014. január 9.

³¹ "Population of Provinces by Years". *TURKSTAT - Turkish Statistical Institute*, 2013. június 1. <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?method=temelist>, internetről letöltve: 2014. január 16.

³² "Costs and Capacity Hinder Turkish Gas Sector". *Natural Gas Europe*, 2013. november 4. <http://www.naturalgaseurope.com/turkish-gas-sector>, internetről letöltve: 2014. január 16.

³³ A Levantei-medence keleti határa – hozzávetőlegesen – a törökországi Hatay tartományától dél felé elindulva, Szíria, Libanon, Izrael, a Gázai-övezet part menti zónáján keresztül futva éri el a Sínai-félsziget, ahol nyugatra fordulva a Bardawill-tó környékéig nyugati irányban halad. Innen északra fordulva az egyiptomi KGÖ-en keresztül hatolva éri el a ciprusi offshore területet, ahonnan keleti irányba futva – és az Afrodité gázmezőt is magában foglalva – a libanoni és szíriai KGÖ-eken is áthaladva éri el ismét Hatay tartomány szárazföldi területeit.

(Nílus-delta-medence: offshore összesen – becslés) ³⁴	-	-	(~6310) (~223Tcf)	-
(Összesen - becslés)	-	-	(~9760) (~345Tcf)	

Forrás: "Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean region". *U.S. Energy Information Administration*, 2013. augusztus 5. 3-5. o.

http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf, internetről letöltve: 2014. január 5.

Exportlehetőségek³⁵

A ciprusi földgázkincs kitermelési és exportálási költségeit nagyban meghatározza, hogy az USA-ban található palagáz lelőhelyek viszonylag olcsó kitermelési módja; a folyamatos nemzetközi feltárások; valamint a kelet-mediterrán készletek mélytengeri beágyazottsága miatt a térségbeli fúrást költségesnek kell megítélnünk. Figyelembe véve a gazdaságossági és geopolitikai tényezőket a ciprusi gáz exportjával kapcsolatosan öt lehetséges opció vetődött fel:

1. Cseppfolyósító (LNG) terminál létesítése Cipruson (Izrael részvételével vagy anélkül).
2. Kompresszáló (CNG) üzem létesítése Cipruson.
3. Gázvezeték építése Görög- vagy Törökországon keresztül.
4. Elektromos áramként exportálva.
5. Gázolajként exportálva.

Ezek közül a ciprusi kormányzat 2012. júniusi bejelentése nyomán az 1. pontot jelölte meg kivitelezési célként, amely döntésen úgy tűnik, a jelenlegi vezetés sem kíván változtatni. A választás egyértelmű következménye és fejleménye a később még tárgyalt ciprusi-török bilaterális problémáknak, ezekből adódóan ugyanis a leghatékonyabb módszert jelentő Törökországon keresztülfutó gázvezeték terve – a kétoldalú gazdasági előnyök ellenére – reális megoldásként nem kerülhetett tárgyalási pozícióba. A kompresszáló technika esetében meg kell jegyeznünk, hogy ugyan olcsóbb a cseppfolyósításnál, azonban mivel szállításra alkalmas hajó jelen pillanatban nem létezik, ezért a fuvarozási költségek valószínűleg túl magasak lennének. Ez volt a helyzet az elektromos árammá és gázolajjá alakítással is, az óriási költségek miatt ezek is kiestek a véglegesíthető lehetőségek közül.

³⁴ Forrás: Tagliapietra: i. m. 8. o.

³⁵ Forrás: "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 12-16. o.; Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 78-88. o.; Simon Henderson: "Natural Gas Export options for Israel and Cyprus". *The German Marshall Fund of the United States, Mediterranean Paper Series*, 2013. 3-17. o.

<http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/opeds/Henderson20130901-NaturalGasExportOptions.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 9.

3. táblázat: Exportopciók hatékonysági-, költség-, és bevételmutatója

	LNG	CNG	Gázvezeték	Gázvezeték TR	Elektromos áramként	Gázolajként
Exportmennyiség ³⁶ (milliárd m ³)	116	116	116	116	116	116
Átalakításra fordított gázmennyiség (milliárd m ³)	22	n.a.	9	9	n.a.	n.a.
Eladható mennyiség (milliárd m ³)	95	n.a.	108	108	n.a.	n.a.
Üzemlétesítési költségek (millió US dollár)	~12,600	n.a.	~19,510	~4,780	n.a.	n.a.
Exportbevétel (millió US dollár)	~31,442	n.a.	~35,699	~45,341	~17,5	n.a.

Forrás: Ayla Gürel - Fiona Mullen - Harry Tzimitras: "The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios". *PCC Report, PRIO Cyprus Centre*, No.1. (2013), 78-88. o. A táblázat Gürel – Mullen – Tzimitras számítási módszere alapján, de az általuk használt össz-gázkészlet nagyságának (198bcm helyett 141bcm) frissítésével készült.

A jelenlegi geopolitikai viszonyokat szem előtt tartva tehát, csak a Görögországon keresztül Európa belsejébe futó gázvezeték és az LNG terminál merülhetett fel. Ezek közül a görög szárazföldre kb. 1150km hosszan futó gázvezeték építési költsége ugyan magasabb lett volna, azonban a gáz értékesítési formájából adódóan összességében nagyobb bevételt jelenhetett volna. Mindazonáltal az LNG bevételekhez képest a különbség nem számottevő, ami a gázvezeték hosszát, bonyolultságát, szervizigényét, biztonsági kockázatát, és felvásárlói egyoldalúságát figyelembe véve a cseppfolyósító terminál építését preferálhatóbbá tette.

Az elfogadott LNG opciónak tehát megvan az az előnye, hogy vele a földgáz a világ bármely részére exportálható; átalakítása, valamint exportra bocsátása viszonylag kis, katonailag jól védhető területen történik; ráadásul a cseppfolyósítás miatt térfogata jóval kisebbé válik, ami a szállítási költségeket csökkenti. Hátrányára a magas költségek és a hosszadalmas előkészítő munkálatok írhatóak, utóbbi esetében a ciprusi kormányzat az üzem építési idejét 7 évben optimalizálja, amely legjobb esetben is azt jelenti, hogy 2020-ig Ciprus biztosan nem jelenhet konkurenciát a térség gázexportőreinek.

A ciprusi gázüzlet regionális vonatkozásai

Ciprus külkapcsolatait hagyományosan az egyes kül-államok ciprusi kérdéshez való hozzáállása határozta meg. Ez a 20. század utolsó harmadában és a 2000-es évek első évtizedében jellemző „okkupáció orientált” külpolitika a legutóbbi években – dél-Ciprus

³⁶ Jelenleg úgy tűnik, hogy a ciprusi kormányzat 2035-ig belső felhasználásra 25bcm földgázt kíván elkülöníteni, tehát a meglévő 141bcm-ből 116 kerülhet exportra. Ez a szám azonban a kitermelési és szállítási technika módjától függően változhat.

pénzügyi válsága és a földgázkinccs felfedezése révén – számottevő gazdasági tartalommal egészült ki. Ebben a tekintetben a görög ciprióta külügy az EU, Oroszország, és többé-kevésbé Kína irányában elsősorban a sziget gazdasági válságával kapcsolatosan próbál Nicosia szempontjából pozitív mérleget elérni, míg a környező országok és az USA tekintetében a Földközi-tenger alatti nyersanyagkinccs kiaknázásának problematikus elemeit próbálja saját érdekei szerint rendezni. Ez az új tendencia nemcsak a kétoldalú kapcsolatok tradicionalizmusát alakította át, de a ciprusi kérdést is újradeterminálja. A következőkben tehát érdemes megvizsgálni, hogy ez az egyes regionális aktorok esetében milyen konkrétumokat takar.

Egyiptom

Nicosia és Kairó bilaterális kapcsolatai tükrözik a két ország hosszú idő óta fennálló jó viszonyát. A gázfeltárások már 2003–2004 óta meghatározó elemei a két ország kapcsolatának, az ekkor felfedezett kb. 42bcm egyiptomi offshore földgázkinccs egyik lehetséges felvásárlója és Európába szállításának tranzitterülete ugyanis a 2010 előtti tárgyalások alapján dél-Ciprus lett volna.³⁷ Az erre irányuló terveket és megállapodásokat azonban az egyiptomi változások és a ciprusi feltárások nagyban átalakították. A legutóbbi időszakban a görög ciprióta külügy a közös kitermelést elősegítő kooperáció szorgalmazására, és a 2003-ban a KGÖ-ek delimitációjára vonatkozó szerződés újbóli elismertetésére helyezi a hangsúlyt. A Kairóban lezajló változásokat emiatt Nicosiában általában figyelmen kívül hagyták, reakcióikra jellemző Ioannisz Kaszulidesz ciprusi külügyminiszter 2013. szeptemberi egyiptomi látogatásán tett kijelentése, mely szerint a Mohamed Murszi eltávolítása körüli eseményeket nem katonai puccsként kell értelmezni, hanem egy olyan eseményként, ami az egyiptomi többség akaratát tükrözi.³⁸ A mindenkori egyiptomi hatalmi elit természetesen ezt a fajta gazdasági érdekeken alapuló semlegességet nagyra értékeli, s nemzetközi legitimitációjának érdekében egyértelműen szövetségest keres Európai Unió szomszédjában. A ciprusi-egyiptomi kapcsolatokat tulajdonképpen csak az alakulóban lévő izraeli-ciprusi szövetség árnyékolhatja be, hiszen Kairónak és Jeruzsálemnek más és más elképzeléseik vannak KGÖ-eik határaitól.

Izrael

Nicosia és Jeruzsálem kapcsolatának látványos javulása – a gazdasági indokok mellett – a Davutoğlu-doktrína³⁹ által keltett külpolitikai változások egyik eredménye, a török-izraeli viszony romlásával ugyanis Izrael látványos gesztusokkal kezdett közelíteni a hagyományosan törökellenes görögök irányába. A közeledést ugyanakkor nem lehet pusztán a török-izraeli kapcsolatok elhidegülésével magyarázni, a szorosabb együttműködést ugyanis az is indokoltta, hogy mindkét „iszlám szorításában vergődő” állam stratégiai partnert keres a majdan kitermelt földgáz exportköltségeinek csökkentése érdekében. Emiatt a kapcsolatok

³⁷ “Cyprus and Egypt keep LNG talks secret”. *Cyprus Edirectory*, 2009 április 9. <http://www.cyprusdirectory.com/cyprusguide/cyprus.aspx?ID=9907>, internetről letöltve: 2013. október 6.

³⁸ Stefanos Evripidou: “Foreign minister wraps trip to Egypt”. *Cyprus Mail*, 2013. szeptember 04. <http://cyprus-mail.com/2013/09/04/foreign-minister-wraps-trip-to-egypt/>, internetről letöltve: 2013. október 6.

³⁹ „Zéró probléma a szomszédokkal”.

elmélyülésének első jeleivel is a ciprusi feltárások időszakában találkozhatunk: 2010-től megszorodtak a legfelső szintű látogatások, a közeledésnél pedig már jóval többet jelentett, hogy 2012 januárjában védelmi együttműködést írt alá a két ország.⁴⁰ Jelenleg Nicosia és Jeruzsálem kapcsolatát – legalábbis a földközi-tengeri gázkészletek ügyében mindenképp – szövetségi viszonyként értékelhetjük, hiszen mind a kitermeléshez, mind az exportáláshoz, mind pedig a többi regionális szereplőhöz való hozzáállásukat egymás érdekeinek kölcsönös figyelembevételére jellemzi.

Ez a szoros együttműködést természetesen Törökország érdeklődését is felkeltette, s Ankara aggályait látszik alátámasztani, hogy izraeli vadászgépek már több ízben berepültek az 'Észak Ciprusi Török Köztársaság' légterébe, ráadásul komolyan felmerült, hogy az izraeli légierő gépeit a pafoszi Andreasz Papanderu légibázison állomásoztassák.⁴¹ A terv szorosan összefügg azzal, hogy a ciprusi és izraeli kormány a leghatékonyabb gázexportálási opciót egy Limasszol környékén létesülő cseppfolyósító (LNG) üzem közös kivitelezésében látja, ahol egyes vélemények szerint – Jeruzsálem érdekeinek megfelelően és ciprusi szakemberek hiányában – jórészt izraeliek dolgoznának.⁴²

A ciprusi-izraeli viszonyt tehát az elmúlt néhány évben a stratégiai-szövetségi partnerség jellemzi, amely Görögország csatlakozásával a közelmúltban egy új geopolitikai tengelyt hozott létre a Kelet-Mediterráneumban. Érdekes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ezt a tengelyt csak Görögország és Ciprus viszonylatában kötik össze politikai érdekek is, Izraelt egyértelműen inkább gazdasági megfontolások vezérlik. Ebben a tekintetben számottevő a tengely törökellenességének kérdése is, míg ugyanis Ciprus esetében ez tényleges szándékként merül fel, Görögországban pedig részét képezi – az egyre inkább idejét múlt – tradicionális külügyi retorikának, addig Izrael gazdasági megfontolások alapján inkább a törökökkel való kiegyezés lehetőségeként tekint a szövetségre, és magára a földközi-tengeri földgázkincsen alapuló üzletre, s keresi a párbeszéd lehetőségét Ankarával.

Az ciprusi-izraeli szövetséget mindazonáltal nemcsak ciprusi-török viszony, de a KGÖ elhatárolásának kérdése is beárnyékolhatja. A ciprusi-izraeli helyzet a 2010-ben kötött KGÖ egyezmény folytán ugyan rendezett, problémát jelenhet azonban a fentebb már említett egyiptomi-izraeli, és ennél is nagyobb eséllyel a libanoni-izraeli delimitációs vita, amelyben Ciprus saját érdekei védelme kapcsán könnyen Izraellel ellentétes oldalon találhatja magát.

Libanon

A ciprusi-libanoni bilaterális kapcsolatok meghatározó tényezője, hogy a libanoni polgárháború hatására elmenekülő, kedvező adózási lehetőségeket kereső cégek és velük együtt óriási offshore vagyonuk a helyzetet kihasználó és megfelelő törvényi környezetet

⁴⁰ "Israel, Cyprus sign defense agreements". *GLOBES – Israel Business Area*, 2012. január 10. <http://www.globes.co.il/serveen/globes/docview.asp?did=1000714277&fid=1725>, internetről letöltve: 2013. október 6.

⁴¹ Savvas Hadjigeorgiou: "Israel to ask Cyprus for Military Air Base". *Cyprus News Report*, 2012. február 08. <http://www.cyprusnewsreport.com/?q=node/5281>, internetről letöltve: 2013. október 6.

⁴² George Stavris: „The new Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a NET for Turkey?”. *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 11, No. 2 (2012). 96. o.

teremtő, ráadásul közeli földrajzi közelségben lévő Ciprusra költöztek át.⁴³ A korábbi szoros együttműködés ellenére a szívélyes ciprusi-libanoni kapcsolatokban a legutóbbi időkben negatív irányú változás állt be, amelyet a 2006-os izraeli-libanoni háborúban Ciprusra menekülő libanoniak befogadásának kölcsönös nagyra értékelése sem tud feledtetni.⁴⁴ A viszonylagos romlás a ciprusi-izraeli kapcsolatok javulásának hozadéka, a zsidó állammal technikailag még mindig hadban álló Libanon ugyanis a KGÖ-ek határainak vitatása kapcsán nemcsak az izraeli, de ezzel közvetve a ciprusi gázfeltárás beindulását is hátráltatja. Bár Bejrút Nicosiára továbbra is inkább partnerként és – Jeruzsálem és Brüsszel irányába – közvetítőként tekint, mégis görög ciprióta szempontból korántsem pozitív fejlemény, hogy Libanon a 2007-ben a Ciprusi Köztársasággal kötött KGÖ-ek elválasztásáról szóló egyezményt az aláírás óta nem ratifikálta.⁴⁵ Ennek elsődleges oka az, hogy Libanon szerint a 2010-ben Ciprus és Izrael által kötött határszerződés során használt koordináták alapján az izraeli partoktól a ciprusi KGÖ-ig futó izraeli delimitációs vonal – amely egyben a libanoni és az izraeli övezet határai is – már mélyen a Libanont megillető övezeten belül éri el a ciprusi terület peremét, így – Bejrút szerint illegálisan – Jeruzsálemnek juttatva kb. 860 km² értékes földgázzal teli sávot.⁴⁶ Emiatt a görög ciprióta külügy egy megoldhatatlannak látszó diplomáciai problémahalmazban találta magát, míg ugyanis Libanon az Izraellel aláírt delimitációs szerződés felülvizsgálatához kötötte a ciprusi KGÖ határának ratifikációs elismerését, addig Jeruzsálem a ciprusi-izraeli határ felülvizsgálatától határozottan elzárkózik.

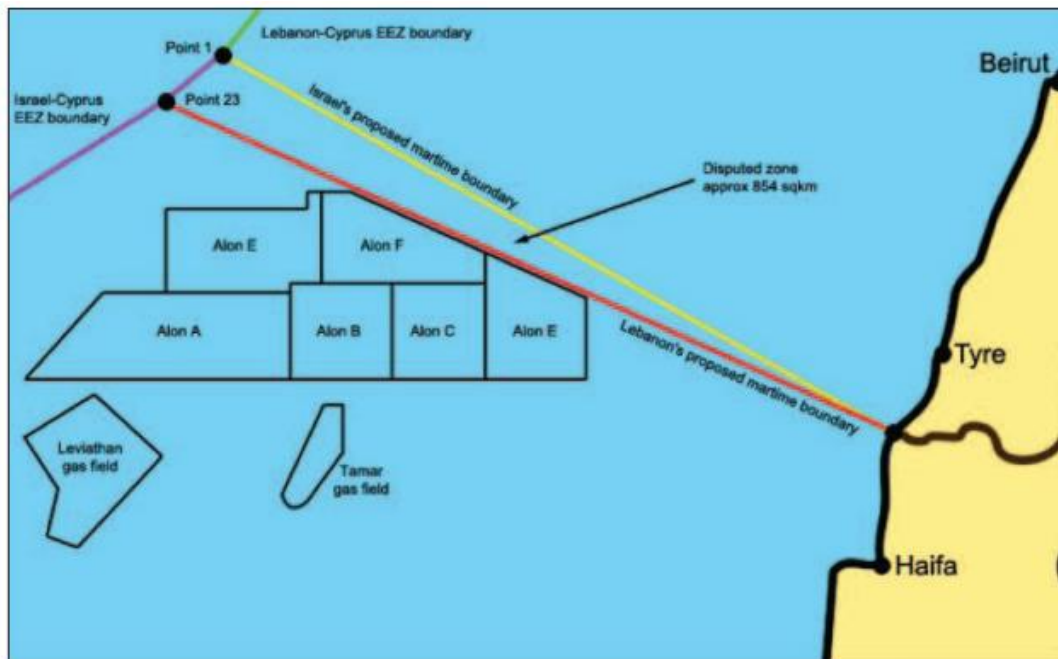
⁴³ Peter Loizos: "Cyprus: IDPs from Conflict to Integration, 1964-2004". *Center For Citizen Peacebuilding*, 11. o. http://www.peacebuilding.uci.edu/files/peacebuilding/progs/report/Peter_Loizos_-_Cyprus_for_the_Istanbul_workshop.pdf, internetről letöltve: 2013. október 4.

⁴⁴ Maria Koniotou: "Cyprus ready to facilitate evacuation of Cypriots and other citizens from Syria and Lebanon". *Famagusta Gazette*, 2013. augusztus 26. <http://famagusta-gazette.com/cyprus-ready-to-facilitate-evacuation-of-cypriots-and-other-citizens-from-s-p20358-69.htm>, internetről letöltve: 2013. október 4.

⁴⁵ Stefanos Evripidou: "Lebanon will ratify EEZ deal when issues resolved with Israel." *Cyprus Mail*, 2012 március 1. <http://cyprus-mail.com/cyprus/lebanon-will-ratify-eez-deal-when-issues-resolved-israel/20120301>, internetről letöltve: 2013. szeptember 27.

⁴⁶ Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 18.o.

3. ábra : Az izraeli-libanoni delimitációs vita

Forrás: Ayla Gürel - Fiona Mullen - Harry Tzimitras: "The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios". *PCC Report, PRIO Cyprus Centre*, No.1. (2013), 17. o. Jelmagyarázat: Lila vonal: Izraeli-ciprusi KGÖ határ; Zöld vonal: Libanoni-ciprusi KGÖ határ; Piros vonal: Libanoni KGÖ-re vonatkozó követelés; Sárga vonal: Izraeli KGÖ-re vonatkozó követelés.

Libanonnak a nyilvánvaló Izraellel szembeni aggályai mellett más oka is van arra, hogy területi vita felszításával hátráltassa déli és nyugati szomszédjának földközi-tengeri expanzióját. Bejrút a gázüzlet kivitelezése ügyében ugyanis jelentős lemaradásban van, a törvényi és pénzügyi feltételeket jelenleg próbálja meg- és előteremteni. Bár Libanon nyersanyaghiánya miatt elsősorban belső felhasználásra szánná⁴⁷ földgázincset, fontos azonban kiemelni, hogy a feltárások korántsem véglegesek, s egyes számítások 708bcm feltételezhető gázmennyiséggel számolnak⁴⁸, amelyből már exportesélyekre is lehet következtetni.

A ciprusi-libanoni kapcsolatokra tehát szignifikáns súllyal nehezedik rá a KGÖ-ekből adódó diplomáciai állóháború. Átnézve a két ország viszonyának utóbbi néhány évét, megállapítható, hogy a nicosiai külügy rendkívüli aktivitással, de ez idáig eredménytelenül próbálta elérni a ciprusi határvonal ratifikálását. A korábban már emlegetett magas szintű látogatások a libanoni fél irányába is megnövekedtek, megoldást azonban annak ellenére sem sikerült találni, hogy ez ügyben az elmúlt három évben három ciprusi külügyminiszter (Kyprianou, Kozakou-Markullisz, Kaszulidesz) is járt Libanonban. Fontos azonban kiemelni azt

⁴⁷ Caroline Anning: "In Lebanon, officials talk of a bright future funded by offshore oil and gas reserves". *The Washington Post*, 2013 június 2. http://articles.washingtonpost.com/2013-06-02/world/39697881_1_oil-and-gas-contracts-leviathan-natural-gas-reserves, internetről letöltve: 2013. október 3.

⁴⁸ Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 5. o.

is, hogy Bejrút makacsságát Törökország viselkedése is meghatározza, hiszen Ankara többször is felhívta figyelmet arra, hogy a cédrusok országa az izraeli-libanoni delimitációs vitában addig számíthat török támogatására, amíg a ciprusi-libanoni KGÖ határát nem ratifikálja.⁴⁹

Szíria

Ciprus orientációját Damaszkusz vonatkozásában egyrészt az Európai Unió Szíria politikája, másrészt a térségbeli amerikai és orosz érdekek kettősségének tiszteletben tartása determinálja. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a ciprusi vezetés már eljutott Aszad leváltásának szorgalmazásáig⁵⁰, mindazonáltal ezt – az orosz érdekeknek megfelelően – diplomáciai módszerekkel kívánja elérni.⁵¹ Amíg tehát a ciprusi kormány saját földgázkinccsének kitermelése ügyében – a Noble Energy révén – az amerikaiaknak kedvezett, addig Szíria ügyében elsősorban az orosz érdeket veszi figyelembe. Ennek hátterében egyrészt geopolitikai, másrészt biztonsági tényezők állnak. Az előzővel kezdve megállapítható, hogy sem Ciprusnak, sem Oroszországnak egyelőre biztosan nem jelenhet versenytársat a szír offshore területen található földgázkinccs, mivel annak feltárása a polgárháború miatt rendkívül kezdeti állapotban van.⁵² Szintén érdemes kiemelni, hogy egyes elemzések⁵³ a szíriai polgárháború irányában tanúsított orosz és ciprusi magatartást a közel-keleti gázkészletek európai értékesítésével hozzák összefüggésbe. Ezen vélemények szerint Szíria a polgárháború után ismét a közel-keleti szénhidrogénkinccsek tranzitterületévé válhatna, ahonnan például a katarai és szaudi földgáz az európai piacokra kerülve versenytársa lehetne az orosz és a majdani ciprusi gázexportnak.

A görög ciprióta külügyet mindazonáltal – a sziget földrajzi elhelyezkedése miatt – biztonságpolitikai tényezők is motiválják akkor, amikor Aszaddal szemben visszafogottabb retorikát alkalmaz. A török területeket ért szír tűzérségi támadás fényében érthető a ciprusi aggodalom, annál is inkább, mert a 2013. szeptemberi amerikai fegyvercsörtetés időszakában komolyan felmerült az Akrotiri brit légibázis igénybevételének lehetősége is. Bár ettől a brit vezetés ciprusi kérésre elállt⁵⁴, mégis valószínűleg nem a véletlen műve volt, hogy szeptember elején egy szír Szu-24-es vadászgép demonstratív jelleggel Ciprus irányában belépett a nemzetközi légtérbe, s csak két brit Typhoon és két török F-16-os levegőbe emelkedése után tért vissza szír területre.⁵⁵

⁴⁹ "Lebanon Government Moves to From Petroleum Administration, Launch Licensing Round". *Near Eastern Energy Associates*, 2012 január 8. <http://www.neeas.net/Articles/files/36b36f184af202157d74094e486f0baf-16.html>, internetről letöltve: 2013. szeptember 29.

⁵⁰ "Geopolitics in the Eastern Mediterranean: A Cypriot perspective". *The Brookings Institution*, 2013 május 9. 14. o. <http://www.brookings.edu/events/2013/05/09-cyprus-kasoulides>, internetről letöltve: 2013. október 1.

⁵¹ "Russian ambassador thanks Cyprus for support to Russian initiative on Syria". *Famagusta Gazette*, 2013. szeptember 17. <http://famagusta-gazette.com/russian-ambassador-thanks-cyprus-for-support-to-russian-initiative-on-syri-p20619-69.htm>, internetről letöltve: 2013. október 1.

⁵² Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 6. o.

⁵³ Joel Bainerman: "The wars being fought over natural gas". *Cyprus Mail*, 2013. szeptember 28. <http://cyprus-mail.com/2013/09/28/the-wars-being-fought-over-natural-gas/>, internetről letöltve: 2013. október 11.

⁵⁴ "Cyprus does not expect UK base to play major role in Syria action". *Cyprus Mail*, 2013 augusztus 27. <http://cyprus-mail.com/2013/08/27/cyprus-does-not-expect-uk-base-to-play-major-in-syria-action/>, internetről letöltve: 2013. október 6.

⁵⁵ Yitzhak Benhorin: "Syria sends fighter jets to Cyprus". *YNETNEWS*, 2013 szeptember 9. <http://www.ynetnews.com/articles/0.7340.L-4427330.00.html>, internetről letöltve: 2013. október 1.

Törökország

A görög ciprióta-török külkapcsolatokat – Ciprus északi részének okkupációjából adódó problémák mellett – elsősorban az a tény határozza meg, hogy a Ciprusi Köztársaság létét Ankara 1964 óta vitatja. Ez jelentős súllyal nehezedik rá a földközi-tengeri gázfeltárások kérdésére, mivel a török fél az általa el nem ismert állam KGÖ-eit sem tartja elfogadhatónak. (Lásd: 2. Ábra) A 2010-ben induló ciprusi próbafúrások tulajdonképpen Törökországban nagyobb felzúdulást keltettek, mint észak-Cipruson, Ankara ugyanis nemcsak a török ciprióta, de a török érdekeket is sérülni látta. A török aggályoknak tényleges súlyt a török haditengerészet adott, amikor annak néhány egysége demonstratív jelleggel 2011 szeptemberében váratlanul megjelent a Noble Energy fúrótornya környékén.⁵⁶ A látványos erőfitogtatás ellenére azonban Ankara nem sokat tudott tenni a fúrások megállítására érdekében, hiszen a görög ciprióta diplomácia taktikázása révén időközben Washington is a gázkincsért folytatott küzdelem részesévé vált. Törökország emiatt ugyan a Ciprustól délre eső vizeken visszavonulót fűjt, északon azonban óriási sajtóvisszhanggal kísérve maga is önálló kutatásokba kezdett⁵⁷, sőt 2011 szeptemberében delimitációs egyezményt kötött az 'Észak-Ciprusi Török Köztársasággal'.⁵⁸ A területi felosztás teljes egészében a török elképzeléseknek megfelelően alakult, Ankara ellenőrzése alá nagyobb tengerfelületeket juttatva, tehát korántsem középvonallal oldva meg a problémát. Az észak-ciprusi offshore területre ezt követően – nem meglepően – szintén a török olaj és gázipari vállalat, a TPAO nyert koncessziós jogokat, amely a román Sonnat-al közösen 2013 novemberére már az első fúróplatformot is a Kyrenia környéki vizekre vontatta.⁵⁹ Bár a Jupiter elnevezésű fúróállomást a török ciprióta sajtó előszeretettel hozza versenyhelyzetbe a déli Afroditével, azonban megjegyzendő, hogy az északi kutatófúrások eredményességét homályos utalásoktól eltekintve semmi sem támasztja alá. Jelenleg az északi területeken történő feltárásokkal kapcsolatban tehát annyi jelenthető ki biztosan, hogy TPAO a török felségterületek mellett az észak-ciprusi vizeken – pl. Kyrenia és Famagusta környékén – is intenzív kutatómunkát végez.

Erre tulajdonképpen jó oka is van Ankarának, hiszen – ahogyan az 1. táblázat adatsorai mutatják – míg földgázfogyasztásban 2012-ben a világon a 22. helyen állt, addig az importált gáz mennyiség – amelynek nagy része Oroszországból érkezik – tekintetében 2010-ben már a 9. helyen.⁶⁰ Az ország nem áll jól az offshore lelőhelyek tekintetében sem, hiszen fekete-tengeri gázmezőinek tartalma annyira csekély, hogy a török partnerekkel konzorciumban fúró ExxonMobil már ki is szállt az üzletből.⁶¹ Mivel az Antalya, Mersin és Iskerendum környéki földközi-tengeri fúrások eddig komoly sikert még nem hoztak, ezért egyelőre úgy tűnik, hogy Törökország nagyobb mennyiségben csak palagázzal rendelkezik. Bár a törökök nagy

⁵⁶ "Noble Energy Moves Rig into Cyprus Block 12 under Watch of Turkish Navy". *NEEAS*, 2011 november 17. <http://www.neeas.net/Articles/files/bd95cdc403f5a920c2f970a6e27f8485-12.html>, internetről letöltve: 2013. október 1.

⁵⁷ "Cyprus gas race heats up". *Hurriyet*, 2011 szeptember 23. <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=cyprus-gas-race-heats-up-2011-09-23>, internetről letöltve: 2013. október 1.

⁵⁸ "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 11. o.

⁵⁹ "Drilling platform arrives off north Cyprus coast". *Cyprus Gas News*, 2013. November 26. <http://www.cyprusgasnews.com/archives/3737>, internetről letöltve: 2014. január 16.

⁶⁰ Forrás: Index Mundi: http://www.indexmundi.com/turkey/natural_gas_consumption.html; http://www.indexmundi.com/turkey/natural_gas_imports.html, internetről letöltve: 2013. október 3.

⁶¹ Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 6. o.

reményeket fűznek az egyes vélemények szerint 10, mások szerint 40 évre elegendő palagáznak⁶², mindazonáltal megjegyzendő, hogy a repesztéses kitermelési technikának köszönhetően Ankara is hasonló pénzügyi és környezeti problémákkal találja szemben magát, mint Budapest az európai összehasonlításban is szignifikáns makói mező esetében.

Ahogy korábban említettük, a földgázéhség – az egyéb bilaterális problémákat is figyelembe véve – természetesen magyarázó tényezője a ciprusi gázfeltárásokra adott török válaszoknak. Törökország ugyanis a török ciprióták kitermelési jogának hangoztatása mellett a dél-Ciprus KGÖ-einek határát is vitatja, elsősorban saját területei, valamint Egyiptom, és Libanon esetében. A ciprusi-török és a ciprusi-egyiptomi határ esetében Törökország figyelmen kívül hagyja az UNCLOS-III nemzetközi normáit (amit egyébként nem is írt alá), arra hivatkozva, hogy azokban az esetekben, ahol sziget és szárazföldi területek KGÖ-ei találkoznak, ott az elhatároláskor a szárazföld kontinentális talapzatát kell előnyben részesíteni, mivel a szigetállamok tenger alatti, külső pereme csak egy, a szárazföldi kontinentális talapzatba ékelődő enklávéként értelmezhető.⁶³ A török elképzelések használatával a ciprusi KGÖ nagysága – legalábbis a nyugati zónában – jelentősen leredukálódna, míg Törökország és Egyiptom – egymás szomszédjává válva – óriási tengerfelületekre tehetné rá a kezét.

A török követelések kommentálása nélkül, de meg kell jegyeznünk, hogy Törökország nem rendelkezik egységes delimitációs politikával, az Égei-, Fekete-, és Földközi-tengeren más és más mértékskálákat alkalmaz. Ez azonban nem tántorítja el attól, hogy a dél-Ciprus által felosztott blokkok fúrását illegálisnak tekintse. Mi több, 2012 júliusában Ankara 15 ország olajtársaságát fenyegette meg, hogy amennyiben részt vesznek a vitatott területek kitermelési jogáért folytatott ciprusi tenderen, úgy a török energiaszektorban automatikusan tiltólistára kerülnek.⁶⁴ Bár a török fenyegetéseket nem sokan vették komolyan, mindazonáltal a ciprusi kormány visszafogottságát jellemzi, hogy a vitatott blokkokban végül nem hirdetett győztest.

Fenti rövid – és korántsem teljes – összefoglalásból kitűnhet, hogy Törökország és Ciprus érdekei a gázkitermelés szempontjából nem feltétlenül egyeznek meg. Fontos azonban kiemelni, hogy amennyiben Nicosia és Moszkva törekvései összhangban állnak a közel-keleti gáz európai értékesítésének blokkolása kérdésében, addig a Nicosia és Ankara céljai megegyeznek az orosz földgáz egyeduralmának visszaszorítása esetében. A török külpolitikában ugyanis fontos szerepet játszik az orosz energiafüggés megszüntetése, amely kapcsán Ankara energetikai csomóponttá kíván válni Európa és a Kaukázus, valamint a Közel-Kelet között, ezzel egyrészt saját energiaéhségét orvosolva, másrészt – Európával és Oroszországgal szembeni – geopolitikai hatalmát növelve. Nem véletlen tehát, hogy a meglévő Baku-Tsibili-Ersurum vezeték és a Kék Áramlat mellett Ankara részt vesz a Nabucco; a TANAP; az azeri-török-görög-olasz Interconnector; és a Katart Törökországgal összekötni tervező földgázvezeték tervezési és kivitelezési projektjeiben is.

A korábbiakban láttuk ugyanakkor, hogy Ciprus – és Izrael – legkézenfekvőbb felvásárló partnere Törökország lehetne, a magától értetődő üzlet megvalósulását azonban – a

⁶² "Shale gas reserves 'enough for 40 years'. *Hurriyet*, 2013 március 6.

<http://www.hurriyetdailynews.com/Default.aspx?pageID=238&nid=42413>, internetről letöltve: 2013. október 1.

⁶³ Gürel – Mullen – Tzimitras: i.m. 26-29. o.

⁶⁴ Uo. 72.

befektetőket is elijesztő – ciprusi megosztottság egyelőre kizárja. Nem lebecsülendő ugyanakkor a megegyezés lehetősége sem, sokan ugyanis a gáz felfedezésében nemcsak a ciprusi konfliktus elmélyülését, de akár a vitás kérdések rendezésének lehetőségét is látják.⁶⁵ Ennek a negatív fordulatok ellenére azért is van némi realitása, mert a török ciprióták – az Annan-terv és az uniós csatlakozás lehetőségének elvesztése óta először (és anyagi megfontolások alapján) – érdekelté váltak a sziget belső problémáinak megoldásában.⁶⁶ Kérdés azonban, hogy a görög ciprióták – az EU csatlakozáshoz hasonlóan – ismételten egyedül kívánják-e kihasználni a nagy haszonnal kecsegtető lehetőségeket, vagy valóban igazak azok a politikai szólamok, amelyek az exportjövendők megosztására vonatkoznak. A ciprusi görögök esetében ugyanis az a paradox helyzet áll fenn, hogy míg az 1970-es évek végén, és az 1980-as évek elején még valóban érdekelték voltak az újraegyesítésben, addig ez az igény mára politikai, de főként gazdasági értelemben erodálódott, sőt utóbbi – a re-unifikáció költségeit és az északi gazdaság szükséges felzárkóztatását figyelembe véve – kifejezetten előnytelennek lehetőséggé vált. Ezen változtathatna ugyanakkor a déli földgázkincs és maga a geopolitikai helyzet is, Törökország ugyanis jól láthatóan a ciprusi rendezéshez szeretné kötni az Afrodité kitermelésének hallgatólagos elfogadását.⁶⁷ Ankarának természetesen erre több oka is van, kiemelendő ezek közül, hogy Törökország számára észak-Ciprus mára már nemcsak nacionalista expanziós szükségletet és veszélyes biztonságpolitikai tényezőt jelent, de egy feneketlen pénznyelőt is, amely belpolitikai fronton megosztottságot, külpolitikai téren pedig kifejezett hátrányt okoz.⁶⁸ Ez persze nem azt jelenti, hogy Ankara geopolitikai céljai keresztülvitele nélkül lemondana a sziget északi részéről, sokkal inkább azt, hogy a görög ciprióták pénzügyi válságát kihasználva egy török és török ciprióta szempontból is előnyös megoldást próbálhat kieszközölni. Miután Nicosia jól láthatóan az erőpolitikából nem kér – s emellett izraeli, olasz, és francia katonai megállapodásokkal erősíti pozícióit⁶⁹ –, a török fél elsősorban diplomáciai eszközökkel, valamint az északi vizeken történő látványos manőverekkel próbálja a görög cipriótákat dél-Ciprus pénzügyi helyzetének tartatlanságáról és a török felvásárló erő nélkülözhetetlenségéről meggyőzni. Ebben „virtuális” szövetségest Izraelben talál, aki biztonságpolitikai és gazdasági szempontokból is érdekelt a kiegyezésben.⁷⁰

Görögország

A görög–ciprusi kapcsolatok köztudott szívélyességét jelen tanulmányban hosszan tárgyalni szükségtelen, meg kell azonban jegyezni, hogy Athén térségben betöltött külpolitikai súlya gazdasági válságának eskalálódásával párhuzamosan csökkent. A Ciprusi Köztársaság

⁶⁵ "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 16-17. o.

⁶⁶ Micheal Emerson: "Fishing for Gas and more in Cypriot Waters". *Global Turkey in Europe*, 2012. július. 6. o. <http://ipc.sabanciuniv.edu/en/wp-content/uploads/2012/07/GlobalTurkeyinEurope3.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 16.

⁶⁷ Lektorai megállapítás.

⁶⁸ Kivanc Ulusoy: "The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus problem." *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 10. No. 3 (2008), 313-315. o.

⁶⁹ Rem Korteweg: "Gas on troubled waters?". *Centre for European Reform*, 2014. január 13. <http://www.cer.org.uk/insights/gas-troubled-waters>, internetről letöltve: 2014. január 16.

⁷⁰ Hugh Pope: "Israel's plan to bring Cyprus and Turkey together". *International Crisis Group*, 2013. szeptember 17. <http://www.crisisgroupblogs.org/eu-turkey-cyprus/2013/09/17/israels-plan-to-bring-cyprus-and-turkey-together/>, internetről letöltve: 2014. január 16.

feletti patrónusi szerepet ugyan megtartotta, Nicosia azonban a legtöbb fajsúlyos kérdésben már sokkal inkább számíthat Brüsszel segítségére, mint a törökökkel több kérdésben amúgy is kiegészítő Athénra. A pán-görög együttműködés azonban továbbra is fennmaradt, amelyet energetikai kérdésekben is próbálnak összeegyeztetni. Fontos eleme ennek az együttműködésnek, hogy Athén és Nicosia is gazdasági válságának enyhítésének lehetőségét látja a földgázkincsben, amely törekvéshez a szövetségeseiket kereső Izraelben a korábban már kifejtett módon partnert is találtak. Görögország ebben a vonatkozásban elsősorban a híd szerepét kívánja betölteni Európa és a kelet-mediterrán gázmezők között, saját feltárásai ugyanis egyelőre számottevő eredményt nem hoztak. Bár a prinosi, észak-prinosi, dél-kavalai, és az Epsilon olajmezők kitermelése által csökkent Görögország energiaéhsége, az exportlehetőségek azonban még annak ellenére nem tisztázottak, hogy fokozott ütemű feltárások folynak a Jón- és a Kréti-tengeren, valamint a dél-égyi térségben.⁷¹ Jól látható tehát, hogy Görögország az izraeli-ciprusi-görög energiatengelyben való részvételével nem pusztán a pán-görög érdekeket védi, de az energiahíd szerepének elnyerésével energiaéhségét a törökországi elképzelésekhez hasonló módon kívánja orvosolni. A korábban tárgyalt exporthatékonysági adatokból azonban az látszik, hogy Görögország diplomáciai erőfeszítései ellenére – legalábbis addig, amíg offshore feltárásai sikerrel nem járnak – egyelőre kimarad a kelet-mediterrán gázüzletből, a ciprusi-görög gázvezeték tervét ugyanis már a ciprusiak és az izraeliek sem támogatják, a görög kezdeményezésű EuroAsia Interconnector tervezetét pedig a racionálisabb LNG terminál opciója írta felül.⁷²

Európai Unió

Végezetül szükséges néhány mondatban az európai reakciókra is kitérnünk, annak ellenére, hogy ezek csak jelenleg formálódnak, s egységes álláspont egyelőre nem alakult ki. Összességében elmondható, hogy az Európai Unió rendkívül visszafogottan értékeli a ciprusi gázfeltárások eddigi eredményeit, a bizonyított földgázkészletet pedig – az európai gázellátás szempontjából – kevésnek tartja. Utóbbi lehet az oka annak, hogy egyes európai elemzők a rendkívül költséges LNG terminál felépítését „csupán” 141bcm gáz kitermelése miatt feleslegesnek tartják⁷³, s hogy ennek megfelelően egyelőre az EEPR (European Energy Programme for Recovery) és az EKB (Európai Központi Bank) is csak – a LNG terminál összköltségeihez képest – szerény összegeket emlegetett az építési költségek finanszírozása kapcsán.⁷⁴ Bár a sziget gázkészletei egyelőre nem szerepelnek a rövid és középtávú energiabiztonságot felvázoló terveiben, Brüsszel ugyanakkor figyelemmel kíséri az események alakulását, s mind a ciprusi, mind a törökországi és izraeli gáz és energiaügyi szektorral külön kontaktcsoport révén tarja a kapcsolatot.⁷⁵ Erre a tulajdonképpen meg is van az oka, hiszen a

⁷¹ Péter Kacziba: Gas and Oil Disputes between Greeks and Turks. In: Ilona Pálné Kovács – László Kákai (szerk.): *Ten Public Policy Studies*. Political Studies of Pécs VIII, 2013. 75-90. o., 80-81. o.

⁷² Lásd: EuroAsia Interconnector: <http://www.euroasia-interconnector.com/>

⁷³ Karafillis Giannoulis: “EIB will support the Cypriot gas project”. *New Europe*, 2013. május 05. <http://www.neurope.eu/article/eib-will-support-cypriot-gas-project>, internetről letöltve: 2014. január 16.

⁷⁴ “Data on the budgetary and technical implementation of the European energy Programme for Recovery”, *EEPR*, 2013 June. 7. o. http://ec.europa.eu/energy/eepr/doc/swd_2013_458.pdf, internetről letöltve: 2014. január 14.

⁷⁵ Michael Koehler: “Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for the European Union”. 2. o

2050-re előirányzott uniós energetikai tervzet⁷⁶ a gáznak továbbra is fontos szerepet szán, ugyanakkor az eddigi nagymértékű orosz, norvég, algériai függőséggel szemben a diverzifikációt támogatja.⁷⁷ Ebben – ahogyan korábban is említettük – a ciprusi és izraeli földgáz is szerepet játszhat, hiszen – a volt dél-ciprusi kereskedelmi, turisztikai, és ipari miniszter szavaival élve – „a ciprusi földgáz természetes piaca az unió lenne.”⁷⁸ Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az EU visszafogottságát a térség geopolitikai helyzete is befolyásolja, nyilvánvaló ugyanis, hogy Törökországgal nem feltétlenül érné meg ujjat húzni az európai értelemben szerénynek nevezhető ciprusi gázkészletek miatt. Épp ellenkezőleg, Brüsszel mindenképpen a térség stabilitásában érdekelt, amely azonban nemcsak politikai, de gazdasági biztonságot is takar. Emiatt természetesen fontos a ciprusi földgázban rejlő lehetőségek kihasználása, hiszen ennek kapcsán az EU egyik tagországának megteremthető a belső energiabiztonsága és esetleg gazdasági nehézségei is orvosolhatóak.⁷⁹ Utóbbiak valószínűleg szerepet játszottak abban, hogy KGÖ-ek kapcsán kirobbant dél-ciprusi- török vitában Brüsszel és az unió tagállamai teljes mellszélességgel Nicosia mellett álltak ki, s Törökországot többször is – az Ankara által egyébként alá sem írt – nemzetközi egyezmények (Pl. UNCLOS) tiszteletben tartására szólították fel.⁸⁰

Amíg az EU összegzésében véve egyelőre kevésbé involválódott a kelet-mediterrán gázkérdésben, addig egyes tagállamok egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a ciprusi gázüzlet iránt. Ez jól látszik a második licenctenderen indult cégek listájából, ahol az uniós országokat a francia TOTAL, a brit Premier Oil-Vitol konzorcium, és a Capricorn Oil, az olasz ENI, ENEL, és az Edison International, valamint a holland Orange NASSAU Energie is képviselte.⁸¹ Emellett a német hajózási társaságok egyre nagyobb érdeklődése Ciprus iránt egyben azt is jelzi, hogy Nicosia a gázüzlet egyéb jellegű infrastrukturális és logisztikai problémáinak megoldásában is számíthat az európai befektetőkre.⁸²

Következtetések

A közelmúlt kelet-mediterrán gázfeltárásai új fejezetet nyitottak az amúgy is kiterjedt problémahalmazzal rendelkező térség geopolitikai történetében. Új ellentétek és szövetségek jöttek létre, amelyek egyelőre komolyabb konfliktushoz ugyan nem vezettek, azonban egyre inkább meghatározzák a térség diplomáciai egyezkedéseit. Ciprus – a feltárások melletti elkötelezettsége, Európai Unió tagsága, valamint az arab-izraeli konfliktusban betöltött semlegessége miatt – ezeknek a tárgyalásoknak központi szereplője, amelyet csak erősít, hogy földrajzi elhelyezkedése révén kedvező bázisterületként szolgálhat a gázexport költségcsökkentési elképzeléseinek kivitelezésében. A ciprusi földgázincs regionális szerepét ugyanakkor üzleti megfontolások mellett egyéb tényezők is felértékelik. Az egyik legfontosabb

⁷⁶ Lásd: Energy Roadmap 2050: http://ec.europa.eu/energy/energy2020/roadmap/index_en.htm.

⁷⁷ Tagliapietra: i. m. 23. o.

⁷⁸ "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 16. o.

⁷⁹ Michael Koehler: "Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for the European Union". 2. o.

⁸⁰ "Aphrodite's Gift: Can Cypriot gas power a new dialogue?". 9. o.

⁸¹ "List of Companies which Expressed Interest in the 2nd Licensing Round Offshore Cyprus".

⁸² "Germany interested in shipping cooperation with Cyprus". *Cyprus Gas News*, 2013. augusztus 12. <http://www.cyprusgasnews.com/archives/3153>, internetről letöltve 2014. január 5.

ilyen elem, hogy a gazdasági válságtól sújtott szigetországban a csökkenő energiaárak és a jövőbeli exportbevételek a jövőben rendkívüli horderővel bírhatnak. Szintén számottevő, hogy Ciprus az EU gázellátása és a többször említett orosz függés enyhítése szempontjából már most is szignifikáns mennyiségű földgázzal rendelkezik, amely Európa függőségének diverzifikációjában nagy szerepet játszhat. Regionális szempontból ugyancsak meghatározó, hogy Nicosia EU tagként Izraellel partnerségi szövetségben próbálja alakítani a térség gázüzletének technikai kivitelezését, amelyben diplomáciai taktikázása révén az orosz és amerikai érdekeket egyszerre felhasználva és egymás ellen kijátszva nemcsak a washingtoni vagy moszkvai egyoldalú befolyás elburjánzását akadályozza meg, de utóbbi két nagyhatalmi szereplő bevonásával Törökországot is távol tartja gázüzletétől. A Ciprusi Köztársaság ugyanakkor uniós csatlakozása óta egyértelműen európai nagykövetségként lép fel a térségben, amely törekvés nemcsak új és régi rezsimek legitimációjának lebegtetésében érhető tetten, de abban is, hogy Nicosia számos bilaterális problémáját europánizálni próbálja. Utóbbi a gázvita kapcsán is megjelent, azonban átütő sikerrel Törökország geopolitikai súlya, és a ciprusi földgázkészletek nagyságának viszonylagossága miatt nem járt. Ebből kifolyólag Ciprus geopolitikai befolyása a feltárások következtében csak regionális szempontból (Lásd: 1. ábra) értékelődött fel: ugyan a sziget déli kormányzata a Kelet-Mediterráneum etnikai, vallási, politikai stb. konfliktusokkal terhelt geopolitikai terében – földgázkincséből és sajátos szövetségi rendszeréből adódóan – katalizátori szerepet tölt be, s térség fontos – de természetesen viszonylagos – geopolitikai faktorává vált, ugyanakkor az Európai Unió nyugati erőközpontját lényegileg továbbra sem tudja befolyásolni.

Biedermann Zsuzsánna:

Mobutu bukása, a ruandai hutu menekültek ellen elkövetett atrocitások és a kelet-zairei instabilitás regionális hatása

A tanulmány egy, a magyar média által ritkán tárgyalt kérdéskörrel foglalkozik: igyekszik rávilágítani az okokra, amelyek a Kongói Demokratikus Köztársaság (korábban Zaire) keleti részének mai napig tartó instabilitásához vezettek. Ennek érdekében elsőként az észak- és dél-kivui régió történelmi hátterét ismertetem, majd bemutatom, hogyan hatott a ruandai népiirtás miatt megindult menekültáradat a törékeny kelet-zairei egyensúlyra. A ruandai határ mentén sorakozó militarizálódott menekülttáborok, valamint a régió-szerte egyre elterjedtebb Mobutu-ellenesség vezetett oda, hogy Ruanda katonai beavatkozást hajtott végre Kelet-Zairéban. Az intervenció Mobutu bukását, és közvetve „Afrika világháborúját” eredményezte.

A tanulmány részletesen tárgyalja a nemzetközi közösség passzivitásának okait is. A felfegyverzett és ú.n. „bona fide” menekültek szétválasztására és a humanitárius intervencióra vonatkozó tervek füstbe mentek, mert a nagyhatalmak képtelenek voltak összehangolni eltérő érdekeiket. A nemzetközi cselekvésképtelenséget és Mobutu gyengeségét Ruanda kihasználta.

A ruandai népiirtás kapcsán kialakult menekülthullám és a ruandai beavatkozás messze ható következményei a mai napig meghatározzák a kelet-kongói konfliktusok természetét.

A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti része a mai napig folyamatosan kiújuló harcok színtere. Ehhez hozzájárul az is, hogy ásványkincsekben gazdag és politikai-gazdasági téren világszinten is fontos területről van szó, amelynek sorsa az egész afrikai Nagy Tavak régió dinamikájára hatással van.

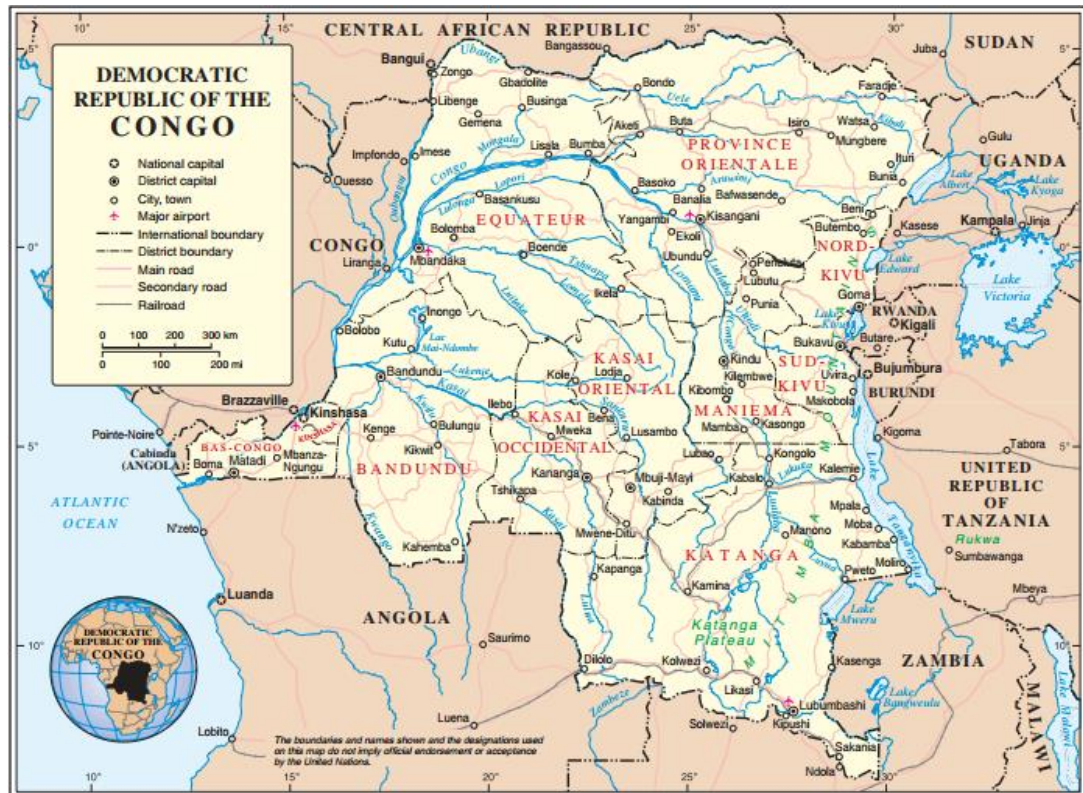
Kelet-Zaire történelmi háttere

A zairei atrocitások megértéséhez nélkülözhetetlen Zaire (majd 1997. május 17. után Kongói Demokratikus Köztársaság) keleti régiójának, *Kivunak* történelmi háttere. A Ruandával határos terület földrajzilag és a társadalmi felépítés szempontjából is két fő részre bontható: Észak és Dél-Kivura. Az alábbi térképen jól látható, hogy Kivu területe jóval nagyobb, mint Ruandáé, másrészt megfigyelhetjük, hogy Kivu mennyire távol esik Zaire fővárosától,

* Biedermann Zsuzsánna 2013 májusában szerezte meg a Ph.D.-fokozatot a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskolájában, disszertációjának témája az Afrikai Nagy Tavak Régió népiirtásainak összefüggései, a népiirtás-megelőzés gyakorlati kérdései. A szerző az MTA KRTK Világgazdasági Intézetének tudományos segédmunkatársa volt három évig, 2013 szeptemberétől ugyanitt tudományos munkatársként folytatja a nemzetközi pénzügyi kérdések kutatását.

Kinshasától (ahol a kormány székel).¹ A nagy távolság miatt a kinshasai kormány „keze nehezen ér el” a Ruandával határos országrészig.

1. térkép: A Kongói Demokratikus Köztársaság (korábban Zaire) térképe

Forrás: Map No. 4007 Rev. 8. UN, Department of Peacekeeping Operations, Cartographic Section

Észak-Kivu tartományban három fő közösség él: az ún. „őshonos” lakosság, a különféle kinyarwanda nyelvet beszélők csoportjai és az 1940-es évektől a belgai gyarmati hatóságok szándéka alapján betelepült ruandaiak (hutuk és tutszik egyaránt). Utóbbi csoport létszáma 1970-re elérte 335.000 főt Zairéban.² A bevándoroltak között sok volt a tanult és jó anyagi helyzetű tutszi.³ Az újonnan érkezők és a korábbi kinyarwanda lakosság körében egyfajta közös identitástudat alakult ki (ők voltak a banyarwandák), amelyet az őshonos lakosság nehezményezett, mivel saját helyzetüket Zaire nagyobb törzseihez képest már korábban is periférikusnak érezték. Ráadásul a tartomány 40 százalékát kitevő banyarwanda közösség sikeresen növelte földterületeit a korábban már itt élő közösség kárára.

Zaire 1960-as függetlensége után a főváros politikai erőviszonyainak függvényében változott a viszony a két közösség között. Végül Joseph Mobutu elnök 1967-ben, kelet-kongói

¹ A távolság Kinshasa és Goma (város Észak-Kivuban) között légvonalban több mint 1500 km.

² Paul Mathieu - Mafikiri Tsongo: Enjeux fonciers, déplacement de population et escalades conflictuelles. (1930-1995) In: P. Mathieu - J.C. Willame (szerk.): *Conflits et guerres au Kivu et dans la région des grands lacs*. L'Harmattan, 1999. 20-25. o.

³ "Congo: Bringing Peace to North Kivu", *International Crisis Group, Africa Report N°133*, 31 October 2007.

hatalmának megszilárdítása érdekében, a banyarwandákat emelte maga mellé egy ruandai tutszi menekült politikuson keresztül. Ez a lépés a kivui tuzsi közösség megerősödéséhez és földszerző akcióinak elharapózásához vezetett, ami visszas módon a tágabb banyarwanda közösség ellen is felszította az őslakosok ellenérzéseit.⁴

A földekért vívott harc mellett a másik kényes problémát állampolgárság kérdése jelentette. A belpolitikai erőviszonyok változása miatt 1981-ben új állampolgársági törvényt fogadtak el, amelynek eredményeként sok ezer banyarwanda de jure elvesztette állampolgárságát.⁵ Ennek 1987-re már meg is lett az eredménye, mert az észak-kivui választóközvetben egyszerűen nem tudták megállapítani, hogy kik a szavazásra jogosultak. A bizonytalan állampolgársági helyzet hatására az őslakosok támadásokat indítottak a banyarwanda tulajdonban álló vállalkozások és földek megszerzéséért.

A földért folytatott kiéleződött küzdelem interetnikai szintre emelkedett és a növekvő feszültségek 1992-től kezdve súlyos atrocitásokhoz vezettek, amelynek oda vezettek, hogy 1993 augusztusára már mintegy húszezer halálos áldozata volt az összetűzéseknek és 250.000 ember menekült el a lakhelyéről Észak-Kivuban. Maga Mobutu elnök is a helyszínre utazott, és a hírhedt Különleges Elnöki Gárdát (Division Spéciale Présidentielle) is bevetették a helyzet rendezése érdekében.⁶ 1994 februárjában törékeny béke született, ez azonban tiszavirág-életűnek bizonyult, mivel öt hónappal később a ruandai menekülthullám érkezése teljes egészében felborította a korábbi erőviszonyokat a térségben.

Dél-Kivuban is problémát jelentett az őslakosok és a belepült ruandaiak közötti feszültség, ám a kisebb népsűrűség miatt, a fölhiány itt nem jelentett, olyan égető problémát. A tartományban az őslakosok mellett kisebb számban a banyamulenge népesség telepedett le már a XVII. századtól kezdve, akik szintén nagyrészt marhatenyésztéssel foglalkozó ruandai tutszik voltak.⁷ Ez a közösség a banyamulenge elnevezést (jelentése „Mulenge népe”⁸) tudatosan vette fel az 1970-es években, hogy megkülönböztessék magukat a negatív konnotációjú banyarwanda megnevezéstől, akiket minden kivui őslakos idegen népcsoportként azonosított. Dél-Kivuban a banyamulengék mindössze a lakosság 3-4 százalékát tették ki a mintegy 2,4 milliós összlakosságból.⁹

Az első zairei polgárháború idején 1965-ig kimaradtak a konfliktusból, azonban 1965-ben állataik védelmében a kormány oldalán belekeveredtek a harcokba. A szomszédos törzs (babembe) a felkelők oldalán állt, így a banyamulengék kormánnyal való szimpatizálása hatására a két törzs kapcsolata rendkívül ellenségessé vált.¹⁰ Sok fiatal a babembe törzssel

⁴ Prunier, Gérard: "The Eastern DR Congo: dynamics of conflict".

⁵ "The State of The World's Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action", *UNHCR Publications*. Chapter 10: The Rwandan genocide and its aftermath.

⁶ Gérard Prunier: *From genocide to continental war: The "Congolese" conflict and the crisis of contemporary Africa.*, Hurst Publishers, 2009. 51. o.

⁷ S L Rukundwa: "The Banyamulenge of the Democratic Republic of Congo: A cultural community in the making.", *HTS 60(1&2) Theological Studies* 2004, 369. o.

⁸ Mulenge egy helység Dél-Kivuban. Mamdani, Mahmoud: *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton University Press, 2001. 248-249.o

⁹ Prunier, Gérard: *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*. Oxford University Press, 2009. 52. o.

¹⁰ Stearns, Jason: *Dancing in the Glory of Monsters*. Public Affairs Press, 2011. 62. o.

kialakult feszült viszony miatt szeretett volna harci tapasztalatokat szerezni, mert a banyamulengék a fenyegetettség légkörében éltek mindennapjaikat. Éppen ezért amikor a szomszédos Ruandában 1990-től kezdve polgárháborús állapotok alakultak ki, az RPF (az Ugandában megalakult Ruandai Hazafias Front, amelynek alapítói a Ruandából kiűzött vagy elmenekült tutszik) sikerrel toborzott a banyamulengék közül.

Az állampolgársági törvények változása a banyamulengék helyzetét is bizonytalanná tette 1981-től. Veszélyeztette magántulajdonukat és szavazati jogukat, sokukat másodrendű állampolgárnak tekintették az őslakosok.

A ruandai polgárháború okozta menekültáradat hatása Kivura

1994 júliusában és augusztusában Észak-Kivu Goma nevű területére mintegy 850.000, Dél-Kivuban Bukavuba 332.000, míg az Uvira körzetbe 62.000 ruandai menekült érkezett (Uvirában ráadásul már volt 255.000 burundi menekült, akik Burundiból 1993 után érkeztek).¹¹

Ruandában az 1994. április 6-i Habyarimana elnök elleni sikeres merénylet utáni tizenhárom hétben mintegy 800.000 ember vesztette életét. A politikai elit az etnikai törésvonalakat kihasználva az ország hutu többségét kiszámítottan a tutszi kisebbség ellen fordította, és felhasználva az állam bürokratikus felépítését és jól olajozott gépezetét, népirtást hajtott végre. A genocídium Ruanda elitjének tudatos választása volt, amelyet a hatalom megtartása érdekében hajtott végre. Ruanda tutszi lakosságának háromnegyede, és a genocídium ellen tiltakozó hutuk ezrei estek áldozatul az erőszakhullámnak.¹²

A népirtásnak az vetett véget, hogy az ugandai bázisú tutszi RPF offenzívát indított a népirtó rezsim ellen, és 1994 áprilisában átvette az ország vezetését. Az erőviszonyok radikálisan megváltoztak, és a népirtásban részt vevő hutuk menekülőre fogták. Nagy részük Zaire felé indult, a Ruandával határos kivui országrészbe. Az útjukba kerülő hutu polgári lakosságot kényszerítették, hogy elhagyja Ruandát, és Zaireba meneküljön a genocídium elkövetőivel együtt.

A Zaireba érkezők nagy része éppen ezért ún. bona fide (jóhiszemű) menekült volt. A menekültáradattal azonban az országba érkezett a ruandai tutszik elleni népirtás hutu elkövetőinek nagy része is. Nekik egészen más céljaik voltak, mint a klasszikus értelemben vett menekülteknek: Zaireban akarták berendezni új katonai bázisukat, ahonnan gerillatámadásokat hajthatnak végre az új kivui kormány ellen.

A menekültek önjelölt és felfegyverzett vezetői egész menekülttáborokat tartottak uralmuk alatt. Parancsaik hatására maguk a menekültek sem úgy viselkedtek, mint egy idegen ország ideiglenesen befogadott emberei, hanem mint a hódítók: engedély nélkül vágták ki a fákat, marhát loptak a helyi lakosságtól, károsították a termést, illegális úttorlaszokat állítottak

¹¹ "The State of The World's Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action.", UNHCR Publications 251.old.

¹² Biedermann Zsuzsánna: A ruandai népirtás és a nemzetközi közösség passzivitása, *Afrika Tanulmányok*, Vol. 7. No. 11. (2013) 61. o.

fel. A zairei államhatalom keze nem ért el a fővárostól rendkívül távol eső, Ruandával határos kivui tartományokig, így az ottani helyzet a nyers erőviszonyok szerint alakult.

A menekülttáborokban a közigazgatást szinte teljes mértékben ruandai mintára alakították ki a menekültekkel együtt beszivárgó népiertó rezsim felfegyverzett vezetői.¹³ A menekülttáborok szervezettsége felért egy jól működő államéval. A volt ruandai kormányerők és genocídiumban főszerepet játszó hutu félkatonai szervezetek adót vetettek ki, amelyet a segélyszervezetek dolgozóinak is meg kellett fizetni, ha tevékenykedni akartak a tábor területén. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és számos nemzetközi szervezet nemcsak adózás tekintetében, hanem számos más téren is kénytelen volt együttműködni velük: a segélyszállítmányok elosztása, iskoláztatási és egészségügyi kérdések sem dőlhettek el a népiertó rezsim vezetőinek jóváhagyása nélkül.¹⁴ A táborokban uralkodó rendszer és a korábbi elkövetőkkel való kényszerű együttműködés annyira felháborította a francia Orvosok Határok Nélkül (Médecins Sans Frontières) dolgozóit, hogy kivonultak a menekülttáborokból.¹⁵

Ráadásul ezek a felfegyverzett harcosok, a burundi menekültek jelenléte és a burundi kormány ellen harcoló gerillák dél-kivui bázisainak közelsége miatt fokozatosan a burundi konfliktusba is belekeveredtek. A konfliktusok nemzetköziesedése lassan aláásta az egész afrikai Nagy Tavak régió biztonságát és egyre több országot vont be az ellenségeskedés ördögi körébe.

Mivel Mobutu a tutszi vezetésű ruandai kormányt régi ellenségének,¹⁶ az ugandai Museveni-rezsimnek a meghosszabbításaként érzékelte, szemet hunyt az új kigali rezsim elleni gerillatámadások fölött és a kivui helyi politika befolyásolására igyekezett felhasználni a menekültek jelenlétét. De kettős játékot játszva nemcsak a hutu szélsőségesek ruandai gerillatámadásait tűrte el, hanem aktívan támogatta a helyi kivui törzseket, akik a menekültek elűzését tűzték ki célul.

1995 októberében minden addiginál hevesebb összecsapások kezdődtek Észak-Kivuban: a hutuk száma ugrásszerűen megnőtt, és a helyi tutszikra támadtak. Emiatt 1996 februárjára már mintegy 37.000 tutszi menekült Zairéból Ruandába, akik közül sokan egész életüket Zairében éltek le. A helyzet Dél-Kivuban sem alakult kedvezőbben, ahol az őslakosság és a banyamulengék között folyamatosan nőtt a feszültség.¹⁷ Utóbbiak egy része Ruanda felé menekült, másik részük Kigali katonai segítségével megpróbálta megszervezni saját védelmét.

¹³ Szabó Loránd: Kongói kaleidoszkóp 1998-2008: a hatalmi erőter változásai. *Külügyi Szemle*, (2008) 120. o.

¹⁴ UNHCR Publications [2000]: The State of The World's Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action Chapter 10: The Rwandan genocide and its aftermath, 250. o.

¹⁵ *Doctors Without Borders Timeline*, "Crisis in Goma, Zaire (now Democratic Republic of Congo)" <http://www.doctorswithoutborders.org/aboutus/timeline.cfm#sthash.uIEu57sB.dpuf>, internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

¹⁶ Adelman, Howard - Astrid Suhrke: „*The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*”. Transaction Publishers, 2000. 338. o.

¹⁷ Koen Vlassenroot: „Citizenship, Identity Formation & Conflict in South Kivu: The Case of the Banyamulenge”, *Review of African Political Economy*, Vol. 29. No.93/94. (2002), 499-515. o.

A ruandai invázió

Az új ruandai vezetés számára a zairei beavatkozás több szempontból is kezdett elkerülhetetlenné válni. Egyrészt Ruanda nyugati határa mentén militarizált menekülttáborok sorakoztak, ahol fegyverkezett a Ruandából nagy nehezen elüldözött ellenség.¹⁸

Másrészt további bizonytalansági tényezőt jelentett, hogy Burundiban nem rendeződött megnyugtatóan a helyzet. A mérsékelt hutuk nem tudták megoldani az anarchiába süllyedő ország problémáit, az 1996 nyarán hatalomra került Pierre Buyoya vezette tutszi kormány pedig egyelőre nem tudta megoldani a nemzetközi és helyi közösség számára is elfogadható hatalommegosztást.¹⁹ Továbbra is fennállt a veszélye a radikális hutu hatalomátvételnek. Kigali pedig nem engedhette meg magának, hogy a lakosságszáma még a burundi menekültekkel is növekedjen, mert Kagame rendszerének alapjai rendülhetnek volna meg.²⁰

Harmadrészt Kagame beavatkozási szándékát egy általánosabb, Mobutu megbuktatását célzó transzafrikai terv is befolyásolta. (Museveni ugandai elnök már 1994 novemberében Mobutu-ellenes találkozót hívott össze Kampalában) 1996-ban azonban a Mobutu megbuktatására irányuló tervek még nem kristályosodtak ki.²¹ Paul Kagame nem engedhette meg magának, hogy erre tovább várjon, és ki akarta használni a róla kialakult pozitív képet (a népirtást megállító RPF-parancsnok).

A nemzetközi közösség emlékezetében még élénken élt a ruandai népirtás emléke. A Biztonsági Tanács tagjai büntudatot éreztek az 1994-ben tanúsított tehetetlenségük miatt, és emiatt tartózkodtak attól, hogy a népirtást megállító RPF parancsnokát, vagy Ruanda új kormányát kritizálják. A ruandai kormány és Paul Kagame tisztában volt ezzel és maximálisan kihasználta a nemzetközi közösség „elnéző” hozzáállását.²²

Kagame 1996 szeptemberére időzítette a katonai támadás kezdetét. Már 1996. július elejétől kezdve banyamulenge RPF-veteránok kezdtek átszivárogni a határon Ruandából Dél-Kivuba, és ott a számukra előre elrejtett fegyvereket megkeresve csatlakoztak a helyi banyamulenge milíciákhoz, és szeptember 22-én Bukavut ösztűz alá vették. Így elterelték a zairei hadsereg figyelmét, és még több ruandai katona kelt át a határon.

Miközben Kigali azt hangoztatta, hogy semmi köze ahhoz a Dél-Kivuban folyó eseményekhez a banyamulenge milíciák, ruandai hadsereg és a zairei kormányerők közötti harcok folytatódtak. Nem sokkal a szeptemberi támadás után az eseményekkel szimpatizáló és Mobutu megbuktatásáért küzdő új zairei politikai mozgalom jelentette be megalakulását: a Demokratikus Erők Szövetsége Kongó-Zaire Felszabadításáért (Alliance des Forces

¹⁸ Fred Tanner - Stephen John Stedman: *Refugee Manipulation*, The Brookings Institution, 2003. 104. o.

¹⁹ Howard Wolpe: *Making Peace After Genocide: Anatomy of the Burundi Process*, United States Institute of Peace, 2011., 11-12. o.

²⁰ Peter Uvin: *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, Kumarian Press, IV. rész, 9. fejezet: „The Role of Ecological Resource Scarcity”, 1998. 199. o.

²¹ Prunier: i. m. 67. o.

²² Heidy Rombouts: *„Victim Organisations and the Politics of Reparation: A Case Study on Rwanda.”* Intersentia Publishers, 2004. 164. o.

Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire, AFDL).²³ Kagaménak nagyon jól jött az, hogy egy helyi felkelő csoport (AFDL) álcája mögé bújva spontán banyamulenge felkelésnek tüntethette fel a menekülttáborok elleni támadássorozatot.²⁴

A harcok fő célja az új ruandai vezetés számára katonai kockázatot rejtő határ menti menekülttáborok felszámolása volt. Az AFDL, RPA, és a céljaikkal szimpatizáló burundi hadsereg megtámadta a ruandai és burundi hutu menekülttáborokat Uvira, Bukavu és Goma környékén. Több százezer ruandai menekült visszatért Ruandába,²⁵ de több százezren Zaire belseje felé indultak, Walikale és Shabunda felé.²⁶ Ebben a második csoportban voltak a korábbi kormányhadsereg és az Interahamwe katonái. A Zaire szívébe menekülőket hónapokon keresztül üldözték az AFDL és RPA katonái. Szívós rendszerességgel rombolták le a sebtében felállított táborokat útközben, és üldözték azokat, akik a menekültek segítségére siettek volna.

1. térkép: A menekültek útvonala

Forrás: DRC: Mapping Human Rights Violations 1993-2003, 79. o.

http://www.ohchr.org/Documents/Countries/ZR/DRC_MAPPING_REPORT_FINAL_EN.pdf

²³ Benkes Mihály István: A kongói válság történeti gyökerei - a mobutizmus politikai hagyatéka. *Kül-Világ*, 2004/1, 17. o.

²⁴ Elizabeth Wilmschurst (szerk.): *International Law and the Classification of Conflicts*, Oxford University Press, Part III: Case studies - Louise Arimatsu: "The Democratic Republic of the Congo" 1993-2010, 2012. 160. o.

²⁵ A pontos számokat szinte lehetetlen megbecsülni, de valószínűleg mintegy 500.000 menekült tért vissza Ruandába

²⁶ UNHCR: i. m. 70. o.

1996 decemberétől a zairei hadsereg ellentámadásba lendült, de nem volt elegendő idejük a szétesett hadsereg és hadmozdulatok megszervezésére, így kezdeményezésük kudarcra volt ítélve az AFDL/RPA viszonylag jól felszerelt egységeivel szemben. Ahogy a behatolók közeledtek a fővároshoz, Mobutu kénytelen volt külföldre menekülni. 1997. május közepén a lázadók és a ruandai/burundi erők bevették Kinshasát. Az AFDL vezetője, Laurent-Désiré Kabila köztársasági elnökké nevezte ki magát és az ország nevét Kongói Demokratikus Köztársaságra (a továbbiakban: Kongó) változtatta.²⁷

A főváros elfoglalása sem állította le a menekültek üldözését az országban. A volt Interahamwe milícia tagjai, valamint a korábbi ruandai kormány katonái gyakran emberi pajszokként használták az menekülteket. Ezek a szedett-vedett, menekülő militáns csoportok gyakran a helyi lakosság ellen is súlyos atrocitásokat követtek el útközben, raboltak, fosztogattak. A győztes erők mindenhol ellenőrzőpontokat állítottak fel, ahol akcentus, ruházat vagy arc- és testfelépítés alapján ruandai vagy burundi hutunak ítélt embereket elválasztották a többiektől azzal az ürüggyel, hogy visszaviszik őket a származási országukba, majd általában kivégezték őket egy félreeső helyen.

Összességében elmondható, hogy a Kivuban található menekült táborok ellen indított offenzíva hatására mintegy 350.000 ember indult meg északnyugatra, 150.000 délnek, míg mintegy 100.000 menekült rejtőzködött el Kivuban és Virunga-hegység erdeiben. A Zaire, majd Kongó egész területén keletről nyugatra tartó hajszá során tízezrek haltak meg az élelem- és az egészségügyi ellátás teljes hiánya miatt, tízezreket megöltek az AFDL-banyamulenge-ruandai csapatok. Az áldozatok számára különböző források eltérő becsléseket adnak, Garreton és Kisangani elemzéseit alapul véve valószínűleg mintegy 200.000 menekült veszett oda.²⁸

A nemzetközi közösség reakciója az 1996-os katonai intervencióra

A nemzetközi közösség az 1996-ban kezdődő, Zairéban zajló ruandai beavatkozás idején tétlenségével ismét cserbenhagyta az afrikai Nagy Tavak régió civil lakosságát. Sok kérdés merül fel a kelet-zairei atrocitások kapcsán, amelyek megválaszolása segíthet megérteni a nyugati világ passzivitását a menekültek helyzetének rendezésére. Vajon a nemzetközi közösség tisztában volt a Kelet-Zairéban kialakult menekültprobléma súlyosságával? Az alábbi elemzésben erre a kérdésre keressük a választ.

A témában több szakkönyv is megjelent, amelyek elérhetőek voltak az érdeklődő nyugati közönség számára. Ezekben a kötetekben általában ajánlásokat is megfogalmaztak az ENSZ, illetve a nemzetközi közösség számára. Kiemelendő Philippe de Dorlodot 1996-ban megjelentetett könyve: "Les réfugiés rwandais à Bukavu au Zaïre. De nouveaux Palestiniens?", amelynek már címe is árulkodó, hiszen azt sugallja, hogy a Kivuban rekedt menekültek a palesztin menekültekhez hasonló sorsra juthatnak. A könyv utóiratában Filip Reyntjens, a régió

²⁷ Gregory R. Copley: *Defense & Foreign Affairs Handbook*, Perth Corporation, 1999. 335. o.

²⁸ François Emizet Kisangani: "The massacre of refugees in Congo: a case of UN peacekeeping failure and international law", *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 38.No. 2. (2000). 163-202. o. Oscar Garreton: "L'impossible enquête", *Le Monde diplomatique*, 1998. január

szakértője és a könyv írójával egybehangzóan arra a következtetésre jut, hogy a kikényszerített repatriálás elfogadhatatlan, az önkéntes visszatérés a Ruandában uralkodó viszonyok és a menekültek uralmuk alatt tartó felfegyverzett, szélsőséges hutuk szándékai miatt elképzelhetetlen. Reyntjens ugyanakkor igyekszik a nemzetközi közösségnek is üzeni a könyv lapjain: figyelmeztet, hogy ha nem reagálnak a régióból hallatszó „segélykiáltásokra”, akkor az 1994-es ruandai népirtás csak egy még több áldozatot követelő eseménysorozat első szakasza lesz.

A konfliktus kezdete előtt mintegy két hónappal az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja a főtitkártól kézhez kapott egy részletes és aggasztó jövőképet festő jelentést, amely részletesen tárgyalja a Zairéban rekedt ruandai menekültek helyzetét. A főtitkár a Biztonsági Tanács sürgősségi összehívását kérte és felhatalmazását arra, hogy kétezer katonából álló kontingenst küldjön Kivuba a segélyszállítmányok célba juttatásának zavartalansága és a harcoló felek szétválasztása érdekében.²⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a helyzet súlyosságát tehát már két hónappal a konfliktus kirobbanása előtt is érzékelték a nemzetközi közösség. Ugyanakkor nemzetközi civil- és segélyszervezetek aktívan tevékenykedtek a menekülttáborokban, és a közvéleményt folyamatosan tájékoztatták az aktuális helyzetről.

A helyi megfigyelőktől is érkeztek figyelmeztetések: Christophe Munzihirwa, Bukavu püspöke az ENSZ menekültügyi főbiztosának 1995. október 6-án írt levelében kiemelte:

„A menekültekből már nem kérnek Zairéban és úgy tűnik, hogy Ruanda sem akarja, hogy visszatérjenek. Közép-Afrikában új „palesztin népcsoport” alakult, és ez a helyzet nagy valószínűséggel konfliktusokat fog okozni a határok mentén. A nemzetközi közösségnek tehát nyomást kellene gyakorolnia, hogy ennek az erőszaknak az eszkalációját megakadályozza és garantálja a menekültek biztonságos visszatérését.”³⁰

Kigali többször is felszólította mind az ENSZ-t, mind a zairei vezetést arra, hogy válassza szét egymástól a fegyveres elemeket és a civil menekülteket a menekülttáborokon belül, vagy különben cselekedni fog Ruanda.³¹ Faustin Twagiramungu (aki névleg Ruanda elnöke volt 1995. augusztus 31-ig, habár a háttérből, alelnökként Paul Kagame irányította az eseményeket) kijelentette: „Meggértem az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy válassza el a katonákat az igazi menekültektől. Ezt azonban nem brutálisan kellene végrehajtani, mert arra rosszul reagálnának a táborok lakói.”³² A ruandai védelmi miniszter is egyetértett:

²⁹ Organisation Interafricaine des Juristes: *La crise humanitaire dans l'Est du Zaïre*, 1997

http://www.gomafocus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=232:la-crise-humanitaire-dans-lest-du-zaire-oij-1997&catid=49:temoignage&Itemid=43, internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

³⁰ Gérard Prunier: *Africa's world war*, Oxford University Press, 2009. 116-117. o.

³¹ Joel Boutroue: *Missed opportunities- The role of the international community in the return of the Rwandan refugees from Eastern Zaïre, July 1994- December 1996*, Rosemarie Rogers Working Paper Series (Cambridge, MA: Center for International Studies, MIT) 1998, 12. o. http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rw/wp/1_missedop.pdf, internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

³² Uo. a következő alapján: *Reuters*, 1994. december 6.

„Nem látom be, hogy miért kell segíyezni a még mindig felfegyverzett milicistákat, akik embereket ölnek... Ezeknek a bűnöző csoportoknak az erejét túlbecsülik. Határozottan leszerelhetők és áthelyezhetők.”³³

Amikor 1996 őszén végül megindultak a menekülttáborok felszámolását célzó akciók, a nemzetközi közösség tagjai már a támadások kezdetétől egyetértettek abban, hogy Zaire keleti részén be kell avatkozni. Nagyon eltértek azonban az álláspontok a beavatkozás jellegét és célját tekintve. Patrick Dupont³⁴ az egyes álláspontok részletes elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy két tábor állt egymással szemben.

Az egyik oldal két speciális, különálló, megoldandó feladatot látta: különválasztották a kivui háború által okozott humanitárius válságot és a menekültkérdést. Ezt az álláspontot követték általában a nemzetközi szervezetek, valamint többek között Franciaország, Spanyolország és Belgium. Utóbbi hozzáállása külön kitérőt is érdemel a korábbi gyarmati szerepet miatt. Dupont Brüsszelnek a kelet-zairei krízishez tanúsított hozzáállását az „aktív semlegesség” kifejezéssel illeti, hiszen egyrészt támogatta egy közös nemzetközi humanitárius beavatkozás gondolatát, de ő maga egyetlen katonát sem ajánlott fel a célra. Diplomáciailag azonban végig aktív volt, európai szövetségesei figyelmét a válságra irányítva.

A másik oldal, a „globalisták” szerint a háború miatti humanitárius válságot nem lehetett különválasztani a menekültkérdéstől. Szerintük a menekültek jelenléte közvetlen ok-okozati összefüggésben állt a kivui harcokkal. Éppen ezért úgy gondolták, hogy egy humanitárius intervenciónak csak akkor lenne értelme, ha a menekültek hazatérésével végződne. Az Amerikai Egyesült Államok és Ruanda ilyen jellegű beavatkozást tudtak csak elképzelni (illetve, ahogy a későbbiek során látni fogjuk, valójában ilyet sem). Számukra a kivui helyzet nem volt más, mint Zaire belső problémája, amelyet súlyosbít a ruandai menekültek jelenléte.

Az Egyesült Államok nem volt hajlandó elismerni, hogy a kivui konfliktusban Ruandának is szerepe van. Véleményük szerint a zairei kormány a volt Interahamwe és az előző ruandai kormány katonáival karöltve kulcsszerepet játszottak a konfliktus kiélezésében. Egy regionális vagy bilaterális konferencia vagy béketárgyalás megszervezésében sem hittek. Nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy az általuk jogszerűnek tartott „banyamulenge felkelés” (ők így nevezték a kivui válságot) résztvevőinek Ruanda és Burundi katonai segítséget nyújtottak.

A legfontosabb szempont Washington szemében az volt, hogy az afrikai Nagy Tavak régió stabilabbá váljon. Ebből a szempontból nézve a kivui konfliktust, a Kagame vezette beavatkozás hatására körvonalazódni látszott a megoldhatatlannak tartott közép-afrikai menekültkérdés gyors lezárása. Az alkalmazott módszerek másodlagosak voltak, és Washington csak utólag tiltakozott miattuk.

³³ Uo. a következő alapján: *Security Council Statement*, 1994. december 15.

³⁴ Patrick Dupont: „La communauté internationale face à la question de l'intervention humanitaire lors de la rébellion au Kivu (octobre-décembre 1996)”, *Universiteit Antwerpen*, <http://www.ua.ac.be/objs/00110972.pdf> internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

Az amerikai kormányt több tényező is visszatartotta attól, hogy aktívabban támogassa a nemzetközi beavatkozást. Az 1993-ban Szomáliában történtek hatására visszafogottan nyilatkozott a zairei nemzetközi misszió alapítása kapcsán.³⁵ Bizonyos kormányzati szereplők támogatták Kagamét, még ha ezt nem is ismerték volna el nyilvánosan. A washingtoni döntéshozatal egyszerre több szinten is folyt, és ezek a különböző szintű döntéshozók gyakran nem értettek egyet egymással. Ennek eredménye egy általános elnéző hozzáállás lett Kagame akcióival szemben. George Joulwan, amerikai ezredes, egyenesen „látnoknak”³⁶ nevezte Kagamét.

A Mobutu rezsim megbuktatására felálló AFDL-lel szövetségre lépett ruandai katonák és a velük szimpatizáló burundi hadsereg harcosai a franciák által támogatott Mobutu megdöntését is célul tűzték ki, ez pedig szintén Egyesült Államok érdekeit szolgálta.³⁷

Franciaország és Spanyolország már október 28-án, a Luxemburgban tartott minisztertanácsi EU-ülésein jelezte, hogy támogatja a humanitárius intervenciót Kelet-Zairéban. Chirac és Aznar 5000 fős katonai alakulatot tartott szükségesnek, amelybe maguk is delegáltak volna katonákat, azzal a feltétellel, hogy az Egyesült Államok, afrikai és európai országok, valamint az ENSZ is küld csapatokat.

Franciaország többször is hangsúlyozta ez utóbbi feltétel fontosságát. Párizs tartott attól, hogy katonai intervenció esetén részvételét egyoldalúnak titulálják a nemzetközi közösség kritikussai. Ugyanakkor geopolitikai státuszának megőrzése érdekében érezte, hogy nem engedheti meg magának egy újabb befolyási övezet elvesztését az afrikai Nagy Tavak régióban, ahol már le kellett mondania Ruandáról. Mobutu elnökből Párizs saját szövetségesét látta, éppen ezért a Kabila-vezette AFDL-felkelők hatalomátvételének megakadályozása legalább olyan erőteljes motivációt jelentett az intervenció megvalósítása mellett, mint a menekültek sorsa miatt érzett aggodalom. Franciaország azonban csak nemzetközi felhatalmazással és nemzetközi részvétellel, a látszatot őrizve gondolt a beavatkozásra.³⁸

Boutros Boutros-Ghali korábbi ENSZ-főtitkár regionális békekonferencia ötletét vetette fel októberben. Az ötletet támogatta az Európai Unió is, Franciaország és Belgium pedig sürgette Zairét és Ruandát, hogy üljenek tárgyalóasztalhoz.

³⁵ Afsane Bassir Pour: "Washington freine toujours l'envoi d'une force multinationale au Zaïre.", *Le Monde*, 1996. november 16.

³⁶ Gérard Prunier: From genocide to continental war., Hurst Publishers, 2009. 118. o. a következő cikk alapján: John Pomfret: "Rwandans Led Revolt in Congo." *The Washington Post*, 1997. július 9.

³⁷ A dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem tárgyalom a Kivuban található ásványkincsek szerepét a konfliktusban, azonban megjegyzem, hogy Laurent-Désiré Kabila számos bányászati szerződést újratárgyalt bizonyos amerikai vállalatokkal, például az American Mineral Fields International-lel, és 1997. április 16-án mintegy egymilliárd dollár értékben szerződést írt alá az AMFI-val, amelyben biztosította számára a kitermelési jogokat például Kivuban is. Mobutu az 1960-as években amerikai segítséggel került hatalomra Patrice Lumumba meggyilkolása révén, korrupció és elnyomó uralma azonban az 1990-es évekre diszkreditálta az amerikai politikai elit körében. 1993-ban az USA már megtagadta tőle a beutazáshoz szükséges vízumot.

³⁸ Haski Pierre: "Mobutu réapparaît et accepte l'envoi d'une force neutre. Toujours pas de consensus pour l'intervention à l'est du Zaïre", *Libération*, 1996. november 7.

<http://www.liberation.fr/evenement/0101198459-mobutu-reapparaît-et-accepte-l-envoi-d-une-force-neutre-toujours-pas-de-consensus-pour-l-intervention-a-l-est-du-zaire>, internetről letöltve: 2013. augusztus 27.

A nemzetközi misszió ötletének körvonalazódása, és megvalósulásának kudarca

A nemzetközi civil- és segélyszervezetek is folyamatos nyomást gyakoroltak a nemzetközi közösségre a cselekvés érdekében. 1996. október 29-én Genfben rendkívüli ülést tartottak francia és belga diplomaták szervezésében, és a megbeszélés során körvonalazódott először, a konkrétumokat tekintve is, egy katonai kontingens Kelet-Zairéba küldése. A konferencián azt is egyeztették, hogy mely ország hány katonával kívánja támogatni a missziót. Az Egyesült Államok szintén hajlandónak mutatkozott az aktív részvételre,³⁹ az Egyesült Királyság azonban kijelentette, hogy további részleteket szeretne megismerni, mielőtt dönt az ügyben.⁴⁰

Közben 1996. november 5-én Nairobiban az afrikai Nagy Tavak régió országai (kivéve Zairét és Burundit), valamint az Afrikai Egységsszervezet tagjai bejelentették a Biztonsági Tanácsnak, hogy sürgős intézkedésekre van szükség, és megfontolandó akár a katonai beavatkozás is, amelyben afrikai országok is részt vennének.⁴¹

Az utolsó lépések, amelyek a beavatkozás irányába mutattak nemzetközi szinten, az ENSZ BT 1996. november 9-i 1078. számú határozata, valamint 1996. november 15-i 1080. számú határozata voltak. Ezekben a dokumentumokban az ENSZ megerősítette, hogy a menekülteknek vissza kell térniük Ruandába, a konfliktusról regionális szinten egyeztető konferenciát kell tartani, és egy nemzetközi humanitárius haderőt kell a helyszínre küldeni a helyzet rendezése érdekében.⁴²

A határozatok a fentebb említett két álláspont (a menekültkérdést és a humanitárius válságot külön és egyben kezelők) közötti konszenzust tükrözik. Alapvetően humanitárius misszióról szól a határozatok szövege, nyitva hagyták azonban az ajtót a katonai misszió felé. Humanitárius folyosók kialakítását is megemlítik, amelyeken keresztül a menekültek hazatérhetnének Ruandába. Ez az elképzelés megfelelt a francia és amerikai álláspontnak is (a franciák humanitárius beavatkozást akartak, az amerikaiak a menekültek hazatérését szorgalmazták).⁴³

A november 9-i határozat tíz napot adott a főtitkárnak arra, hogy jelentést állítson össze a Zairéba küldendő nemzetközi haderő felállításának részleteiről. Időközben Kanada jelezte,

³⁹ U.S. weighs its options in Zairian crisis, *CNN Interactive*, 1996. november 8., <http://edition.cnn.com/WORLD/9611/08/zaire.us/>, internetről letöltve: 2013. augusztus 27.

⁴⁰ Dupont: i. m. 5. o.

⁴¹ *UN Department of Humanitarian Affairs, Integrated Regional Information Network: "Weekly Roundup of Main Events in the Great Lakes Region"*, No. 34. 1996. november 3-10. <http://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/weekly-roundup-main-events-great-lakes-region-3-10-nov1996>, internetről letöltve: 2013. augusztus 30.

⁴² Az ENSZ BT régióra vonatkozó határozatai 1996-ban: S/RES/1078 (1996), 1996. november 9. S/RES/1080 (1996), 1996. november 15., <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1996.shtml>, internetről letöltve: 2013. augusztus 27.

⁴³ Dupont: i. m. 6. o.

hogyan hajlandó megszervezni egy 6-10.000 fős alakulatot,⁴⁴ az Amerikai Egyesült Államok pedig kijelentette, hogy szintén hozzájárulna a zairei misszióhoz.⁴⁵

A november 15-i határozat megköszönte az addigi felajánlásokat, valamint felkérte az ENSZ valamennyi tagállamát, hogy ha teheti, járuljon hozzá a zairei kontingens felállításához. A határozat azt is leszögezte, hogy a misszió 1997. március 31-ig tartózkodik majd az országban, hacsak nem sikerült hamarabb befejezni a menekültek hazajuttatását, a humanitárius segítségnyújtást. A határozat jelzi, hogy az ENSZ a hosszabb távú jelenlétet is kérheti, ennek felülvizsgálatára 1997. január elsejéig kerül sor.

A zairei misszió mellé felsorakozó országok azonban gyorsan kihátráltak a terv mögül, amikor a táborok elleni támadások után a menekültek hatalmas tömegben elkezdtek visszatérni Ruandába.⁴⁶

Az atrocitások súlyosságáról szóló ENSZ-jelentésre 14 évet kellett várni. 2010-ben jelent meg a Kongói Demokratikus Köztársaság területén 1993 és 2003 között elkövetett tömeges emberi jogi jogsértésekről szóló összefoglaló, amely kiemelten tárgyalja az 1996-ban a ruandai kormányerők által a menekültek sérelmére elkövetett cselekményeket.

Nemzetközi reakció a 2010-es ENSZ-jelentésre

2010. október elsején hozták nyilvánosságra az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága által kiadott 566 oldalas jelentést Kongóról *"DRC: Mapping Human Rights Violations 1993-2003"* címmel. A jelentést vázlatos formában már megjelenése előtt kiszivárogtatta a Le Monde c. francia napilap, óriási felháborodást okozva.

A dokumentumban szereplő vádak és a terminológia ellen számos kormány tiltakozott már az előzetes vázlatot áttekintve. A jelentés 617 atrocitást részletez, főleg Kelet-Kongóban 1993 márciusa és 2003 júniusa között. Ami a szóhasználatot illeti, a ruandai kormány főleg azt kifogásolta, hogy a független bizottság szerint a „nyilvánvalóan szisztematikus és széleskörű támadások, amelyek a jelentésben szerepelnek olyan terhelő elemeket mutatnak, amelyek ha bizonyítást nyernek a kompetens bíróság előtt, akár népirtási cselekményeknek minősülhetnek”,⁴⁷ főleg a ruandai csapatok által 1996-97-ben elkövetett atrocitásokra utalva.⁴⁸ Navi Pillay, az ENSZ emberi jogi főbiztosa a jelentés előszavában kiemelte, hogy nem a harc hevében véletlenszerűen megölt emberekről, hanem az AFDL (Alliance of Democratic Forces for the Liberation of Congo), az RPA (a ruandai hadsereg), valamint az FAB (a burundi hadsereg) által célzottan kivégzett áldozatok százairól van szó.

⁴⁴Joseph Fitchett: "6,000 Could Be Sent by Weekend; Pressure Off, U.S. Weighs Its Role : Canada Agrees to Lead Military Force in Zaire", *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/1996/11/12/news/12iht-canada.t.0.html>, internetről letöltve: 2013. augusztus 27.

⁴⁵ U.o.

⁴⁶ *United Nations, Integrated Regional Information Network (IRIN) Bulletin*: 15 November 1996, http://www.africa.upenn.edu/Hornet/irin_111596.html, internetről letöltve: 2013. augusztus 27.

⁴⁷ Office of the High Commissioner for Human Rights DRC: *Mapping Human Rights Violations 1993-2003*, 31. o.

⁴⁸"UN releases Congo genocide report", Human Rights Watch, 2010. október 1.

<http://www.hrw.org/news/2010/10/01/dr-congo-un-report-exposes-grave-crimes>, internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

Ruanda kormánya elutasította a jelentést, és azzal fenyegette meg a nemzetközi közösséget, hogy visszavonja 3300 békefenntartóját a szudáni Dárfúrból, ahol pedig a ruandai katonák kulcsszerepet játszanak az Afrikai Unió és az ENSZ közös békefenntartó missziójában.

Ruanda hivatalos kommentárt fűzött a jelentéshez, amelyben hangsúlyozta, hogy a jelentést összeállító szakértők nem vették figyelembe a történelmi kontextust és Ruanda fenyegetettségét. A kommentárban kiemelik, hogy a civileket a felfegyverzettektől nagyon nehéz volt megkülönböztetni, ennek az eredménye a járulékos áldozatok nagy száma.⁴⁹

Összefoglalás

Az 1994 tavaszán lezajlott ruandai genocídium következményeként mintegy másfélmillió menekülthullám indult el szomszédos Zaire keleti részére (Észak és Dél-Kivu tartományok), akik között beszívárgott sok elkövető is. Ezek a személyek csoportok újjászervezve magukat a kiépülő menekülttáborokban, egész táborokat militarizálva, és azokat katonai támaszpontként használva tovább harcoltak elvesztett pozícióikért Ruandában. Fegyverrel akadályozták a menekültek visszatérését Ruandába, mert attól féltek, hogy elveszítenék bázisukat. A genocídium elkövetőit elűző új ruandai kormány többször is felszólította mind a segítségnyújtókat, nemzetközi szervezeteket, mind a zairei kormányt a menekültek és a menekülttáborokban élő fegyveresek szétválasztására, de felhívásainak nem volt fogantatja.

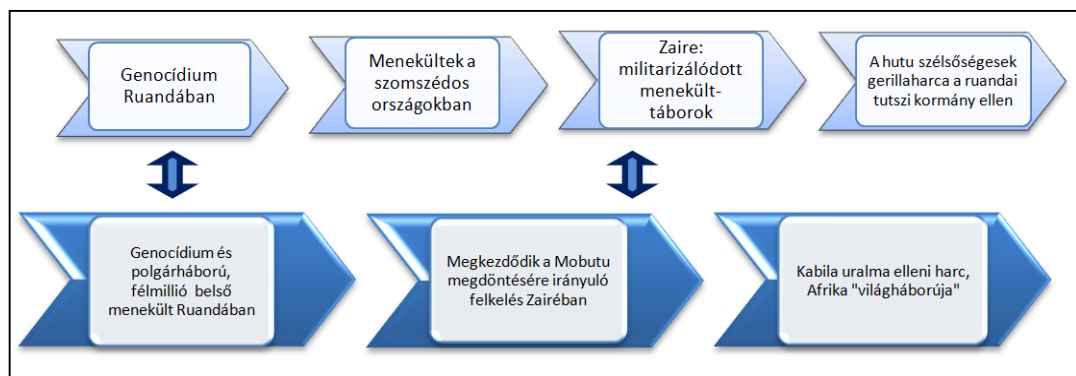
Ruanda 1996-ban kezdte el fontolgatni a kelet-zairei katonai beavatkozás lehetőségét, hogy véget vessen az Észak és Dél-Kivuból induló, Ruanda területére folyó gerillabetöréseknek. Ruanda a Mobutu megdöntését célzó kelet-zairei felkelőknek is segítséget akart nyújtani, valamint ki akarta játszani a „népirtás kártyát” (a nemzetközi közösség szemében az új ruandai vezetés Robert Kagame vezetésével a genocídiumot megállító hősöknek tűntek). Az 1996 ősztől meginduló támadás célja a kelet-zairei menekülttáborok megtisztítása volt, ám a műveletek szorosan összekapcsolódtak helyi Mobutu-ellenes felkelők (AFDL) harcaival. Az AFDL-erők és a ruandai katonák mintegy 200.000 menekültet végeztek ki.

A nemzetközi közösségnek volt egy zairei misszió kialakítására vonatkozó terve, amely talán rendezhette volna a helyzetet. Azonban mikor a menekültek százezrével kezdtek visszatérni Ruandába, a Zairéban maradt helyzetét pedig folyamatos mozgásuk (menekültek üldözőik elől) miatt nagyon nehéz volt meghatározni, a misszió létrehozására irányuló politikai akarat „elpárolgott”, és a nagyhatalmak (Franciaország kivételével) egyetértettek abban, hogy a probléma „megoldódott”.

⁴⁹ „Csakúgy, mint más hasonló helyzetekben, amikor terrorista csoportok és lázadók civilek és menekültek közé vegyülnek és nem hordanak egyenruhát, vagy más módon nem követik a fegyveres konfliktusok jogát, az illegális kombattánsok és civilek elkülönítése nem mindig lehetséges. Ez az elkülönítési nehézség az 1994-ben végrehajtott népirtás következménye, amikor az átlagemberek tömegesen részt vettek az atrocitásokban. Az elkülönítési nehézség másik oka a zairei táborokban élő menekültek – néha erőszakos – katonai mobilizációja” (A szerző fordítása) *Republic of Rwanda: Ministry of Foreign Affairs and Cooperation: "Official Government of Rwanda Comments on the Draft UN Mapping Report on the DRC"*, 2010. 11. o.

A Mobutu megdöntése után hatalomra segített Laurent-Désiré Kabila viszonya rövid időn belül megromlott korábbi külső szövetségeseivel, akik attól tartottak, hogy elvesztik befolyásukat az ásványkincsekben gazdag kelet-kongói régióban. Ruanda és Uganda a Kabila-ellenes kongói felkelő erőket kezdte támogatni. Kabila más afrikai országoktól kért és kapott segítséget, és a konfliktus kiszélesedett, és joggal érdemelte ki az „Afrika világháborúja” nevet (az áldozatok nagy száma és a résztvevő országok széles köre miatt). A alábbi ábra sematikus módon bemutatja, hogy a ruandai genocídium hogyan destabilizálta az egész Afrikai Nagy Tavak Régiót:

4. ábra: A ruandai népirtás regionális hatása

Forrás: Saját szerkesztés

Véleményem szerint a fenti esettanulmány kiválóan példázza, hogy miért kellene a nemzetközi közösségnek biztonsági kockázatként kellene kezelnie a tömeges emberi jogi jogsértéseket. Az emberiség elemi érdeke a hasonló esetek megakadályozása, mert az atrocitások nyomán kialakult menekültáradat súlyos instabilitást okozhat nemcsak belföldön és a szomszédos országokban, hanem a környező régióban is, a tovagyrúzó (spillover) hatások miatt pedig negatívan befolyásolhatja a nemzetközi biztonságot.

Véleményem szerint a népirtás-megelőzés globális rendszere akkor lehetne igazán hatékony, ha a nemzetközi közösség preventív „fókuszpontokat” alakítana ki minden kontinensen. Ezek a fókuszpontok saját régiójuk történéseit ellenőriznék folyamatosan, és jó kapcsolatot ápolnának a régió döntéshozóival, valamint a nemzetközi szervezetek és nemzetközi közösség döntéshozóival is. A fókuszpontok rendszere veszély esetén, mint „riadólánc” funkcionálna, minden egység nyomást gyakorolna a saját döntéshozóira és kapcsolati hálójára a hatékony megelőzés érdekében, míg a helyszíni „fókuszpont” a veszélyeztetett országban a konfliktus gyors eszkalálódását igyekezne megakadályozni. (Lásd részletesebben a szerző doktori disszertációjának ajánlásait).⁵⁰

A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részén a mai napig nem rendeződött megnyugtatóan a helyzet. A keleti országrészben tevékenykedő korábbi ruandai népirtók és

⁵⁰ Biedermann, Zsuzsánna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban – Ajánlások a megelőzésre*, Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2013

szövetségeik továbbra is fenyegetést jelentenek a ruandai rezsimre, ez pedig remek ürügy a Kigali számára, hogy támogasson bizonyos helyi lázadó csoportokat és aktív katonai jelenlétet tartson fenn Kongóban.⁵¹ Kelet- Kongóban a központi hatalom gyengesége miatt több más térségbeli ország befolyása is érvényesül.

Az országban 1999 óta tevékenykedő, legnagyobb létszámú ENSZ-misszió (MONUC, majd MONUSCO) szereplők széles körével együttműködve, jelentős anyagi eszközök felhasználásával igyekezett megállítani az elhúzódo erőszakot. A békés megoldást rendkívüli módon megnehezíti, hogy az ország keleti részén bizonyos helyszíneken még mindig szinte teljesen hiányzik az állami ellenőrzés, és az ásványkincsekben gazdag részek kizsákmányolására folyamatosan újabb felkelő csoportok jelennek meg.

⁵¹ "Le Rwanda accusé d'armer les rebelles du Congo", *Le Matin*, <http://www.lematin.ch/monde/Le-Rwanda-accuse-d-armer-les-rebelles-du-Congo/story/23887678>, internetről letöltve: 2013. augusztus 15.

Paár Ádám:

Az „amerikai szocializmus” ellensége – az amerikai jóléti állam és a Tea Party mozgalom

2009-ben az amerikai közvélemény egy új nevet tanult meg: Tea Party, vagyis Teadélután. A meglepő nevet egy alulról szerveződő (grass-roots) protest mozgalom viseli, amelyik az amerikai értékrend, az egyéni szabadság és a szabad verseny alapján támadja Barack Obama egészségügyi reformját, és harcol a „szocializmusnak” nevezett jóléti fordulat megakadályozásáért. Valójában az Egyesült Államokban nem fenyeget semmiféle „szocializmus”. A „teadélutánosok” a kifejezést sajátosan libertariánus módon értelmezik, a fogalomba sűrítik mindazt az ellenszenvet, amelyet éreznek: egyrészt a szabad versenyt torzító „irányított kapitalizmussal”, a monopóliumokkal, és az állami gyámkodással, másrészt a szövetségi kormányzat hatáskörének növekedésével szemben.

Vajon jogos-e a „teadélutános” tömeg félelme az „amerikai szocializmus” kialakulásától? Tanulmányomban bemutatom a jóléti állam amerikai történetét, majd a Tea Party kialakulását, és elveit a két meghatározó témában, a gazdaság és egészségügy területén. Tézisem szerint a Tea Party nem szélsőséges, hanem jellegzetesen libertariánus mozgalom, amelyik a jóléti állam amerikai történetének és a Friedrich August Hayek nevéhez kötődő libertariánus gazdaságelmélet összefüggésrendszerében értelmezhető

2009-ben az amerikai közvélemény egy új nevet tanult meg: Tea Party, vagyis Teadélután. A meglepő nevet egy mozgalom viseli, amelyik az amerikai értékrend, az egyéni szabadság és a szabad verseny alapján támadja Barack Obama egészségügyi reformját, és harcol a „szocializmusnak” nevezett jóléti fordulat megakadályozásáért. Tézisem szerint a Tea Party nem szélsőséges, hanem patrióta hívószavakat alkalmazó, libertariánus filozófiájú, alulról szerveződő (grass-roots), elitellenes (protest) karakterű mozgalom, amelyik az egyéni szabadságot és a szabad piacot kívánja megőrizni, és erről az alapról fogalmaz meg kritikát az Obama-adminisztráció (és tágabban az egész politikai elit) tevékenységével szemben.

A Tea Party elsődleges célja az adónövelés és a kormányzati túlköltekezés megakadályozása, az egyéni kezdeményezőkézségen alapuló kapitalizmus, valamint a föderalizmus védelme, amelyik körülhatárolja a szövetségi kormányzat és a tagállamok jogait.

• Paár Ádám, politológus 2010 óta a Méltányosság Politikaelemző Központ elemzője. Jelenleg az ELTE doktorandusza. Fő kutatási területe a 19-20. századi magyar és nemzetközi pártok és pártrendszerek, a protest mozgalmak, az amerikai pártrendszer, valamint a választási társadalomtörténet. Disszertációját a Győr-Moson megye 1922-1947 közötti választási társadalomtörténetéről írja. Jelenleg a Tea Party történetében és szerveződésében folytat kutatásokat.

Ebből az ideológiai és gazdaságpolitikai alapállásból érthető az Obama-adminisztrációval szembeni harcias retorika: a teadélutánosok azzal támadják Obamát, hogy „szocializmust” épít. Valójában „szocializmus” alatt a libertariánus társadalom- és gazdaságfilozófiától idegen „jóléti államot” értik, amelyik szükségszerűen együtt jár a szövetségi kormányzat hatalmának növekedésével.

Korábbi tanulmányomban a Tea Party amerikai eszmetörténeti és politikátörténeti gyökereit, politikai napirendjét, valamint szimbólumrendszerét elemeztem.¹ Mostani írásom nem az „eszme”, hanem a „gyakorlati elvek” felől közelít a mozgalom ideológiájához: tárgyát a mozgalom konkrét gazdaság- és társadalompolitikai elvei képezik. Ezeknek az összegyűjtését megnehezíti, hogy a társadalompolitikát leginkább a negatív viszonyulás jellemzi – a Tea Party leginkább abban szilárd, hogy mit *nem* akar (adónövelés, kötelező állami egészségbiztosítás, jóléti állam).

Mivel hipotézisem szerint a Tea Party hívószavai a rettegett „szocializmus”, pontosabban a jóléti állam diabolizálása köré sűrítethetők, ezért a gazdaság- és társadalompolitikai elvek megértéséhez a jóléti államhoz való viszony szolgálhat kulcsként. Tanulmányomban bemutatom a jóléti állam fogalmával kapcsolatos diskurzust, majd a jóléti állam Hayek által megfogalmazott libertariánus kritikáját. Mivel a Tea Party is a libertariánus értékrend alapján szerveződik, ezért Hayek nézetei kulcsként használhatóak a Tea Party törekvéseinek, motivációinak megértéséhez.² Ezt követően ismertetem az amerikai jóléti állam megteremtésére irányuló kísérletet. Ez a folyamat a roosevelti New Deal-lel kezdődött, a Reagan nevével fémjelzett neokonzervatív fordulat félbeszakította, hogy a 90-es években Bill Clintonnal óvatosabban folytatódjon, majd George W. Bush két ciklusában lefékeződött. Obama idején viszont ismét a jóléti állam irányába látszik elmozdulni az ország. Ezután röviden bemutatom a Tea Party történetét. Tekintve, hogy számos tanulmány olvasható a mozgalomról, néhány magyar nyelven is, ezért nem tekintem feladatommak, hogy részletesen vizsgáljam annak történetét, ezért csak genezisére, valamint a témám szempontjából legfontosabb fejleményekre utalok.³ Ezután vizsgálatomat a gazdaságra és az egészségügyre szűkíttem le, mivel ezeken a területeken a lehangosabb a Tea Party kritikája.

Mi a jóléti állam?

Először a címben szereplő „jóléti állam” kifejezés tartalma szorul tisztázásra. Természetesen nincs lehetőség a jóléti állammal kapcsolatos könyvtári szakirodalom ismertetésére, ezért csak röviden utalok a jóléti állam fogalmával kapcsolatos legfontosabb

¹ Paár Ádám: „(Ellen)forradalmi mozgalom az Egyesült Államokban? A Tea Party eszmetörténeti és politikátörténeti gyökerei.” *Kül-Világ*, Vol. 10. No. 1. (2013), 20-38. o. <http://www.kul-vilag.hu/2013/01/paar.pdf>

² „What is this thing Hayek called »rule of law«”. *Economist*, 2010. október 6. http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2010/10/times_and_tea_party, internetről letöltve: 2013. december 2.

³ A Tea Party történetével kapcsolatos magyar nyelvű cikkek, tanulmányok: Unger Anna: „It’s Party Time”. *Magyar Narancs*, 2010. szeptember 2., http://magyarnarancs.hu/kulpol/amerika_jobbszele_-_its_party_time-74481, internetről letöltve: 2012. szeptember 10., Békés Márton: „Kiábrándult Amerika”. *Jobbklikk*, 2010. november 6. <http://jobbklikk.hu/index.php?Cikk=432>, internetről letöltve: 2013. október 1., Paár Ádám: i. m. 20-38. o.

elméletekre.⁴ *Nicholas Baar* a jóléti állam két funkcióját különíti el: a szegénység csökkentését, a javak és szolgáltatások újraelosztását egy igazságosabb társadalom érdekében (amelyet „Robin Hood-funkciónak” nevez), illetve a biztosítási rendszerek működtetését, fenntartását („malacpersely-funkció”).

Baar igyekszik megcáfolni azt a leegyszerűsítést, hogy a jóléti államra csak a szegénység enyhítése érdekében van szükség: szerinte akkor is szükség lenne jóléti államra, „*ha valamilyen csodának köszönhetően a szegénység és elosztás valamennyi problémája megoldódna.*”⁵ Maga Baar is utal azonban arra, hogy a jóléti állam határai nincsenek körülhatárolva.⁶ A jóléti állam, ellentétben a közhiedelemmel, története során soha nem nélkülözte az öngondoskodás különböző formáit: az államon kívül más szereplők is részt vettek és vesznek a jólét megteremtésében, így a családok, a kisközösségek, az önkéntes segítő szervezetek, a szövetkezetek. Az állam adókedvezményekkel támogathatja az öngondoskodást. Nem igaz tehát az, amellyel a Tea Party támadja a jóléti államot, miszerint az szükségszerűen a központi államigazgatási szervek hatalmának növekedését, az egyéni kezdeményezések kioltását, és a produktivitás csökkenését idézi elő.⁷

A jóléti államot gyakran összekeverik a fogyasztói társadalommal, holott a bőséges fogyasztás még nem feltételezi a javak és szolgáltatások újraelosztását és a széleskörű társadalombiztosítást: az Egyesült Államok fogyasztói társadalom, de soha nem vált valódi jóléti állammá, noha több elnök idején (Lyndon B. Johnson, Bill Clinton, és most Barack Obama) történtek kísérletek az európai jóléti állam valamilyen szintű adaptálására. Valójában a jóléti állam fogalma nem a gazdag államot jelöli, hanem azt, *amelyik különböző szolgáltatásokkal, kiterjedt társadalombiztosítás és transzferek útján a szociális biztonságot garantálja polgárai részére.*⁸

A jóléti államnak többféle típusa különböztethető meg. Az egyik közkeletű tipológia a dán Gosta Esping-Andersen nevéhez kötődik, aki a szociáldemokrata, konzervatív-korporatív és a liberális típusú jóléti államot különítette el. A szociáldemokrata modell jellemzője, hogy az egyének és családok biztonságáról bőkezű társadalombiztosítási rendszerek gondoskodnak, a juttatások jogosultsági elve pedig az állampolgárság (alanyi jog). Az állam a jóléti rendszer domináns szereplője, az öngondoskodás mértéke kicsi. Ez a modell leginkább a skandináv országokra jellemző. A konzervatív-korporatív modellben a juttatások mértéke erősen függ a munkavégzéstől, a juttatások leképezik a társadalombiztosítási járulékfizetés mértékét. A modell klasszikus hazája a kontinentális Európa. A liberális típusú jóléti államban a juttatások jogosultsági elve a rászorultság. Ebben a modellben a legnagyobb az öngondoskodás mértéke: az állami szolgáltatások gyakran rossz minőségűek, ezért a családok, a piaci és nonprofit szereplők, egyházak nagymértékben kiveszik a részüket a jóléti programok és szolgáltatások

⁴ A jóléti állam elméletével kapcsolatos legfontosabb magyar nyelvű munkák: Szamuely László: *A jóléti állam*. Magvető, 1985., Ferge Zsuzsa-Lévai Katalin: *A jóléti állam*. ELTE, 1991., Csaba István- Tóth István György: *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Osiris, 1999., Tomka Béla: *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Corvina, 2008., Nicholas Baar: *A jóléti állam gazdaságtana. A nagy ellátórendszerek működésének összefüggései*. Akadémiai Kiadó, 2009. A felsorolás nem tartalmazza az egyes országok (így Magyarország) jóléti rendszereire vonatkozó munkákat.

⁵ Baar: i. m. 17-18. o.

⁶ Uo. 41.

⁷ Uo. 40.

⁸ Tomka: i. m. 7. o.

szervezéséből. Nagy-Britannia és – bár nem tekinthető kifejezetten jóléti államnak – az Egyesült Államok rendszere feleltethető meg ennek a modellnek.⁹ A szegénység mértéke a liberális jóléti államokban a legmagasabb, ugyanakkor az állam kiegyenlítő szerepe itt a legkisebb. Természetesen minden tipológia szükségszerűen leegyszerűsítő, és a fentiekén kívül más modellek (pl. mediterrán, radikális, posztkommunista) is léteznek, sőt az egyes rendszerek idővel közeledtek egymáshoz, így kérdés, hogy beszélhetünk-e még tiszta modellekről.¹⁰

Noha bizonyos szociális reformokra a legfejlettebb országokban már a 19. század végén sor került, a jóléti állam fénykora vitathatatlanul a II. világháború utáni időszak, amikor egész Európában kiterjesztették a társadalombiztosítási rendszereket, mindenhol állami feladatként jelentkezett a betegekről, öregekről, a társadalom elesett tagjairól való gondoskodás. Nyugat-Európában a szociáldemokrácia és a kereszténydemokrácia, vagyis a klasszikus bal- és jobboldal két meghatározó vezető ereje együttes vívmányának tekinthető a jóléti állam.

Hayek és a libertariánus kritika

A jóléti állammal szemben sokféle bírálat megfogalmazódott, a marxistáktól kezdve a konzervatívokig. Tanulmányomban csak az individuál-liberális, libertariánus bírálatra szorítkozom, amelyik kimutatható a Tea Party eszmerendszerében. A libertariánusok a 19. századi angol és amerikai individualista liberalizmust konzerválják, az egyén szabadságát mindenek fölé helyezik, és támadják az állami beavatkozást. Az ősforrásnak Friedrich August Hayek *Út a szolgáláshoz* című könyve tekinthető, amelyik 1944-ben jelent meg. Hayek mindenfajta állami tervezést a totalitarizmus felé való elkanyarodásnak minősített, így az amerikai New Deal, az angol Munkáspárt jóléti programját, a német nemzetiszocializmust és a szovjet államszocializmust a szabadságra nézve egyformán veszélyesnek ítélte, még ha nem is tekintette őket egylényegűnek.¹¹

Hayek *„Anglia szocialista értelmiségéhez intézett felhívásként”* írta meg a könyvet, ezért óvatosan fogalmazott. Azt cáfolta ugyan, hogy a szocialisták programja eredendően totalitárius, sőt utalt demokratikus eszményeikre – de félőnek tartotta, hogy a központi tervezés, az állam megnövekedett hatalmán keresztül, végül mégiscsak diktatúrához vezet.¹² Ellentétben a közkeletű vélekedéssel, a libertariánus Hayek nem mindenfajta tervezést ellenezett, csupán azt, amelyik a szabad verseny kiiktatását, helyettesítését célozza, könyvében ilyen értelemben használta a *tervezés* fogalmát (azt nem tagadta, hogy a kapitalizmus működéséhez is szükség van tervezésre, amelyik a verseny hatékonyságát növeli, de a tervezés ezen formáit nem tárgyalta).¹³ Az osztrák-angol közgazdász mindenekelőtt az állami tervezés ellensége volt, mert

⁹ Tomka: i. m. 41-45. o.

¹⁰ Richard M. Titmuss egy másféle tipológia szerint reziduális, munkateljesítményre alapozó és intézményesült jóléti államot különböztet meg. Uo. 40. o.

¹¹ E tekintetben elegendő Hayek amerikai kiadáshoz írott előszavát idézni: „Tizenkét esztendővel ezelőtt sokak számára csaknem szentségtörésnek számított az a fölvetés, hogy a fasizmus és a kommunizmus egyszerűen csak különböző változatai annak a totalitarizmusnak, amelyet az összes gazdasági tevékenység központi ellenőrzése tendenciálisan létrehoz, mára viszont ez csaknem közhellyé vált.” Friedrich A. Hayek: *Út a szolgáláshoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. VII. o.

¹² A totalitarizmus elméletéről: Bayer: i.m. 327-335. o.

¹³ „Egész kritikánk kizárólag a verseny ellen irányuló tervezést támadja, azt a tervezést, amelyet a verseny helyére akarnak állítani. Ez annál is inkább fontos, mivel könyvünk keretei között nem térhetünk ki annak a tervezésnek a

érvelésében minden ilyen kísérlet a szocializmushoz vezet – amit Hayek egyenlőnek tartott a szolgassággal. Elutasította a monopóliumokat is, mert szerinte azok jogosulatlanul megváltoztatják a kapitalizmus játékszabályait, amelyet a szabad egyének elfogadtak. A monopóliumokban a szabadságra leselkedő legnagyobb veszélyt látta, még kapitalista keretek között is.¹⁴ Hayek tehát, ellentétben a leegyszerűsítő interpretációkkal, *nem mindenfajta* kapitalizmust védelmezett, kizárólag annak *szabad versenyes* változatát, és tagadta, hogy az átadja helyét a *monopolkapitalizmusnak*.

Hayek individuál-liberális nézetei saját korában sok tekintetben már konzervatívnak minősültek, azonban ő következetesen elutasította, hogy konzervatívnak tekintsék.¹⁵ A konzervatívoknak is felrótta, hogy hajlamosak a paternalizmusra és az állam eszményítésére, noha elismerte, hogy az egyén szabadságainak védelmében a liberálisok és a konzervatívok közös platformon állnak a központi tervezéssel szemben.¹⁶ Hayek ideája az a rend, amelyet a „Törvény Uralmának” nevez: a kormányzat feladata azoknak a játékszabályoknak a biztosítása, amelyek keretén belül az *egyén* „szabadon követheti céljait s vágyait, s biztos lehet abban, hogy a kormányzat erőit nem alkalmazza szándékosan az ő törekvéseinek a megakadályozására.” A kormányzat nem írhatja elő az egyéneknek, hogy milyen célokat kövessenek, mert azzal már az önkényesség útjára tévedne.¹⁷

Hayek mellett érvelt, hogy az igazi erkölcs alapja az egyéni felelősségvállalás és a szabad választás lehetősége: az individuumok egységes rendszerbe való belekényszerítése megfosztja az egyént a döntés szabadságától. Megkockáztatja az állítást, hogy az ilyen egységesítés a közöny forrása, mert hiszen úgyis „*az állam mindenről gondoskodik*”: szerinte az állami gondoskodás pusztító önzést eredményez, míg az individualizmus mindenkinek lehetőséget ad az erkölcsi normák és eszmények követésére (ne feledjük, hogy Hayek az angol társadalom viszonyaiból indult ki, ahol az egyházi és civil filantrópiának hagyománya volt). Hayek a demokrácia autentikus hordozójának a helyi önkormányzatot tartotta, szemben a nagy központi szervezetekkel, amelyek működése áttekinthetetlen az egyén számára.¹⁸

A könyv megírásától 35 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a libertariánus osztrák-angol közgazdász és követőinek (pl. az ugyancsak közgazdász Milton Friedman) nézetei politikai erővé formálódjanak – ez Margaret Thatcher (1979) és Ronald Reagan (1980) megválasztásával következett be. Hayek és Friedman nézetei az egyéni szabadságról, szocializmusról és jóléti államról sehol nem találtak olyan megértő közegre, mint az Egyesült Államokban, ahol, ellentétben Európával, az „erős kormányzat” iránti hagyományos

tárgyalására, amelyre azért van szükség, hogy a verseny a lehető leghatékonyabb és legelőnyösebb legyen.” Hayek: i. m. 71-72.

¹⁴ Hayek: i. m. 69. o.

¹⁵ Hayek: Miért nem vagyok konzervatív? In: Uő.: *Piac és szabadság: Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 420-435. Hayek nézetrendszerének liberális és konzervatív összetevőit elemzik: Bayer: i. m. 297., Békés Márton: „A spontaneitás ideológiája. Konzervatív Hayek-kritika”. *Kommentár*, No. 2. (2008), 83-94. o., Balázs Zoltán: „A spontán rend valósága. Válasz Békés Mártonnak”. *Kommentár*, No. 3. (2008), 98-102.o.

¹⁶ Hayek nézeteit liberálisnak definiálta, ezért is vette meglepően tudomásul, hogy az Egyesült Államokban a „liberális” szót a baloldali nézetek képviselői alkalmazták magukra, és a konzervatív ellenfelek is így jelölték őket. Uo. X-XI. o.

¹⁷ Hayek: i. m. 108. o.

¹⁸ Hayek: i. m. 273-274., 301. o.

ellenérzések mélyen gyökereztek a társadalomban. Az individualista tradíciók találkoztak a jóléti állam amerikai válságjelenségeivel.

A jóléti állam amerikai története

Közismert, hogy az Egyesült Államokban mindvégig gyenge volt a jóléti állam, amelyik 1945 után Nyugat- és Észak-Európa általános modelljének tekinthető. Azonban hiba lenne az amerikai társadalmi és gazdasági modellt statikusnak felfogni. Az elmúlt száz évben az állami szerepvállalás folyamatosan növekedett. Ez azonban hosszú történet volt.

A 19. század végén, amikor a kor leggyorsabban iparosodó európai országában, a Német Császárságban Bismarck kialakította a társadalombiztosítás rendszerét, az amerikai elit elutasítóan viszonyult az állami szabályozáshoz a szociális kérdésben. A sajtó és az irodalom táplálta azokat a mítoszokat, amelyek arról szóltak, hogy „Amerika a korlátlan lehetőségek országa”, ahol mindenki számára biztosított a „rongyokból a gazdaságba” jutás (*rags-to-riches*) esélye, és azok, akik szegények maradnak, csakis maradiak, lusták, vagy tudatlanok lehetnek.¹⁹ A századfordulón azonban a válság sújtotta farmerek és a munkások, majd progresszív értelmiségiek mozgalmi követelték az élet- és munkakörülmények javítását, a monopóliumok és trösztök uralmának széttörését, a bankok és vasúttársaságok megregulázását, mindehhez pedig a kormány hatalmának növelését.²⁰ Lassan elfogadottá vált, hogy az államnak szociális feladatai (is) vannak a polgáraival szemben. De az igazi áttörés az 1930-as években, a gazdasági világválság hatására következett be.

A Demokrata Párt által elindított New Deal fordulópontot eredményezett az állam szociális beavatkozásának elfogadtatásában. A párt vállalta a társadalom szegény tagjainak a védelmét, kiállt a gazdasági egyenlőtlenségek orvoslása mellett, és támogatta a szövetségi állam hatáskörét. A Republikánus Párt ellentétes irányba mozdult el: 1945 után a hagyományos laissez faire liberalizmust képviselte, erről az alapról bírálta a New Deal-t, hangsúlyozva, hogy az a fasizmus és a szocializmus irányába tett lépés. Emellett a Republikánus Párt erőteljesen kritizálta Washington az államok belső ügyeibe való beavatkozásért.²¹

Ez magyarázza, hogy a 20. század nagyobb részében a jóléti állam felé tett lépések a demokrata párti kormányokhoz fűződnek, míg az ellentendenciákat a Republikánus Párt karolta fel. Persze, csak a politika felhőrégiójában volt ennyire egyszerű a kép, a mindennapokban az, hogy egy politikus melyik régióban élt, fontosabb volt, mint az, hogy melyik párt tagja: a déli államok demokratái konzervatívabbak voltak, mint északi párttársaik, míg a Republikánus Párton belül továbbra is létezett egy szociálisan érzékeny irányzat.

¹⁹ Ezekről a mítoszokról, amelyek a későbbi neokonzervatív ideológia elméleti alapját képezték, részletesen ír: Bayer József: A politikai gondolkodás története. Osiris, 2003. 306-367.o.

²⁰ Charles Sellers-Henry May-Neil R. McMillen: Az Egyesült Államok története. Maecenas, 1995. 231-240., 260-263.o.

²¹ Nem volt magától értetődő ez a megosztottság, hiszen a polgárháború idején a republikánusok léptek fel a szövetségi kormányzat megerősítéséért, és tagadták a déli államok jogait saját társadalmi és gazdasági rendszerük fenntartására (ld. rabszolgatartás kérdése), az afroamerikai kisebbség érdekében tett intézkedések és a 20. század elején hozott trösztellenes törvények pedig megágyazhattak volna egy baloldali Republikánus Pártnak is. Azonban a progresszív irányzat kiválásával a Republikánus Párt társadalmi konzervativizmusa markánsá vált. Sellers-May-McMillen: i.m. 268-269.o.

A New Deal reformjai (1935: társadalombiztosítási törvény, 1938: minimálbér bevezetése és a munkaidő maximálása) mérföldkövet jelentettek a jóléti állam felé tett úton. Az 1940-70-es években az egymást követő kormányok egészségügyi és oktatási reformjaival az ország közelebb került az európai jóléti modellekhez, bár a skandináv, brit vagy német rendszer színvonalát soha nem érte el.²² Kennedy és Johnson reformjai segítettek egyben tartani az ún. „roosevelti koalíciót”: a kékgalléros munkások, a nyugati és déli államok lakosai, liberálisok, katolikus és zsidó bevándorlók, és afroamerikaiak szövetségét – amelyet legutóbb Barack Obamának sikerült ismét egybekovácsolnia.²³

Számos kritika érte a szociális gondoskodást. A morális alapról bírálók a 17. századi „puritán erkölcs” normáit kérték számon. Szerintük az állami gyámkodás ellentétes az első, puritán telepesek által átörökített hagyományokkal, amelyre a társadalom épül, és az állami gondoskodás a lustaságot, az állhatatlanságot, a henyélést és a normaszegést jutalmazza. Mások úgy vélték, hogy a bőkezű szociális gondoskodás haszonélvezői a hagyományos értékeket elutasító életmód-szubkultúrák tagjai lesznek. Ronald Reagan, Kalifornia kormányzója sokak felháborodásának adott hangot, amikor panaszkodott, hogy a jóléti rendszer „*terhességre ösztönzi a tizenéves lányokat, és támogatást nyújt a hippie közösségeknek a szegény lakosság kárára.*”²⁴ Gyakorlatiasabb közgazdasági szempontból sokan felhívták a figyelmet a kormányzati költségek korlátos voltára, a bürokrácia létrejöttére, és a „potyautas-jelenségre”: arra, hogy egyre többen berendezkednek az „államból való élésre”, és így szükségszerűen a szolgáltatások is egyre rosszabb minőségűek lesznek.

Reagan gyökeresen szakított elődei politikájával. Az elnök átültette a gyakorlatba a Milton Friedman által képviselt neoliberais közgazdasági irányzat programját, amelyik Hayek elvein alapult. Reagan, angol kollégájával, Margaret Thatcherrel együtt, elkötelezett volt a gazdasági szabadság növelésére, akár a jóléti kiadások és szolgáltatások visszaszorítása árán is. Reagan sikert könyvelhetett el a munkanélküliség és az infláció csökkentésében (10,6%-ról 5,6%-ra, illetve 13,5%-ról 4-6%-ra), de szélesre nyílt az olló a leggazdagabb és legszegényebb amerikaiak között: a társadalom leggazdagabb 10%-ának a jövedelmei 41%-kal növekedtek a reagani korszakban, míg a legalacsonyabb jövedelmű 30% tovább szegényedett.²⁵

A kilencvenes években világos volt, hogy a neokonzervatívnek nevezett reaganithatcheri irányzat meggyengülése ellenére sem az Egyesült Államokban, sem Nagy-Britanniában nem lehet visszatérni az 1960-as, 70-es évekhez, a jóléti rendszereken végrehajtott korrekciók mindenképpen szükségesek. Bill Clinton, tényként elfogadva a reagani kormányzás örökségét, nem is tért vissza a johnsoni politikához, inkább óvatosan „munkaalapú jóléti államot” (*workfare to welfare state*) épített ki, amelyik az állami gondoskodás helyett az egyén felelősségére helyezte a hangsúlyt. A Clinton-adminisztráció a gazdaság élénkítése

²² A roosevelti programot követték a trumani (1946: teljes foglalkoztatottsági törvény), majd a johnsoni reformok (1965: oktatási törvények, 1965: az idősek és a legszegényebbek számára Medicare és Medicaid programok elindítása). A republikánus Nixon folytatta az állami szabályozás kiterjesztését az oktatás, egészségügy és környezetvédelem terén. Közben a polgárjogi törvények (1964, 1968) felszámolták a faji elkülönítést, megnyerve a Demokrata Párt számára az afroamerikai lakosság támogatását. Ld. Hahner Péter: Az USA elnökei. Animus, 2012. 240-241., 260-285.

²³ Kenneth Janda-Jeffrey M. Berry-Jerry Goldman: *Az amerikai demokrácia*. Osiris, 1996. 203.o.

²⁴ Baar: i.m. 83. o.

²⁵ Sellers-May-McMillen: i.m. 417., Baar: i.m. 92.

érdekében fájó lépésekre kényszerült. Például megszüntették a családi pótlékot, arra hivatkozva, hogy az a válások és az egykeresős családok növekedéséhez, vagyis a mélyszegénység újratermelődéséhez vezet. A kedvezőtlen lépéseket más intézkedések ellensúlyozták (a minimálbér növelése, az újszülött vagy beteg gyermeket nevelő szülők részére nyújtott fizetés nélküli szabadság).²⁶

George W. Bush kormányzása kezdetén az „együtt érző konzervativizmus” hívószava azt sugallta, hogy – a Demokrata Párt enyhén „jobbra” tolódására reflektálva – a republikánus kormány egy, a korábbi évtizedeknél „liberálisabb” kormányzást fog megvalósítani.²⁷ A Bush-adminisztráció azonban intézkedéseivel hamar kiábrándította azokat, akik szociálisan érzékeny republikánus kormányzásban reménykedtek (pl. a legszegényebbek egészségügyi ellátását szolgáló Medicaid forrásainak szűkítése, a lakbérek felemelése).²⁸ A második ciklus során a társadalombiztosítás reformja (amelyik az öngondoskodás elve alapján részvény- és kötvényalapokba fektethető személyes nyugdíjszámlákat hozott volna létre) meghiúsult a Demokrata Párt ellenállása miatt.²⁹

A Bush-adminisztrációval szembeni széleskörű ellenszenv megágyazott a Demokrata Párt és jelöltje, Barack Obama 2008-as győzelmének. Obama jó érzékkel a „remény” hívószava köré építette fel kampányát. Az új elnök a felosztó-kirovó jellegű állami (föderális) alapszintű egészségbiztosítási rendszer kialakítását, a biztosítás rendszernek mintegy 30-47 millió amerikai állampolgárra való kiterjesztését hirdette meg elsődleges célként. 2010. március 23-án Obama aláírta az egészségbiztosítási törvényt, amelyet két évvel később a Legfelsőbb Bíróság megerősített (a nagyfokú megosztottságot jelzi, hogy a bírák 5:4 arányban fogadták el a törvény jogszerűségét).³⁰ Az amerikai társadalom újabb lépést tett az európai típusú jóléti állam irányába.

²⁶ „Power of Progressive Economics: The Clinton Years”. *Center for American Progress*, 2011. október 28. <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2011/10/28/10405/power-of-progressive-economics-the-clinton-years/>, internetről letöltve: 2013. december 1. Pavics Lázár: *A hazai foglalkoztatás tragikus helyzete és az okok vizsgálata*. 2010. július. Készült a „Zöld gazdaságélénkítés – Környezetgazdászok kiutkeresése” című kutatás keretében a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal megbízásából a Gazdasági és Szociális Tanács felkérésére. 399. o.

²⁷ Ira Chernus: „‘Compassionate Conservatism’ Goes To War”. *Common Dreams. Building Progressive Community*, 2001. november 10.

<http://www.commondreams.org/views01/1110-05.htm>, internetről letöltve: 2013. november 16.

Paul Krugman: „Compassionate conservatism”. *The New York Times*, 2008. január 28.

<http://krugman.blogs.nytimes.com/2008/01/28/compassionate-conservatism/?r=0>, internetről letöltve: 2013. november 16.

²⁸ Ugyanakkor a Bush-adminisztráció kifejezetten aktívnak bizonyult az oktatásügy terén: felismerve az oktatási rendszer gyengeségeit, az iskolák közötti területi egyenlőtlenségeket, 39%-kal növelte a szövetségi kormányzat oktatásügyi forrásait, amelyet döntően a szegény családokból származó diákokat oktató iskolákra fordítottak. Hahner: i.m. 328-329., George W. Bush: *Döntési helyzetek*. Ulpius-ház, 2010. 338-339.

²⁹ Bush: i. m. 365-370.

³⁰ Hahner: i.m. 338.

A Tea Party és az obamai reformok

„Obama háborúja, az ő szocializmusa nem a republikánusok és a vagyonosok ellen irányul. Ez támadás minden amerikai egyén szuverenitása ellen, akik nem hajlandók követni az ő torz, megvalósíthatatlan terveit.”³¹ (egy „teadélutános” vélemény)

A 2008 szeptemberében kezdődő gazdasági válság – amelyik hamarosan világválsággá vált – alapvetően megrendítette az amerikai állampolgárok bizalmát a politikai és gazdasági elitben. A két „W” (Washington és a Wall Street) iránti ellenszenv akkor tetőzött, amikor Bush 700 milliárd dolláros mentőövet nyújtott a bajba került bankok számára. A libertáriánus eszme hívei kezdettől ellenségesen fogadták a válság által kikényszerített intézkedést, amelyik meggyőződésük szerint az első lépés a szabad piac tönkretétele felé – az ő felfogásuk szerint a bankok sem érdemelnek több segítséget, kedvezményt, mint a kis- és középvállalkozások.

2009. január 24-én a *Young Americans for Liberty* nevű szervezet „teadélutánnal” egybekötött tiltakozó akciót tartott Washingtonban az újonnan beharangozott adók ellen. A tiltakozók közül többen indián öltözetet viseltek, emlékeztetve az 1773-as bostoni teadélutánra, amikor amerikai hazafiak a brit teatörvény elleni tiltakozásul a tengerbe szórták a Brit Kelet-Indiai Társaság hajóinak tearakományát.³² Ez is alátámasztja azt az elméletet, hogy a mozgalom névválasztása a bostoni eseményre utal, és kifejezi, hogy a Tea Party magát az amerikai szabadságjogok védelmezőjének tekinti.³³ Több városban mintegy 300 teadélutánt rendeztek, amelyet Peter Ferrara politikai elemző és publicista „teadélutános forradalomnak” nevezett. 2009. február 16-án egy középiskolai tanár és blogger, Keli Calender szervezett tüntetést, tiltakozva az Obama-adminisztráció gazdasági mentőcsomagja ellen.³⁴ A tüntetések jelezték, hogy az amerikai polgárok egy részének elege van abból, hogy a szövetségi kormány a középosztály adójából akarja stimulálni a gazdaságot, és megsegíteni a bankokat és a jelzáloghitelesek.

A teadélutánokkal egybekötött tiltakozó akciókból egy új mozgalom született a Republikánus Párt háttországában: a Tea Party. A Tea Party a szabadság libertáriánus értelmezésének alapján áll, és az „Obamacare”, vagyis a kötelező egészségbiztosítás iránti ellenszenvét a „szocializmus” fogalmába sűríti bele: a mozgalom tagjai, szimpatizánsai Obamát szocialistának, a Demokrata Pártot pedig szocialista pártnak minősítik.³⁵

³¹ „Obama’s Socialism”. *Tea Party Tribune*, 2012. január 28.

<http://www.teapartytribune.com/2012/01/28/obamas-socialism/>, internetről letöltve: 2013. december 6.

³² Neil St. Clair: „A »tea party« to protest Paterson’s taxes”. *Central News*, 2009. január 24.

<http://centralny.twcnews.com/content/132356/a--tea-party--to-protest-paterson-s-taxes/>, internetről letöltve: 2013. december 6., Sellers-May-McMillen: i.m. 57.

³³ A mozgalom nevééről és eszmetörténeti gyökereiről, valamint a bostoni teadélután történelmi háttéréről ld. Jill Lepore: *The Whites of Their Eyes: The Tea Party’s Revolution and the Battle over American History*. Princeton University Press, 2010. 77-79. o.,

Unger Anna: „It’s Party Time”. *Magyar Narancs*, 2010. szeptember 2. <http://magyarnarancs.hu/kulpol/amerika/jobbszele-its-party-time-74481>, internetről letöltve: 2012. szeptember 10., Paár: i. m. 24-28. o.

³⁴ Jonathan Alter: *Az ígéret. Obama első elnöki éve*. Geopen, 2010. 352.

³⁵ „Obama’s Socialism”. *Tea Party Tribune*, 2012. január 28.

<http://www.teapartytribune.com/2012/01/28/obamas-socialism/>, internetről letöltve: 2013. december 6.

A Kongresszusban az első kamara, a Képviselőház 232 republikánus tagjából 30-40, a Szenátusban négy fő tekinthető „teadélutánosnak”. Befolyásuk nem abban áll, hogy tagjai a szövetségi törvényhozásnak, hanem a mögöttük álló grass-roots tömegmozgalom, és az arra szerveződő szubkultúra szervezettségében. Két tekintetben is előnyös a kongresszusi teadélutánosoknak a mögöttük álló mozgalom. Aktivisták tízezreit tudják mozgósítani, akik szükség esetén nem riadnak vissza attól, hogy erkölcsi zsarolással nyomást gyakoroljanak a többi republikánus képviselőre. Másrészt a tömegbázis lehetővé teszi számukra, hogy megőrizték a függetlenség látszatát a válság hatására gyűlöltté vált pénzügyi, gazdasági lobbiszervezetektől.³⁶

A Tea Party véleményvezéreinek verbális agressziójával, Obama hazafiságának, kereszténységének és amerikai születésének megkérdőjelezésével, az elnökre tett rasszista utalásokkal sokakat taszított az Obamacare iránt szkeptikus konzervatívok táborában is.³⁷ A legnagyobb hibát azonban 2013 októberében követték el, amikor a Kongresszus teadélutánosai Ted Cruz szenátor vezetésével kis híján pénzügyi válságba sodorták az Egyesült Államokat, ugyanis az adósságplafon felemelését az egészségügyi reform korrekációjához, valamint a libertariánusok fülének kedves adócsökkentéshez, és a szövetségi kormányzat kiadáscsökkentéséhez kötötték. A teljes politikai tábor felháborodott azon, hogy a teadélutános honatyák képesek lennének egy ilyen „árukapcsolás” révén az országot pénzügyi válságba lökni, csak azért, hogy megakadályozhassák az egészségügyi reformot.³⁸ Charles Krauthammer konzervatív publicista egyenesen úgy nyilatkozott, hogy „együtt érzőbb Obama álláspontjával, amelyik a jóléti állam megteremtésére törekszik, mint a Tea Party álláspontjával a korlátozott kormányról és az egyéni szabadságról.”³⁹

A gazdaság

A Tea Party az adócsökkentést minden problémára gyógyírnak tekinti. A Newt Gingrich által készített tervezet a személyi jövedelemadó 25%-os, a szövetségi vállalkozási adók 35%-os csökkentését, valamint az örökösödési illeték eltörlését irányozta elő.⁴⁰ A Tea Party egyik fő követelése a szövetségi kiadások csökkentése, az államháztartás egyensúlyának biztosítása. Peter Ferrara úgy vélte, hogy az Obama-adminisztráció drasztikusan, akár a GDP 40 vagy 50%-a mértékéig növeli majd a kiadásokat, a szövetségi, állami és helyi kiadások pedig együttvéve

³⁶ „Mi lesz veled, Tea Party?” *Euronews*, 2013. október 16.

<http://hu.euronews.com/2013/10/16/mi-lesz-veled-tea-party/>, internetről letöltve: 2013. december 5.

³⁷ Alter: i. m. 353., Zack Beauchamp: „How Racism Caused The Shutdown”. *Thinkprogress*, 2013. október 9.

<http://thinkprogress.org/justice/2013/10/09/2730651/how-racism-caused-the-shutdown/>, internetről letöltve: 2013. december 1.

³⁸ „Republican Civil War Erupts: Business Group v. Tea Party”. *Bloomberg*, 2013. október 18.

<http://www.bloomberg.com/news/2013-10-18/republican-civil-war-erupts-business-groups-v-tea-party.html>, internetről letöltve: 2013. december 5.

³⁹ „Krauthammer more sympathetic to Obama’s statism than Tea Party’s limited gov’t”. *National Review*, 2013. október 26.

<http://www.breitbart.com/Big-Government/2013/10/26/National-Review-Krauthammer-More-Sympathetic-to-Obama-s-Statism-than-Tea-Party-s-Limited-Gov-t>, internetről letöltve: 2013. december 1.

⁴⁰ Peter Ferrara: „The Tea Party Revolution. The fight for economic freedom begins today”. *The American Spectator*, 2009. április 15.

<http://spectator.org/articles/41781/tea-party-revolution>, internetről letöltve: 2013. november 27.

eléri a 60%-ot.⁴¹ Ferrara és mások ezt a túlköltekezést, valamint az államadósság növekedését katasztrófának tekintik egy szabad országra nézve. Nem véletlen, hogy a Tea Party elsődleges céljai közé tartozik a fiskális fegyelem.⁴²

Mindezt érthetővé teszi, hogy a teadélutánosok egyik jellemzője a társadalom átlagánál nagyobb mértékű gazdasági pesszimizmus: 54%-uk „*nagyon rossznak*” tekinti az amerikai gazdaság helyzetét (a teljes népességben ez az arány 34%-os), 58%-uk gondolta úgy, hogy Amerika a legjobb éveit 2009 után maga mögött hagyta (országos arány: 45%).⁴³ 92%-uk vélekedett úgy, hogy Obama szocialista (országos arány: 52%), de harmaduk Obamát a Wall Street „ügynökének” tekintette – ami jól jelzi, hogy a teadélutánosok számára a „szocialista” és a „Wall Street” a két legnegatívabb hívószó.⁴⁴

Elsőre furcsállhatnánk, hogy egy kapitalizmus-párti mozgalom támogatói számára a pénzvilág központja negatív csengésű. Azonban figyelembe kell venni, hogy a libertáriánus értékrendben a kapitalizmus a szabad emberek egyezkedésének kerete – viszont ebbe a bankok részére nyújtott gazdasági mentőcsomag már nem fér bele, hiszen azzal a kormányzat beavatkozik a versenybe (a verseny logikája szerint ugyanis a kormánynak hagynia kellett volna a bankok bedőlését, és ezzel utat engedni a piac „öntisztulásának”).

Az egészségügy

A nyugati világ államai közül az Egyesült Államok az egyedüli, amelynek az egészségügyi rendszere döntő mértékben az öngondoskodáson alapul. Ebből fakadtak azok az anomáliák (növekvő kiadások, 30-47 millió egészségbiztosítás nélküli amerikai, a szolgáltatásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés), amelyek számos elnököt ösztönöztek az egészségügyi rendszer reformjára. Barack Obama nehéz feladatot vállalt magára az egészségbiztosítás rendszerének átalakításával, hiszen az – Trumantól kezdve Nixonon keresztül Clintonig – egyetlen elődjének sem sikerült. Obama számára azonban némi reménységet nyújtott hihetetlen népszerűsége, amely mögött a „roosevelti koalíció” helyreállítása állt.

Az egészségügyi reform iránti teadélutános ellenszenv levezethető a libertáriánusok monopólium-ellenességéből: az „Obamacare” révén egy állami biztosító lépne be a sokféle versengő magánbiztosító által dominált egészségbiztosítási piacra, s idővel ellehetetlenítené a magánbiztosítókat. A teadélutános tömeg úgy érzi, joggal kell tartania attól, hogy ennek az

⁴¹ Peter Ferrara: „The Tea Party Revolution. The fight for economic freedom begins today”. *The American Spectator*, 2009. április 15.

<http://spectator.org/articles/41781/tea-party-revolution>, internetről letöltve: 2013. november 27.

⁴² Ld. „Marketplace of democracy will abolish the Tea Party”. *The Morning Call*, 2013. október 18. http://articles.mcall.com/2013-10-18/opinion/mc--tea-party-democracy-web-20131018_1_tea-party-movement-voters-republican-party, internetről letöltve: 2013. december 6., The Georgia Tea Party. <http://www.thegeorgiateaparty.com/about/>, internetről letöltve: 2013. december 6.

⁴³ Edward Ashbee: „Bewitched – The Tea Party Movement: Ideas, Interests and Institutions”. *The Political Quarterly*, Vol 82., No. 2. (2011), 157. o.

⁴⁴ Unger Anna: „It’s Party Time”. *Magyar Narancs*, 2010. szeptember 2., http://magyarnarancs.hu/kulpol/amerika_jobbszele_-_its_party_time-74481, internetről letöltve: 2012. szeptember 10.

állami biztosítónak az árát magának kell megfizetnie (az adójával), miközben a kötelező alapszintű egészségbiztosítás révén nem a középosztály, hanem a legszegényebbek járnak jól.⁴⁵ E ponton csatornázódik be a Tea Party ideológiájába a hagyományos 19. századi individualizmus, amely szerint minden egyén képes tenni saját sorsa jobbra fordulásáért, és az állam (pontosabban a szövetségi kormányzat) nem gyámkodhat az egyéneken. A teadélutánosok véleményét kifejezi a *Tea Party Patriots* szervezet honlapja: ha az egyénekre bízunk a választást, ők a legjobb szolgáltatást fogják választani a piacon (más kérdés, hogy ez, bár elméletben igaz is lehet, nem ad választ arra, hogyan lépne be a „piacra” az a 30-47 millió amerikai, akiknek nincsen biztosításuk). Továbbá a teadélutánosok bíznak abban, hogy a magánbiztosítók közötti verseny „minőség-növelést és alacsonyabb árakat” eredményez.⁴⁶

Az egészségügyi reform elleni tiltakozást még színezi, hogy a Tea Party támogatói Hayek és Ludwig von Mises nyomán lehetetlen vállalkozásnak tekintik az állami tervezést. Tehát a kötelező egészségbiztosítással nemcsak az a problémájuk, hogy az a szövetségi kormányzat befolyásának kiterjesztését jelenti, és pénzbüntetéssel köteleznék a polgárokat az állami alapszintű egészségbiztosításba való belépésre (amelyet kétszeresen is a szabadság megsértésének tekintenek – egyrészt kötelező jellege, másrészt a büntetés lehetősége miatt). Ráadásul az államot alkalmatlannak tekintik arra, hogy a polgárai egészsége felett őrködjön.⁴⁷ Ebből a morális-filozófiai alapállásból csaknem lehetetlennek tűnik a párbeszéd a libertariánus és az obamai demokrata oldal között.

Következtetések

A Tea Party elutasítja a jóléti államot, vagyis – ahogyan a teadélutánosok nevezik – a „szocializmust”. Bár sokan szélsőjobboldalinak vagy ultrakonzervatívnak tekintik a Tea Party-t, a mozgalom elvei és programja (egyéni szabadság és piac védelme, közvetlen demokratikus formák – népgyűlések, referendumok – preferálása, a kisvállalkozói szabad verseny kapitalizmus képviselése, adó- és kiadás-csökkentés) az amerikai történelemben nagy hagyományokkal rendelkező libertariánus értékrendet képezik le. A Tea Party-t nem tudjuk kellően értékelni, ha nem vesszük figyelembe az ország föderális berendezkedését (amelyik a szövetségi kormányzat és a tagállamok jogosítványainak szigorú körülhatárolásán alapul), és a történelmi körülményekből fakadó, az amerikai társadalom által kétszáz éve vallott mítoszokat („lehetőségek országa”, „rongyokból a gazdagságba”). Ez utóbbiak hosszú ideig olyan tudatformáló hatással bírtak, hogy képesek voltak enyhíteni, vagy legalábbis elfogadtatni az amerikai kapitalizmus egyenlőtlenségeit. E kettő kapcsolódik össze a Tea Party mozgalomban, amelyik egy idealizált, bár hosszú történelmi metszetben valós alapokon nyugvó Amerika-képhez ragaszkodik (a nép és a tagállamok nagyfokú önállósága a központi hatalomtól, az

⁴⁵ „Ha iparágról iparágra haladva felszámoljuk a versenyt, ezzel csak a fogyasztót szolgáltatjuk ki az olyan közös monopolista tevékenységnek, amelyre a legjobban szervezett iparágak tőkései és munkásai együttesen képesek.” Hayek: i. m. 69.

⁴⁶ <http://www.teapartypatriots.org/resources/health/internetrol> letöltve: 2013. december 8.

⁴⁷ „Obama’s Socialism”. *Tea Party Tribune*, 2012. január 28.

<http://www.teapartytribune.com/2012/01/28/obamas-socialism/>, internetről letöltve: 2013. december 6.

egyéni szabadság európainál nagyobb mértéke, a szabad verseny mindennapos volta), és nem kér a szövetségi kormányzat szerepének növekedéséből.

A Tea Party támogatói feltehetően őszintén hisznek abban, hogy az egyének és az általuk megszervezett, ún. „grass-roots” közösségek, az egyházi és vállalkozói filantrópia alkalmasabbak a szociális kérdések megoldására, mint egy arctalan állami bürokrácia. Itt visszaköszön a jóléti állam individuál-liberális kritikusaik az a tévedése, hogy hajlamosak a jóléti államot csupán a pillanatnyi anyagi hiányok megszüntetését célzó eszköznek tekinteni, és elfeledkeznek a széles körű biztosítási rendszer létrehozására szolgáló funkcióról, amelyik pusztán öngondoskodásra és filantrópiára alapozva nem – vagy legalábbis nehezen – helyettesíthető (hiszen az államnak a társadalom egészére vonatkozóan több információ áll rendelkezésére, mint az egyéneknek).

Az Obama-adminisztráció az egészségügyi reform révén jelentős lépést tett a jóléti állam irányába, de nyilvánvaló, hogy ez további tiltakozásokat generál a végletesen polarizált társadalomban.

Neszmélyi György Iván:

Az arab tavasz politikai és gazdasági hatásai Egyiptomban

A tanulmány áttekintést ad azokról az Arab Tavasz néven közismertté vált, sokszor ellentmondásos folyamatról, amely és amelynek következményei az utóbbi három év során jellemezték, illetve ma is jellemzik Egyiptom belső helyzetét, valamint mindezek hatásait az ország és a régió gazdaságára és biztonsági helyzetére.

A Mubarak elnököt, illetve a nevével fémjelzett harmincévnyi diktatórikus, ám politikai és gazdasági szempontból egyaránt stabil rendszert a 2011. január 25-én kezdődött, forradalomnak nevezett átalakulási folyamat elsöpörte. Ez a fordulat ugyanakkor sem Egyiptomban, sem az arab tavasz által érintett többi országban eddig nem volt képes politikai és gazdasági szempontból kellően stabilizálni ezen országok helyzetét. Ellenkezőleg, a változások a gazdaságra szinte azonnali és erősen negatív következményekkel jártak, és ezek mindmáig éreztetik hatásukat.

Egyiptomban az elhúzódó átmenet, beleértve a mérsékelten radikális iszlám hívei által támogatott, majd 2013 júliusában katonai puccsal eltávolított Mohamed Murszi elnök egyéves hivatali idejét, nem kedvez a gazdaság fellendülésének. A korábbi kedvező gazdasági mutatók (pl. évi 7-10% GDP növekedés) mára szinte semmivé váltak. Az ország belpolitikai válságok sorozatát éli át, miközben a gazdaság stagnál, a magas munkanélküliség, a jövedelmek alacsony szintje fokozza a kilátástalanság érzését az egyiptomi társadalom nagy részében. A jelenlegi helyzetben talán az egyetlen pozitívum, hogy a hadsereg közbelépésének köszönhetően egy időre elhárult az iszlámista fordulat veszélye, illetve az események eddig nem destabilizálták jelentős mértékben a közel-keleti térség biztonságát. Várhatóan azonban hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy Egyiptom belső helyzete megnyugtató módon rendeződjön és a nemzetgazdaság ismét növekedési pályára állhasson.

Bevezetés

A tudományos szakirodalomban is előszeretettel használt ún. „arab tavasz” kifejezés alatt Észak-Afrika és Közel-Kelet többnyire köztársasági államformában működő, de évtizedeken át egyszemélyi vezetés és e vezetők klánjai által irányított diktatórikus rendszerek megdöntésére irányuló mozgalmakat és tevékenységüket értjük. 2010 végétől kezdődően ezek a mozgalmak Tunézia, Egyiptom, Jemen, Líbia és Szíria politikai helyzetét gyökeresen megváltoztatták. A folyamat sajátos, nem véletlenszerű vonása, hogy az események –

* Neszmeélyi György Iván, közgazdaságtudományi PhD, a Budapesti Gazdasági Főiskola docense, a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar címzetes egyetemi tanára, a Külügyminisztérium korábbi munkatársa, volt diplomata. 2009-2011. között a kairói nagykövetség politikai és külgazdasági tanácsosa.

Bahreinben lezajlott kisebb és rövid ideig tartó megmozdulások kivételével – nem terjedtek át a monarchikus államformában működő arab országokra.

Ez utóbbiakban – amelyek egyben többnyire jelentős kőolaj exportőr országok, az egész országra kiterjedő, az uralkodó személyét is érintő átfogó megmozdulásokra nem került sor. Ez egyrészt az uralkodó személye iránt érzett széles körű és feltétlen tisztelet, másrészt az ezen országok nagy részében jellemző, a lakosság széles rétegeire kiterjedő viszonylag magas életszínvonallal magyarázható. A vezetés esetenként engedményekre kényszerült (pl. jordániai politikai reformok, vagy anyagi plusz források mobilizálása Szaúd-Arábiában és Ománban), de a régi rendszer alapjaiban, az uralkodóval együtt érintetlen maradt. Egyiptomban viszont a Mubarak elnököt, illetve a nevével fémjelzett harmincévnyi diktatórikus, ám belpolitikailag és gazdasági szempontból egyaránt stabil rendszert az átalakulási szinte pár nap alatt elsöpörte, ám a fordulat nyomán mindmáig nem tudott létrejönni politikailag és gazdasági szempontból egyaránt életképes, stabil rendszer.

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a 2011. évi fordulat, valamint az azt követő események milyen politikai és gazdasági következményekkel jártak Egyiptomban. A szerző az arab tavaszt megelőző helyzet bemutatását követően a 2011. január 25. napján kezdődött és erről a napról elnevezett forradalom, illetve az azt követő hároméves időszak politikai eseményeit veszi sorra, majd külön fejezet keretében elemzi a nemzetgazdaságra gyakorolt legfontosabb hatásokat. A tanulmány végén a szerző SWOT-elemzés formájában foglalja össze az Arab Tavasz hatásait Egyiptom jövője szempontjából.

Egyiptom a 2011. évi fordulat előtt

Az Egyiptomban „Január 25-i Forradalom” néven emlegetett 2011. évi fordulat előtti három évtizedben (Anvar Szadat korábbi elnök 1981. évi erőszakos halála után), Mohamed Hoszni Mubarak korábbi alelnök vezetésével, nagyrészt az 1973-as háború veterán katonai vezetői köreire, illetve az állampártként működő Nemzeti Demokrata Pártra (NDP) épülően erős elnöki rendszer működött az országban. A diktatórikus rezsim, mindvégig a rendkívüli állapot feltételei mellett működött, amely fenntartásában kulcsszerepe volt a rendfenntartó szerveknek és a titkosszolgálatok. A szabadságjogok erősen korlátozottak voltak. A rezsim mindvégig határozottan fellépett a politikai és vallási szélsőségekkel szemben, ezért jelenlétük és tevékenységük 2011 előtt nem volt jelentős.

A szekuláris államrend lehetővé tette a mérsékelt muzulmán többség és a mintegy 10%-nyi keresztény kisebbség aránylag békés együttélését. Bár az alkotmány alapvető jogforrásként határozta meg a sariát, az iszlám jogrendszert, *azt ténylegesen csupán a muzulmán lakosságot érintő családjogi ügyekben alkalmazták.* A Mubarak-rezsim szociális intézkedései részeként, többek közt ártámogatást élveztek az élelmiszerek és az energiahordozók, így az ország árszínvonala alacsony maradt. Ez létkérdés volt – és ma is az - a helyi lakosság alacsony jövedelmű, több tízmilliós rétegeinek.

Egyiptom az arab világ egyik legfejlettebb, legsokoldalúbb és legnagyobb gazdaságával rendelkezik, mely Gamel Abdel Nasszer elnöksége (1956-1970) alatt rendkívül központosított

volt, de Szadat és Mubarak elnöksége alatt fokozatosan egyre nyitottabbá vált. 2004 és 2008 között a kormányzat a külföldi tőke Egyiptomba vonzása és a GDP-növekedés elősegítése érdekében gazdasági reformokat vitt véghez. A viszonylag magas GDP-növekedés ellenére az átlagos egyiptomi életkörülmények továbbra is rosszak maradtak, amely hozzájárult az általános elégedetlenséghez, és a 2011-es forradalom kitöréséhez. A lakosság követeléseire válaszként az egyiptomi kormány felfüggesztette a gazdasági reformok végrehajtását és drasztikusan növelte a szociális kiadásokat.¹

Egyiptom nemzetgazdasága egészen a változások megkezdődéséig kifejezetten szilárd lábakon állt. A nemzetgazdaság struktúrája, az éves GDP-hez való hozzájárulás alapján 2010-ben, a Mubarak-rendszer utolsó teljes évében, fő ágazatonként a következő volt: mezőgazdaság: 14%, ipar: 37,5%, szolgáltatások: 48,3%². Foglalkoztatás szempontjából az agrár-, illetve ipari ágazat aránya az előbbtől lényegesen eltérő: mezőgazdaság: 32%, ipar: 17%, szolgáltatások: 51%. Az ország szénhidrogén-készletei, a Szezei-csatorna használatából és a turizmusból befolyó összegek³ stabil alapot teremtettek a gazdaság fejlődéséhez. Mindez más ágazatok, pl. a textilipar és a mezőgazdasági export növekvő teljesítménye, továbbá a külföldi működőtőke-befektetések még tovább növelték.

Éppen ezért, valamint a Dr. Ahmed Nazíf korábbi miniszterelnök nevével fémjelzett, 2004-től megindult gazdasági reformfolyamatoknak köszönhetően az ország komolyabb veszteség nélkül élte túl a világgazdasági válság 2008-2009. évi szakaszát.⁴ 2010-ben a GDP nominálértéke 218,5 Mrd USD volt, vásárlóerő paritáson (Purchasing Power Parity – PPP) pedig megközelítően 500 Mrd USD.⁵ A 83 milliós lakosságra vetítve ennek egy főre jutó volumene kb. 6.000 USD-t tett ki. A bruttó hazai termék növekedése a megelőző tíz évben átlagosan 7-8 %-ot ért el, amely 2008 őszen kirobbant nemzetközi világgazdasági válság hatására is csak 2-3%-kal csökkent.

Egyiptom legfontosabb kiviteli cikkei 2010-ben az exportban mintegy 51 %-os részesedéssel a szénhidrogén-származékok voltak, a 38%-ot képviselő ipari készáruk (textil, ruházat, lábbeli), valamint a gyapot és más mezőgazdasági termékek. Az egyiptomi gazdaságban emellett fontos szerepet töltek be az idegenforgalomból, a Szezei-csatorna üzemeltetéséből és a külföldi átutalásokból, nagyrészt a külföldön dolgozó egyiptomi vendégmunkások hazautalásaiból származó bevételek. A 2007/2008-as pénzügyi évben⁶, tehát

¹ *Egyiptom - Üzletkötés és vállalat alapítás – tudnivalók magyar vállalkozók számára*, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézete, 2013. 31 o.

² *The World Factbook 2011*, CIA, becsült adatok. <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2011/index.html>. Internetről letöltve: 2014. március 09.

³ Több, egymástól eltérő adat is fellelhető a forradalom előtti évekről. A 2009/2010. évre vonatkozóan 8,72 Mrd USD, Andrew Jeffreys (szerk.): *The Report – Egypt 2011*. Oxford Business Group. Más forrás szerint Egyiptom 2010-ben 12,5 Mrd USD bevételre tett szert: Shaimaa Fayed: Egypt 2011 - Tourism revenues seen down by a third. *Reuters (online)*. 2011. december 13. <http://www.reuters.com/article/2011/12/13/uk-egypt-tourism-idUSLNE7BC03720111213>, internetről letöltve: 2014. március 09.

⁴ Porouchaná egyiptuska ekonomika. *Patria Online*. 2012. március. 29. <http://www.patria.cz/zpravodajstvi/2037144/porouchana-egyptuska-ekonomika.html?culture=en-US>, internetről letöltve: 2014. március 01.

⁵ *Country and region fact sheets (Egypt)* Ministry of Foreign Affairs and Trade of Australia, <http://www.dfat.gov.au/geo/fs/egyp.pdf> (2013.)

⁶ Egyiptomban a hivatalos pénzügyi év július 1-jén kezdődik és a következő naptári év június 30-án fejeződik be.

még a nemzetközi gazdasági-pénzügyi válságot megelőzően, 13.2 Mrd USD⁷ érkezett az országba (ez a tárgyévi GDP 8%-nak felelt meg), a Szezi-csatorna használatából pedig többé-kevésbé egyenletesen évi kb 5 Mrd USD bevétel származott(2,1%), ez utóbbi a forradalom után sem változott lényegesen (2011-ben 5,22, ill. 2012-ben 5,13 Mrd USD).⁸

A forradalmat megelőzően – a lakosság túlnyomó részét érintő szegénység mellett – leginkább két területen voltak tapasztalhatóak negatív jelenségek. Az egyik a foglalkoztatás, a viszonylag magas, 10% feletti munkanélküliség, másrészt a külföldi működőtőke-befektetések jelentős visszaesése.

A 2011. január 25-i forradalom és politikai következményei

Egyiptom esetében 2011. január 25-én kezdődtek az ország több nagyvárosában (Szuez, Alexandria) – Mubarak országlása során első alkalommal – olyan horderejű megmozdulások, amelyeket, a korábbiakkal ellentétben, a rendőri erők már nem tudtak megfékezni. A közvetlen kiváltó ok az élelmiszerárak emelkedése, a kenyér és más alapvető cikkek ártámogatási rendszerének kilátásba helyezett megszüntetése volt.

Az események kirobbanásának nyilvánvalóan bátorítást adott a néhány héttel korábban történt tunéziai fordulat, amelynek során Ben Ali államfő a tömegek kitartó megmozdulásai láttán, és a hadsereg nyomására távozott a hatalomból és az országból. Egyiptomban azonban némileg más volt a kiindulási helyzet, hiszen itt – Ben Alival ellentétben – egy olyan elnök vezette az országot 30 éven át, aki a hadsereg köreiből emelkedett ki, és egészen az utolsó pillanatig élvezte a fegyveres erők támogatását. Ráadásul Tunézia nem szomszédos ország Egyiptommal, a köztük elhelyezkedő Líbiában pedig csak három héttel később kezdődött meg Kadhafi ezredes uralmát megdőntő polgárháború.

Egyiptomban a társadalmi feszültségnek már régóta voltak kézzelfogható jelei, - hiszen a gazdasági és demográfiai problémák már évek, sőt évtizedek óta kumulálódtak, ám a lakosság elégedetlenségének megnyilvánulásai egészen január 25-ig elszigetelt jelenségek voltak, amelyeket ráadásul a rendfenntartó erők csírájukban elfojtottak. Még nemzetközi elemzők is kevésbé tartották valószínűnek, hogy a tunéziai példa megismétlődik. Annak illusztrálására, hogy a január 25-i forradalomra sem Egyiptomban, sem külföldön nem számítottak, magyar vonatkozású példa említhető, hiszen 2011. január 22-25. között miniszterelnöki látogatásra került sor Kairóban, ahol még ezekben a napokban is nyugalom volt.

A fogyasztói ártámogatási rendszer leépítését már a korábbi gazdasági reformprogramok kidolgozása során is célul tűzték ki, ám megvalósítását politikai okokból sokáig nem tették meg (valójában máig sem került erre sor). A támogatási rendszer megszüntetésének célja egyrészt az áraknak a valós termelési költségekhez, illetve a világgpiaci realitásokhoz való igazítása, másrészt a költségvetés terheinek csökkentése lett volna. A

⁷ *African Economic Outlook* – Egypt <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/north-africa/egypt/>; <http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2013/PDF/Egypt%20-%20African%20Economic%20Outlook.pdf>, internetről letöltve: 2014. március 09.

⁸ Egypt: Suez Canal Revenues Hit U.S.\$ 5.13 Billion Last Year. *AllAfrica (online)*. 2013. január 11. <http://allafrica.com/stories/201301140765.html>, internetről letöltve: 2014. március 09.

felszabaduló pénzeszközökből a kormányzat gazdaságélénkítő-ösztönző csomagot kívánt volna finanszírozni.

A fogyasztói ártámogatási rendszer fenntartása az egyiptomi költségvetés egyik legnagyobb kiadási tétele, amely a GDP mintegy 13%-át tette, illetve teszi ki ma is. Még a 2011/2012-es pénzügyi évben is összességében 18 Mrd. USD-t tett ki az élelmiszerek és energiahordozók árának állami támogatása.⁹

Mindehhez azonban a háttérben a társadalmi feszültség számos más oka is fellelhető volt: munkanélküliség, alacsony minimálbér, kilátástalanság, különösen a fiatal generáció tagjai körében. Doaa, S. - Z. Zaazou tanulmányában rámutat arra, hogy közvélekedés szerint az egyiptomi lakosság mintegy 40%-a él a napi kétdolláros jövedelmi szintnek tekintett szegénységi küszöb alatt.¹⁰ A World Development Indicator 2011. évi adataira és más forrásokra alapozott vizsgálataik szerint ez az arány 2005-2010 között „mindössze” 17,5-23% között alakult, de tendenciájában növekvő és így is mintegy húszmillió lakost érint.

Az utcára vonuló tömegek követeléseik azonban szinte rögtön túlnőttek a pusztán gazdasági kérdéseken, és első helyre került az elnök és klánjának távozása, valamint ennek nyomán mélyreható politikai reformok kikényszerítése.

A rendőrség nagy erővel igyekezett megfékezni és elfojtani a megmozdulásokat. Olyannyira, hogy a fellépésük során elkövetett durva túlkapások miatt Mubarak elnök feloszlatta a rendőri szerveket majd a középületek és közcélú létesítmények védelmét a hadsereg vette át. Még január végén részleges kormányátalakítás is történt, ám ezt sem belföldön, sem mértékadó nemzetközi vélemények nem tartották elegendőnek. A tovább folytatódó megmozdulások és részben a nemzetközi nyomás hatására Mubarak 2011. február 11-én lemondott, a hatalmat ideiglenesen a hadsereg vette át.

A kairói őrsváltás után kezdődő átmeneti korszakban a hatalom centrumába a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa (Supreme Council of the Armed Forces, SCAF) került. A korábban az államfő irányítása alatt álló, Mubarak lemondásában kulcsszerepet játszó, tizenkilenc fős testület élére Mohamed Huszein Tantávi védelmi és hadiipari miniszter került. A tábornok ideiglenesen az államelnöki teendőket is átvette.¹¹ Tantávi feloszlatta a Parlament mindkét házát, illetve Ahmed Shafik vezetésével ügyvezető kormányt nevezett ki, amelyben helyet kapott az előző kormányzat több minisztere is.

⁹ Rohác, D.: *Solving Egypt's Subsidy Problem. Policy Analysis* No. 741. 2013. november 6. 24. o. Cato Institute Washington, DC USA http://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa741_web_2.pdf - . Internetről letöltve: 2014. január 03.

¹⁰ Doaa S. Abdou, Z. Zaazou: The Egyptian Revolution And Post Socio-Economic Impact. *Middle East Economic Association - Topics in Middle Eastern and African Economies*. Vol. 15, No. 1, May 2013. 24 o. <http://www.luc.edu/orgs/meea/volume15/pdfs/The-Egyptian-Revolution-and-Post-Socioeconomic-Impact.pdf>, internetről letöltve: 2014. január 03.

¹¹ Gazdik Gyula: Egyiptomi belpolitikai átalakulás a poszt-mubáraki korszakban, *Külügyi Szemle*. 2012. 1. sz 144-165. o.

A lassan konszolidálódó helyzet azonban 2012 nyarán megváltozott. A június 16-17-ei, viszonylag tiszta elnökválasztáson Mohamed Murszi, a mérsékelt radikalizmus vonalat képviselő Muzulmán Testvériség csoport jelöltje győzött a szavazatok 51,7 százalékával.¹²

Murszi, elnöksége alig egyetlen esztendőig tartott, nem volt képes, talán nem is törekedett arra, hogy azt az egyiptomi nemzet egységét megőrizze. Egyiptom lakossága mindenekelőtt szabadságjogok és jobb élet elérése céljával lázadt fel Mubarak elnök rendszere ellen, és nem azért, hogy a mérsékelt iszlám többség és a mintegy 10 milliós kopt keresztény kisebbség korábban aránylag békés egymás mellett élésén alapuló, szekularizált társadalmi berendezkedést egyre inkább vallási alapúvá váló újabb diktatúra váltsa fel. Murszi nemzetközi fogadtatása is általában negatív volt, annak ellenére, hogy demokratikus választásokon jutott hatalomra. Az iszlám radikálisabb formájának esetleges térnyerésére, a belső megosztottságra, sőt, a Camp David-i megállapodás esetleges revíziójának eshetőségére nemcsak a nemzetközi közösség és a keresztény kisebbség, de még az ország mérsékelt muzulmán lakosai is súlyos, destabilizáló kockázati tényezőként tekintett. Sokan úgy vélték, hogy egy, a ma is súlyos következményeket hordozó nemzetközi esetekhez (pl. Irán, Pakisztán) hasonló forgatókönyv valósulhat meg Egyiptomban.

Pakisztán például vallási frontvonal, olyan értelemben is, hogy az iszlám mérsékelt, és harcos fundamentalista vonala közötti összecsapás színtere, és alapítása (1947) óta is ingatag, bizonytalan lábakon áll az ország. Holott első elnöke Muhammad Ali Jinnah és értelmiségi hívei olyan világi államot álmodtak, ahol demokratikus pilléreken nyugszik az ország, s ahol az iszlám nem politikai, hanem kulturális tényező. Ám fokozatosan az ország „iszlamisálódásának” lehettünk tanúi, a fundamentalista szárny lélekszámához képest sokkal nagyobb politikai szerepet, súlyt kapott, olyannyira, hogy már Pakisztán világi államiségét is többen megkérdőjelezzik.¹³

Egyiptomban egyre gyakoribbá és nagyobb léptékűvé váltak a Murszi elnök, illetve a Muzulmán Testvériség elleni megmozdulások. 2013. június 30-án – Murszi hivatalba lépésének első évfordulóján – Egyiptom-szerte összesen 14 millió ember vonult az utcákra, követelve az elnök azonnali lemondását. A kezdetben békés megmozdulás eldurvult, számos halálos áldozatot követelt. Ezzel párhuzamosan Kairó egyes részein Murszi-párti megmozdulások is történtek, amelyek szintén erőszakba torkolltak. Miután Murszi közölte, hogy nem hajlandó hivatali tisztségéből távozni – holott ezt, a lakossági megmozdulásokon túl, ekkor már a hadsereg vezetése is követelte – az események a következő napokon át folytatódtak és tovább eskalálódtak.

2013. július 1-jén a hadsereg elsőszámú vezetője, Abdul Fatah al-Szizsi tábornok ultimátumban követelte Murszi távozását, majd ennek határideje elteltével, július 3-án elmozdította, házi őrizetbe helyezette, majd letartóztatta Murszit, akit bíróság előtt vonnak majd felelősségre (A 2013 novemberében megtartott első tárgyalást immár kétszer is elhalasztották.) Mindezzel párhuzamosan a Muzulmán Testvériség több más vezetőjét is

¹² Kirkpatrick D. D: Named Egypt's Winner, Islamist Makes History. *The New York Times*. 2012. június 24. <http://www.nytimes.com/2012/06/25/world/middleeast/mohamed-morsi-of-muslim-brotherhood-declared-as-egypts-president.html?pagewanted=all&r=0>, internetről letöltve: 2014.március 03.

¹³ Nadicsán József: *Pakisztán dilemmái*. In: Hamar Farkas. (szerk.) *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* - 2. kötet: a BGF KVIK KÖT tanulmánykötete - 2013/2. 96-102. o.

letartóztatták. A hadsereg felfüggesztette az ország alkotmányát, továbbá ideiglenes államelnöki tisztséggel bízta meg Adly Manszúrt, az Alkotmánybíróság vezetőjét azzal, hogy a rövidesen kiírandó újabb államfői és parlamenti választásokig hozzon létre szakértői kormányt és annak révén irányítsa az országot.

A hadsereg lépését – amely de jure katonai puccs volt egy demokratikusan megválasztott vezető ellen – mégis az egyiptomi lakosság egyik része, az üzleti körök és a nemzetközi közösség egy része megkönnyebbüléssel fogadták. Az új helyzet legitimizálását jelentős mértékben segítette, hogy a hadsereg intézkedését nyilatkozatban támogatta Ahmed el-Tayeb, az Al-Azhar nagysejkje, Egyiptom, illetve az Iszlám szunnita ágának legmagasabb rangú vallási vezetője, II. Tawadros kopt ortodox pápa, II, valamint Mohamed El-Baradei nemzetközileg ismert vezető ellenzéki politikus is. Az egyiptomi belső helyzet, a katonai hatalomátvételnek köszönhetően, közjogi értelemben ugyan stabilizálódott, ugyanakkor az erőszakba torkolló tömeges megmozdulások, - most már elsősorban Murszi hívei részéről, - országszerte tovább folytatódtak. A radikalizálódó iszlám csoportok támadásainak egyre inkább az országban élő keresztény közösségek váltak céltábláivá. 2013. augusztus közepére a helyzet ismét feszültté vált, emiatt a külföldi turistákat az addig biztonságosnak tekintett tengerparti célállomásokra szállító repülőjáratokat leállították.

A saját bevallása szerint mintegy egymillió tagot számláló Muzulmán Testvériséget 2013. szeptemberben betiltották, azzal az indokkal, hogy erőszakra bujtotta fel a jelöltjeként megválasztott, majd a hadsereg által megbuktatott államfő, Mohamed Murszi híveit. Ezt követően a helyzet átmenetileg stabilizálódott, szeptember utolsó hetétől kezdődően ismét elindultak a korábban leállított nemzetközi charterjáratok, és az Egyiptomba irányuló külföldi turizmus újbóli, bár szerény mértékű felfutásának indult. Érdeemes megemlíteni, hogy Murszi és a Muzulmán Testvériség hatalomból való eltávolítását a nemzetközi közösség egy része viszont negatívan ítélte meg, például komoly, a nagykövetek kiutasításáig fajuló diplomáciai feszültség alakult ki Kairó és Ankara között 2013 novemberében. Ennek konkrét kiváltó oka Recep Tayyip Erdogan török miniszterelnök több, egymást követő megnyilatkozása volt. Ezekben Erdogan élesen bírálta Mohamed Murszi elnök leváltását és az iszlamistákat sújtó elnyomó intézkedéseket, hozzátéve, hogy nem tiszteli azokat, akik puccsal ragadják magukhoz a hatalmat, és Murszi szabadon engedését szorgalmazta. Hangsúlyozta ugyan, hogy nem az egyiptomi emberek ellen szólalt fel, hanem a demokrácia mellett, ám a kairói külügyminisztérium szóvivője a török kormányfő szavait Egyiptom belügyeibe való beavatkozásnak minősítette, amely ráadásul „provokálja az embereket és olyan erőt támogat, amely aláásná a demokratikus Egyiptom intézményeit”.¹⁴

Egyiptomot 2013. végén is a kétségek és a bizonytalanság jellemezte. A belső helyzet ismét pattanásig feszült az, alkotmányról történő népszavazás miatt, illetve a parlamenti választások közeledtével. Az erőszakos cselekmények országszerte ismét gyakoribbakká váltak. A Nílus-deltájában fekvő Anasz város katonai parancsnokságánál pokolgépes robbantást követtek el. A kairói Al-Azhar egyetemen és környékén – amelyet sokan nemcsak az iszlám szunnita ágának, de egyben a Muzulmán Testvériség szellemi központjának is tartanak

¹⁴ „Erdogan: Nem tisztelem azokat, akik puccsal jutnak hatalomhoz”. *Euronews*. 2013. november 24. <http://hu.euronews.com/2013/11/24/erdogan-nem-tisztelem-azokat-akik-puccsal-jutnak-hatalomhoz> - Internetről letöltve: 2014. január 03.

– december végén többször összecsaptak a diákok a rendfenntartókkal. Ezek során hatan meghaltak, az egyetem épületét felgyújtották. Manszúra város rendőrségi központja ellen öngyilkos merényletet követtek el, amely tizenhat ember, többségében rendőrségi újonc halálát okozta. Ennek hatására a hadsereg által támogatott átmeneti kormány a Muzulmán Testvériséget terrorszervezetté nyilvánította. Sajtóforrások szerint általános vélemény, hogy a robbantásokat az Al-Kaida inspirálja, de a kormány a Muzulmán Testvériséget teszi felelőssé, amely egyébként elítélte a támadást ám a kormány lépésére meghirdette a „harag hetét”. A Muzulmán Testvériség teljes vezetősége és több ezer aktivistája börtönben van. Az ellenük folyó perekben hazaárulással és terrorizmussal vádolják őket, ezekért akár halálbüntetés is kiszabható. Terrorszervezetté nyilvánítása még keményebb fellépést tesz lehetővé.¹⁵ Az államfői ambíciókat dédelgető al-Szisi tábornok vezette katonai kormányzat ugyanakkor nemcsak a Muzulmán Testvériség tagjait és követőit, de azokat az aktivistákat is letartóztatja, akik az új rendszerben is követelik a szabadságjogok érvényesülését, és akik főszerepet játszottak a Mubarak-rezsim bukásában.

Egyiptom nemzetgazdaság helyzete a forradalom idején, majd azt követően

Mubarak elnök három évtizedes időszakát követően, az eddig eltelt közel három évet az egyiptomi nemzetgazdaság erőteljesen megsínylette. Az egyiptomi jegybank (Central Bank of Egypt) akkori helyettes kormányzója, *Hisham Ramez* 2011. június elején közölte, hogy Egyiptom devizatartalékai 2011. május végére 27,2 Mrd USD-re csökkentek, (2010 decemberében ez 36 Mrd. USD volt). Ramez szerint a devizatartalék csökkenésének üteme 2011 februárjában és márciusában volt a leggyorsabb, ekkor 3-3 Mrd USD volt a csökkenés, áprilisban már „csak” 2 Mrd, míg május folyamán a fent említett 772 millió USD. Az ország devizatartalékai tehát az eseményeket követően szinte azonnal jelentős apadásnak indultak, hiszen hetekig, helyenként hónapokig akadozott a termelés, és a belső áruhiány kialakulását csak növekvő importtal tudta a kormányzat kivédeni. 2011 első felében összesen nagyjából 8 Mrd. USD-ral apadt az ország devizatartaléka, ám csökkenés ezt követően is tovább folytatódott.

¹⁵ Forrongó Egyiptom. *Euronews*. 2013. december 30. <http://hu.euronews.com/2013/12/30/forrongo-egyiptom/> - Internetről letöltve: 2014. január 03.

1. Táblázat: Egyiptom főbb gazdasági mutatói

		2008	2009	2010	2011	2012	2013(a)
GDP (folyó áron)	Mrd USD	162,4	188,6	218,5	235,6	256,7	262,0
GDP (vásárlóerő-paritáson PPP)	Mrd USD	440,9	465,0	494,9	513,6	534,1	551,4
Egy főre jutó GDP (folyó áron)	USD/fő	2,160	2,453	2,776	2,930	3,112	3,114
Egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson PPP)	USD/fő	5,901	6,093	6,344	6,455	6,545	6,653
Munkanélküliségi ráta	%	n.a.	9,4	9,0	12,2	12,5	n.a.
Költségvetés egyenlege	GDP %-a	n.a.	-6,8	-8,1	-10,6	-10,4	n.a.
Államadósság (év végi)	GDP %-a	n.a.	75,6	81,4	85,7	85,0	n.a.
GDP növekedés (reál)	%	7,2	4,7	5,1	1,8	2,2	1,80
Folyó fizetési mérleg egyenlege	GDP %-a	0,5	-2,3	-2,0	-2,6	-3,1	-2,6
Infláció (fogyasztói árindex)	%	11,7	16,2	11,7	11,1	8,6	6,9

Források: Country and region fact sheets of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Australia, Nemzeti Külgazdasági Hivatal - Egyiptom (a): előrejelzés¹⁶

CIA források Egyiptom 2012. évi GDP-jét – hivatalos árfolyam szerint számítva – 256,7 Mrd USD-re becsülik, amelynek ágazati összetétele: mezőgazdaság 14,5%, ipar 36,9 %, szolgáltatások: 48,6%.¹⁷ A gazdaságon belül a szolgáltató szektor adja a GDP legnagyobb részét, közel a felét. Legjelentősebb ezen belül a kis- és nagykereskedelem, a közlekedés és távközlés, a pénzügyi, biztosítási és ingatlanszektor, valamint a turizmus. A GDP bő egyharmada az iparból származik, melynek legjelentősebb ágazatai a cementipar, a vas- és acélgégyártás, a közúti járműgyártás, a gyógyszeripar, a textilipar, valamint a növényvédő szerek és műtrágyák gyártása. A mezőgazdaságban a déligyümölcsök és zöldségek, az olívaolaj, az olajos magvak termelése és a különféle fűszerek előállításai a meghatározó. A gabonafélék termelése és az állattenyésztés nem képes fedezni a lakosság folyamatosan növekvő szükségleteit, az ország ezekből tartósan behozatalra szorul. Ezen kívül meghatározó az energiaszektor, főként az olaj- és gáz-, illetve a villamosenergia-termelés.

Az ország külkereskedelmi egyenlege is romlott, a mérleghiány a 2009. évinek közel a kétszeresére emelkedett 2012-ben. Bár az export kismértékben növekedett, az adatok alapján az import növekedése jóval nagyobb mértékű. Egyiptom legfontosabb külkereskedelmi partnere az Európai Unió, tagállamai közül legjelentősebb partnere Olaszország.

2. Táblázat: Egyiptom külkereskedelmi forgalma milliárd dollárban

	2009.	2010.	2011.	2012.
Áruforgalmi egyenleg	-16,8	-26,5	-29,4	-32,9
Export	23,1	25,0	28,0	26,8
Import	39,9	51,5	57,4	59,7

Forrás: Nemzeti Külgazdasági Hivatal (HITA), <http://www.hita.hu/Region/Egypt/Info> (2013.)

¹⁶ Country and region fact sheets (Egypt) of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Australia, <http://www.dfat.gov.au/geo/fs/egyp.pdf> (2013.); Nemzeti Külgazdasági Hivatal, <http://www.hita.hu/Region/Egypt/Info> (2013.) Internetről letöltve: 2014. március 01.

¹⁷ The World Factbook. CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>, internetről letöltve: 2014.január 03.

A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézete által 2013-ban készített – az írásban már előzőleg is hivatkozott – tanulmány¹⁸ felsorolja Egyiptom 2012. évi legfontosabb exportpartnereit: USA (8,2%), India (7,0%), Olaszország (6,7%), Szaúd-Arábia (6,3%), Németország (4,4%), Franciaország (4,2%), illetve import-partnereit: Kína (11,9%), USA (8,0%), Törökország (5,3%), Olaszország (5,1%), Németország (4,6%), Oroszország (4,4%), India (4,1%). Ugyanezen tanulmány szerint Egyiptom Legfontosabb exporttermékei a nyersolaj és kőolajtermékek, pamut, textilek, fémtermékek, vegyszerek, feldolgozott élelmiszerek, míg importtermékei: gépek és berendezések, élelmiszerek, vegyszerek, faipari termékek, üzemanyagok.

Az egyiptomi jegybanktól származó információk szerint 2013. február végére 13,5 Mrd USD-ra apadt az ország devizatartaléka. Az utóbbi hónapokban viszont ez lassan emelkedni kezdett, bár ez részben az Arab-öböl menti országok által nyújtott mentőöv-szerű csomagoknak volt köszönhető. 2013. októberi sajtóinformációk szerint az ország devizatartaléka 18,9 Mrd USD-ra emelkedett, elérve ezzel a forradalom előtti szint alig több, mint felét.¹⁹

Az események következtében az ország egyik legfontosabb bevételi forrását jelentő idegenforgalom (2010-ben 12,5 mrd. USD) 2011 első negyedévében szinte a nullára redukálódott, és a teljes év folyamán összesen csak 9 Mrd-t ért el.²⁰

A Sínai-félszigeten egymás után több alkalommal elkövetett szabotázsakciók hosszú időre megbénították Egyiptom földgázexportját Izraelbe, továbbá Jordániába (illetve azon keresztül más országokba). A termelés a béremelést és egyéb követelésekkel előálló sorozatos sztrájkok miatt hetekre leállt. A Kairói Értéktőzsde összeomlását csak annak, közel két hónapra történt bezárása árán lehetett megakadályozni.

Az egyiptomi Országos Tervezési Intézet 2011. május végi becslése szerint az egyiptomi nemzetgazdaságot a január 25-i forradalom óta – azaz összesen négy hónap leforgása alatt összesen mintegy 70 Mrd egyiptomi font (kb. 8 Mrd EUR) veszteség érte, ide értve a feldolgozóipar, az idegenforgalom, az építőipar és más ágazatok, továbbá az adóbevételek visszaesését, valamint a Szezei-csatorna használatából származó bevételek csökkenését. *Szamid Radwan* akkori pénzügyminiszter hangsúlyozta, hogy a központi költségvetésre háruló nehézségeket még tovább fokozta, hogy az államilag szubvencionált javakra – összhangban a tiltakozó megmozdulásokon elhangzott követelésekkel – az államnak havonta továbbra is mintegy 3 Mrd USD-nyi összeget kell költenie.

A minden korábbinál negatívabbá váló költségvetési hiány befoltozására a kormány több alkalommal is jelentős összegben bocsátott ki államkötvényeket, például 2011 májusának első napjaiban kb. egymilliárd USD értékben. Már korábban átmeneti jelleggel betiltotta az

¹⁸ *Egyiptom - Üzletkötés és vállalat alapítás – tudnivalók magyar vállalkozók számára*, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézete. Budapest, 2013. 31 o

¹⁹ CBE Governor: Egypt's foreign reserves rose to \$18.9 bn. *Egypt Independent*. 2013. október 23. <http://www.egyptindependent.com/news/cbe-governor-egypt-s-foreign-reserves-rose-189-bn>, internetről letöltve: 2013. december 15.

²⁰ Number of Egyptian tourists down in 2012. *UPI*. 2012. április 13. http://www.upi.com/Top_News/World-News/2012/04/13/Number-of-Egyptian-tourists-down-in-2012/UPI-99871334347061, internetről letöltve: 2013. október 31.

arany minden formában való külföldre vitelét²¹, továbbá intenzív diplomáciai lobbizásba kezdett egyrészt az ország külföldi adósságainak csökkentése (részbeni elengedése, illetve újabb források biztosítása) érdekében.

Talán a hasonló események kapcsán megszokott klasszikus vagy ortodox terápiaiktól, vagy akár az ilyen esetekben természetes úton végbemenő gazdasági-társadalmi folyamatoktól eltérően Egyiptomban – egészen a legutóbbi időkig – a nemzeti valuta (EGP) nem értékelődött le számottevően, és ezzel részben összefüggésben nem szabadult el az infláció sem, amely 2013 folyamán is 10 % alatt²² maradt.

A jegybank és a kormányzat mindvégig határozott álláspontot követett ebben a tekintetben. Az egyiptomi jegybank egyik legmagasabb rangú vezetője alig egy-két hónappal a forradalom kezdete után úgy nyilatkozott, hogy a jegybanknak nem áll szándékában leértékelni az egyiptomi nemzeti valutát, amely értékét a kereslet és a kínálat alakítja, és a jegybank csak akkor lép közbe, ha külső beavatkozást érzékelnek akár a keresleti, akár a kínálati oldalon. Az utóbbi három év mondhatni viharos politikai és kedvezőtlen gazdasági tendenciái ellenére az egyiptomi gazdasági vezetés ebben a kérdésben következetes maradt. Az egyiptomi font kismértékben ugyan veszített a forradalom előtti értékéből az utóbbi három év során, de ez elsősorban az euróval szemben érzékelhető (minden bizonnyal az európai közös valuta erősödése miatt), míg pl. az USA dollárral szembeni árfolyama alig változott.

A nemzeti valuta stabilitásának tudatos, mondhatni erőltetett fenntartása mellett azonban szinte semmivé vált Egyiptom korábbi, kimondottan jónak mondható gazdasági teljesítménye. A külföldi működőtőke-beáramlás a korábbi szint kevesebb, mint felére zsugorodott (2010-ben 4,361 Mrd USD, 2011-ben 2,245 Mrd USD, 2012-ben 1,892 Mrd USD FDI érkezett)²³. Az ipari termelés és az export teljesítménye is – az idegenforgaloméhoz hasonlóan – jelentősen csökkent. Egyedül a nemzetgazdaság primér ágazatainak (olaj- és földgáz-kitermelés, illetve a mezőgazdaság) teljesítménye maradt a korábbiakhoz nagyjából hasonló szinten, továbbá az ország egyik fő bevételi forrása, a Szezi-csatorna használatáért járó befizetések összege sem csökkent számottevően.

A komoly belső gazdasági és társadalmi problémákat tovább erősítette a szomszédos Líbiában lezajló konfliktus, amelynek következtében az ott élő közel 1,5 millió egyiptomi vendégmunkás nagy része hazatért. Ez zavaróan hatott a 2011 tavaszán a mintegy 12 %-os, majd 2013-ban 13,5 %-os munkanélküliséggel küszködő belső munkaerőpiacra, amely normál esetben is legalább 7%-os gazdasági növekedés esetén lett volna csak képes felszívni az országban évente megjelenő 600 ezer új munkavállalót²⁴. Mindemellert a vendégmunkások

²¹ Egypt bans gold exports, miner says not affected. *Reuters (online)*. 2011. február 28. <http://www.reuters.com/article/2011/02/28/ozatp-egypt-gold-idAFJ0E71R01L20110228>, internetről letöltve: 2014. március 01.

²² The World Factbook (CIA) előrejelzésében 9% szerepel. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>, míg az 1. sz. Táblázatban, más forrás szerint 6,9% (Country and region fact sheets of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Australia, <http://www.dfat.gov.au/geo/fs/egyp.pdf> 2013, internetről letöltve: 2014. március 01.

²³ Nemzeti Külgazdasági Hivatal (HITA) adatai.

²⁴ *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Taking stock of the European Neighbourhood Policy (ENP) Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009 Progress Report Egypt*. Commission Staff Working Document, European Commission, Brüsszel, 2010. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2010/sec10_517_en.pdf, internetről letöltve: 2014. január 03.

távozása nyomán radikálisan csökkentek a külföldön élő egyiptomiak hazautalásai, amely az FDI beáramlás mellett korábban az egyiptomi nemzetgazdaság egyik legfontosabb külső finanszírozási forrása volt.

Egyiptomnak, – a még Murszi elnök idején – sikerült megállapodást kötnie az IMF-fel, amelynek értelmében a nemzetközi hitelért cserébe az egyiptomi kormány komoly megszorító intézkedéseket vállalt. Az adóemeléseket és a költségvetési kiadások negyedét fölemésztő állami ártámogatások csökkentését is magában foglaló megállapodás végrehajtása azonban már nem kezdődhetett el. A Muzulmán Testvériség elmozdítását követően Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Kuvait összesen több mint 12 milliárd dollár támogatást ígért az új egyiptomi ideiglenes kormánynak, amely ennek tudatában elutasította az IMF ortodox receptjét. A kabinet megfontolásai között azonban nemcsak ez játszhatott szerepet, hanem az is, hogy eleve számolt a viszonylag közeli - 2014 elejére tervezett - parlamenti és elnökválasztással. A kormány feltehetően ezért vetette el a megszorításokat, ehelyett már 2013 augusztusában bejelentett egy 3,2 milliárd dolláros gazdaságélénkítő csomagot, amelyet később 4,25 milliárd dollárra bővített, sőt 2014 elejére egy újabb, 3,4 milliárd dolláros ösztönző csomagot helyezett kilátásba.²⁵

3. Táblázat: Az arab tavasz hatásainak SWOT elemzése²⁶ (Egyiptomi jövője szempontjából)

<u>Erősségek</u>	<u>Gyengeségek</u>
<p><i>a) Politikai</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Egyiptom korábbi nemzetközi tekintélyét nagyrészt megőrizte, véleményformáló szerepe az arab világban továbbra is számottevő. - Az ország geostratégiai helyzetéből adódóan továbbra is kulcsfontosságú szereplő - Külpolitikai orientációja még az iszlámista irányvonalat követő erők által támogatott államfő idejében sem változott lényegesen - A hadsereg hagyományosan fontos szerepet játszik az ország életében, támogatottsága jelentős, szerepe pozitív, stabilizáló. Közbelépése akadályozta meg, hogy az ország egyre inkább az iszlámista erők befolyása alá kerüljön. <p><i>b) Gazdasági</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Természeti erőforrásokkal való ellátottsága (pl. energiahordozók, kedvező klimatikus és földrajzi adottságok az idegenforgalom és a mezőgazdasági termelés szempontjából). - Humán-erőforrás (munkaerő) jelentős nagyságrendben rendelkezésre áll. 	<p><i>a) Politikai</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A vallási közösségek közti viszonylag békés együttélésének egyensúlyi helyzete törékenyebbé vált. - A lakosság jelentős tömegeinek nincs kialakult politikai ideálja, illetve demokráciáról alkotott képe. - A lakosság véleménye erősen megosztott abban a tekintetben, hogy az arab tavasz hozott-e érdemi, pozitív változásokat az ország életében, illetve az egyiptomi emberek számára. Egyiptom ma is a hadsereg által irányított, illetve kinevezett ideiglenes kormányzat és államfő vezetése alatt áll. - Nincs megfelelő jogbiztonság, az alkotmányozási folyamat elhúzódott, a hatályos jogrendet sem tartották és tartják tiszteletben. - Megismétlődhet a 2012. évi forgatókönyv: szabad, demokratikus választásokon ismét az iszlámista irányvonal erői kerülhetnek hatalomra.

²⁵ „Egyiptom a tűzzel játszik”. *Napi Gazdaság*. 2013. november 11. /MTI-Reuters nyomán, internetről letöltve: 2014. január 03.

²⁶ A SWOT elemzés a stratégiai elemzés egyik legelterjedtebb módszere, amely az elemzési területek sokaságának, az elemzés szempontjainak és a sokoldalú alkalmazási lehetőségeinek köszönhető. Alkalmas a környezet valamennyi elemének számbavételére, azok praktikus, gyakorlatban jól értelmezhető szempontok szerinti rendezésére és összekapcsolására. Elemzési területek: külső és belső környezeti tényezők, szempontjai: erősségek (strengths) gyengeségek (weaknesses) lehetőségek (opportunities) veszélyek (threats).

<p>- Az ország az arab tavaszt megelőzően már számottevő gazdasági reformfolyamaton ment keresztül, mely javította alkalmazkodóképességét a világgazdaságban végbemenő változásokhoz, és jelentősen hozzájárult a gazdasági növekedéshez. Az országban nem volt jelentős gazdasági visszaesés, hanem viszonylag stabil alapon állt.</p> <p>- A mindeddig mesterségesen túlértékelt egyiptomi font (EGP) leértékelésének lehetősége adott, amely akár rövidtávon is javíthatja az ország exportpozícióit.</p> <p>- A korábbi nagyszabású mezőgazdasági és településfejlesztési programok folytatódása esetén a lakosság jelentős tömegeinek megoldódhat a lakhatási és foglalkoztatási gondja.</p>	<p>- A politikai és/vagy vallási alapú feszültségek fokozódnak a lakosság csoportjai között és ezek egyre gyakoribb és hevesebb erőszakba torkollanak, amely szélsőséges esetben akár polgárháborúhoz is vezethet.</p> <p><i>b) Gazdasági</i></p> <p>- Az ország lakosságának mintegy fele mélyszegénységben él, számottevő a munkanélküliség.</p> <p>- Az alapvető közszükségleti cikkek ártámogatása és a katonai kiadások továbbra is jelentős terhet rónak a központi költségvetésre</p> <p>- Jelentős csökkenés a gazdasági növekedés mutatóiban és az ország devizatartalékaiban</p> <p>- Az ország devizabevételei szempontjából kiemelt fontosságú ágazatokban (pl. idegenforgalom) jelentős és tartós visszaesés</p> <p>- Egyiptom földrajzi adottságai miatt kiszolgáltatott helyzetben van vízellátás szempontjából. Ez nemcsak az ivóvíz-ellátás, de a mezőgazdasági termelés korlátait is meghatározza, így az ország az alapvető élelmiszerek nagy részét (pl. gabonafélék) hosszú távon is kénytelen importálni.</p> <p>- a lakosság tömegei az Arab tavasztól egyben gazdasági felemelkedésük lehetőségét is remélték, ám ez többnyire nem vált valóra, így erősödik az elégedetlenség.</p>
<p style="text-align: center;"><u>Lehetőségek</u></p> <p><i>Politikai</i></p> <p>- Az EU és AZ USA pozitív hozzáállása az egyiptomi viszonyokhoz, velük fellendülhet az együttműködés, beleértve a külkereskedelmet is.</p> <p>- Az országban 2014-ben ismét szabad választásokat tartanak, amelynek eredményeként – kedvező esetben – stabil, szélsőséges erőktől mentes és a lakosság jelentős részének támogatását élvező törvényhozás és kormányzat jöhet létre.</p> <p>- Az ország ugyanebben az évben olyan új alkotmány fogadhat el, amely biztosítja az ország szekuláris rendjének fennmaradását, az alapvető emberi jogokat és a plurális demokrácia irányában való továbbfejlődés lehetőségét.</p> <p><i>b) Gazdasági</i></p> <p>- A gazdasági-pénzügyi válság szorításának enyhülésével a nemzetközi kereskedelem élénkül, ebben Egyiptom akár a korábbinál is kedvezőbb pozíciót érhet el.</p>	<p style="text-align: center;"><u>Fenyegetések</u></p> <p><i>a) Politikai</i></p> <p>- Más arab országok nehézségei. ill. a palesztin-izraeli megbékélési folyamat is kihatnak Egyiptomra.</p> <p>- Az iszlámista erők a Muzulmán testvériség betiltását követően, más formában újjászerveződhetnek. Ennek során a mérsékelt iszlámistákhoz az egyébként korábban általuk sem nagyon favorizált valóban radikális irányzatok tagjai is csatlakozhatnak, és így a hatalom újbóli megszerzése esetén ténylegesen veszélybe kerülhet az ország az ország szekuláris berendezkedése és jelentősen romolhat a lakosság mintegy tízmillió keresztény kisebbségének helyzete.</p> <p>- Reális az esélye annak, hogy a katonai kormányzat, vagy akár a választások utáni új, civil vezetés az égető gazdasági vagy társadalmi problémákat nem lesz képes orvosolni, így hamar elveszti népszerűségét és emiatt, valamint az ilyen esetekben várható túlkapasok miatt a lakosság újból tömegesen tiltakozni fog.</p> <p><i>b) Gazdasági</i></p> <p>Jelentős a csökkenés a gazdasági növekedés mutatóiban, és az FDI-beáramlás erőteljes lefékeződése ezt a folyamatot tovább erősíti.</p>

	<ul style="list-style-type: none">- Az elhúzódó belpolitikai instabilitás következtében nem áll helyre a befektetők (és a külföldi turisták) bizalma Egyiptom iránt, és ez hosszabb távon negatív spirált indíthat el a gazdaságban, amelyből, ha bekövetkezik, nagyon nehéz lesz majd kiutat találni.- A növekvő munkanélküliség, a munkaerőpiacra lépő fiatal generáció romló esélyei, a kilátástalanság érzése fokozódó társadalmi feszültséghez, robbansághoz vezethet.
--	--

Összegzés és kitekintés: a jövő rögös útja

Egyiptom az utóbbi három év során elhúzódó belpolitikai válságon ment keresztül, amelyből csak hosszabb távon remélhet megnyugtató kiutat. A jelenlegi belső állapotok pedig mindehhez még mindig nem kedveznek. Az önmagában pozitív fejlemény, hogy a hadsereg közbelépésének köszönhetően az ország megmenekült az erősödő iszlámista dominanciától, annak ellenére, hogy Murszi és az újfent betiltott Muzulmán Testvériség mögött nagyon jelentős tömegek állnak ma is. Így korántsem garantálható, hogy egy következő, demokratikus választások során nem ismétlődik-e meg a 2012. évihez hasonló, az iszlám mérsékelt, illetve radikális támogatóinak előretörésével jellemezhető fordulat. Az is pozitívum természetesen, bár a gazdasági stabilizáció szempontjából messze nem elegendő, hogy a széleskörű megmozdulások nem vezettek általános, nyílt, fegyveres polgárháborúhoz, vagy az, hogy – részben a legfontosabb egyiptomi iszlám vallási vezetők visszafogottságának köszönhetően – a lakosság muzulmán és keresztény közösségei közötti olykor éles súrlódások nem eszkalálódtak tartós és általános konfliktussá. Említést érdemel, hogy az ország vezetése külpolitikai szempontból többé-kevésbé megőrizte korábbi stabil arcukat és szerepét. Bár többször, különösen a Murszi-adminisztráció idején elhangzottak olyan megnyilatkozások, hogy Egyiptom esetleg felmondja, vagy érvénytelennek tekinti az Izraellel kötött Camp David-i békeszerződést, mindez megmaradt a retorikai fogások szintjén.

A belső változásokat nem követték a korábbiakkal merőben ellentétes külpolitikai vagy külgazdasági lépések, így Egyiptomnak jó esélye van arra, hogy megőrizze az 1970-es évek vége óta tudatosan vállalt regionális stabilizáló szerepét. A közel-keleti régió igen törékeny stabilitása szempontjából a jövőben is kulcsfontosságú Kairó szerepe. Kairó továbbra is támogatja a térség nukleáris fegyverektől mentes zónává (Nuclear-Weapon-Free Zone - NWFZ) alakítását, bár kialakításának nincs esélye a súlyos regionális konfliktusoktól terhelt Közel-Keleten.²⁷ Egyiptom az arab világban ma is véleményformáló tekintéllyel rendelkezik, ezen túl nagyon komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett és tesz a palesztin frakciók megbékélése, a palesztin-izraeli viszony javítása érdekében, sőt a líbiai és a szíriai polgárháborúban végzett, a közvetítői lépésektől a humanitárius közreműködésig terjedő sokrétű hozzájárulása pótolhatatlanul fontos. Éppen ezért a nemzetközi közösség, benne a szűkebb közel-keleti régió

²⁷ Gyene Pál - Harangozó Dániel: „A közép-ázsiai atomfegyvermentes övezet.” *Nemzet és Biztonság*. 2011. július 51-63. o.

országainak, de a tágabb, Mediterrán térség, benne az EU érdeke is az, hogy Egyiptom politikai és gazdasági stabilizációja minél hamarabb, minél kevesebb zökkenővel mehessen végbe.

Nagyon fontos a legnagyobb jövedelemtermelő ágazatok, így az idegenforgalom helyzetének javítása mellett maga az általános gazdasági fejlesztés Egyiptomban, amely sokkal jobban a diverzifikáció irányába kell, hogy hasson. Ehhez szükség van az iskolázottság és a képzési szint emelésére, hogy ez által a munkaerő foglalkoztatásának lehetőségét bővítsék. Ez a közel-keleti térség más arab országait is érinti, mint például Szíria²⁸ és Szaúd-Arábia²⁹ helyzetét. A foglalkoztatás bővítésére és a diverzifikált gazdaságfejlesztésre jó példákkal szolgáltak korábban is ezek az arab országok.

Az élelmezésbiztonság belső eszközökkel való javítása, így az élelmiszertermelés növelése is alapvető fontosságú kérdés. Így, élve a nemzetközi, pl. európai uniós forrásokból támogatott projektek lehetőségével, fontos feladat a fejlett technológiák, modern módszerek elterjesztésének leghatékonyabb módjait megtalálni. Számos országban, így Egyiptomban már 1953-ban létrehoztak szaktanácsadási hálózatokat elsődlegesen a kis és középvállalkozások számára, amelyek tapasztalataira a jövőben is lehet építeni.³⁰

Az ún. Arab Tavasz által érintett országokban 2011 elejétől számottevő politikai és gazdasági változások indultak, amely az esetek egy részében a polgári lakosság jelentős tömegeit is érintő katonai műveletek nyomán súlyos pusztításokkal járó polgárháborúvá eskalálódott, például Szíria és Líbia esetében. Tunézia, illetve Egyiptom esetében az erőszak korlátozottabb volt ugyan, de számottevő pozitív átalakulást sem, a társadalmi sem, a gazdasági életben nem eredményezett. Épp ellenkezőleg, komoly gazdasági leszakadás, valamint a Mubarak, Kadhafi, és Asszad nevével fémjelzett diktatórikus, ugyanakkor stabil és szekuláris rendjét nem demokratikus fordulatok követték, hanem káosz felé mutató állapotok, továbbá vallási szélsőséges csoportok erőteljes fellépése követte. Mubarak távozásával Egyiptom esélyt kapott az átalakulásra, gyökeres társadalmi fordulatra, azonban a jelek szerint ezzel az eséllyel, egyelőre az ország vezetése nem képes megfelelő módon élni.

Egyiptom korábban kedvező gazdasági növekedési mutatói mára szinte semmivé váltak. Az ország belpolitikai válságok sorozatát éli át, miközben a gazdaság stagnál. A legkedvezőbb forgatókönyv esetén is hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy Egyiptom stabilitása helyreálljon és az országba helyezett nemzetközi bizalom is olyan szintet érjen el, amely lehetővé teszi a nemzetgazdaság újbóli növekedési pályára állítását.

²⁸ Zsarnóczai J. Sándor: „Gazdasági fejlődés és terveződés Szíriában.” *Közgazdasági Szemle*. Vol. 26. No. 9. (1979) 1103-1118. o.

²⁹ Zsarnóczai J. Sándor: „Közé-Kelet élelmiszerhelyzetének kilátásai.” *Gazdálkodás*. Vol. 41. évfolyam No. 5. (1997) 55-61. o.

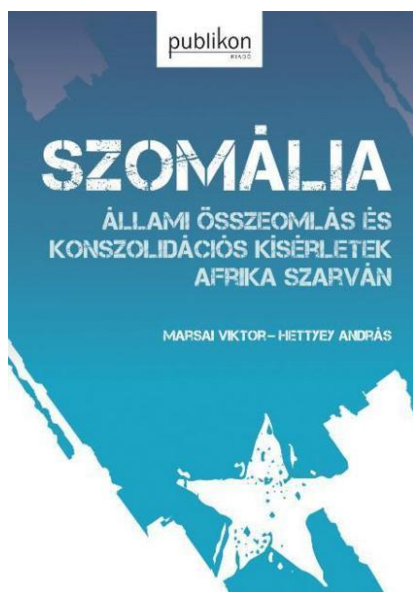
³⁰ Kozári József: *Szaktanácsadás*. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, 2007. 150 o.

Éva Ádám:

**Marsai Viktor – Hettyey András: Szomália, Állami összeomlás és
konszolidációs kísérletek Afrika szarván**

IDResearch Kft./Publikon Kiadó, 2013
ISBN: 9786155001963

Szomáliával kapcsolatban általában a bukott államiság képe él a köztudatban, amely gyakran megjelenik az amerikai filmgyártás termékeiben (lásd. Súlyom végveszélyben), de a napi hírek sem szólnak másról, minthogy Szomália a belpolitikai káosz következtében a terrorszervezetek melegágya. A háborús filmekben megörökített kudarcok, a híradások a véget nem érő fegyveres konfliktusokról és az iszlamista terrorizmus térnyeréséről Afrika Szarván egyáltalán nem festenek pozitív képet az országról. Az éppen aktuális kormányfő megválasztását a közvélemény általában kételkedve fogadja, gyors bukásukat a politikai elemzők általában axiómaszerűnek tartják.

Jelen recenzió tárgya az általános pesszimizmust félretéve, és a Szomáliáról elvélve megjelenő, általában egy-egy eseményre koncentráló biztonságpolitikai tanulmányok hagyományát megtörve most egy átfogó és pozitív kicsengésű képet fest a több évtizede gyakorlatilag bukott államnak minősülő országról.

A kötet szerzői két fiatal kutató, Marsai Viktor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem), és Hettyey András (Magyar Külügyi Intézet). Mindkettejük szakterülete a szub-szaharai Afrika térsége, Marsai Viktor már több éve Szomáliára specializálódott, így indokolt lehet, hogy tíz fejezetből hetet (II-VII., X.) ő jegyez, míg szerzőtársa három fejezettel (I., VIII-IX.) járul hozzá a kötethez.

A bevezetésben a szerzők célkitűzése, hogy a Szomáliában megjelenő részproblémákon túllépve a nagyobb folyamatokat, az események ívét rajzolják meg. Az ország politikatörténetének fókuszusa a kilencvenes évektől 2013-ig tartó időszakra helyeződik, míg az ország történelméről egy rövid összefoglalást olvashatunk. Az elmúlt mintegy huszonöt év eseményei alaposan és részletesen fel vannak dolgozva a könyvben. Az ország földrajzának

ismertetése rövid, de szemléletes. A gazdasági viszonyokról szóló fejezet kevésbé részletes, de annál érdekesebb információkat tartalmaz, amelyek érzékeltetik a bonyolult összefüggéseket.

Az ország lakosságának jelentős hányada ma is nomád pásztorkodó életmódot folytat, így rendkívül fontos nemzetgazdasági ágazat az élőállat kivitel, ami afrikai viszonylatban is jelentős tényezővé teszi a szomáliai állattenyésztést. Az importtal szemben azonban Szomália világviszonylatban is rendkívül kevés árut exportál. Magyarország három napi exportbevételével ér fel az évi 515 millió dollár, a hazánktól hétszer nagyobb, de heted annyi lakosságú országban. Fontos bevételt jelentene a faszén, ezt a szektort azonban az iszlamista *al-Shabaab* szervezet kisajátította, így 2010-ben az USA és az ENSZ szankcionálta a faszén exportját. Emellett az importkiadás 2010-ben meghaladta az export értékét a maga 1,2 milliárd eurójával.

A kettő közötti különbség fedezetének megteremtése, illetve makrogazdasági szempontból is jelentős a több millió fős, a környező országokban, valamint az Öböl-államokban, az Amerikai Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban élő szomáli emigránsok hazautalása, amely évente mintegy 1,6 milliárd dollárt, vagyis az exportbevételek háromszorosát generálja, az iszlám bankrendszerre épülő *hawala*-cégeken keresztül. Egy olyan, az iszlám normáinak megfelelő pénzügyi intézményről van szó, amely bankárok egy informális bizalmi hálózatára épül, kis haszonnal és utólérhetetlen gyorsaságú transzferekkel operálva. Ez ma az iszlám világ egyik legnépszerűbb banki szolgáltatása. Ahogy arra Hettyey András rámutat, a *hawala*-rendszer működése is hozzájárult, hogy 1991 után, az állami struktúrák megszűnésével a szomáliai gazdaság nemhogy nem dőlt össze, hanem gyorsabban növekedett, mint az előző években. Az 1990-es évek relatív gazdasági prosperitása annak is betudható, hogy a 80-as években tervgazdaság és katoná állam volt, kiegészítve egy kvótarendszerrel, így e tényezők együttevén olyannyira tönkretették a gazdaságot, hogy Szomália még a 2000-es évek anarchikus állapotai között is jobban teljesített gazdaságilag, mint két évtizeddel korábban. Az ország még így is az ötödik legszegényebb állam a világon, amely hazautalások és a kalózkodásból származó bevételek nélkül valószínűleg összeomlott volna gazdaságilag.

Az előzőekben röviden vázolt tényezők alapozzák meg az első fejezetben a könyv hátralevő fejezeteit. Amint látható, az állami struktúra összeomlása nem feltétlenül jelenti a gazdaság összeomlását. Ugyanakkor világos, hogy a struktúrák hiánya, illetve az iszlám radikalizmus és kalózkodás a gazdaság számára gátló tényező. Másrészt viszont az iszlám bankrendszer hatékony működése jelentheti a megoldást, a gazdasági prosperitást. Ezen tényezők mellett a fejezetből az etnikai adottságokat vizsgáló alfejezet kimaradását pótolandó a későbbiekben a szerzők részletesen bemutatják a szomáli társadalom struktúráját, a több évszázada a politikai viszonyokat meghatározó klánrendszer szerepét Szomália történetében.

Szomália modern kori politikatörténetét számos tényező, így a gyarmati megszállás, a társadalmi szerkezet és a szomszédokkal fenntartott viszony, és a vallási sajátosságok is meghatározták. Marsai Viktor szemügyre veszi a szomáli klánok struktúráját és hangsúlyozza, hogy nagyon fontos az arab eredet a szomáli törzsek számára az ország külpolitikai orientációjának meghatározásában, legalábbis a mítoszok szintjén. Itt csupán egy javaslatként vetnénk fel, hogy az ország arab államokkal fenntartott kapcsolatainak vizsgálata egy önálló

tanulmány tárgyát képezheti, amelynek természetesen egy igen fontos része lenne a már hangsúlyozott jelentőségű iszlám bankrendszer elemzése.

A gyarmati megszállás és a térség politikai felosztása szintén fontos előzmény, hosszú távú külpolitikai következményekkel. Valóban nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a regionalizmusra épülő törzsi társadalmi struktúrák ellenére létezik egy nagy Szomália eszmény, amelyet a gyarmatbirodalmak felbomlása és vonalzóval meghúzott államhatárok felállítása nemzetállamokra tagolt szét, így valamennyi környező államba került kisebb-nagyobb szomáli diaszpóra, különös tekintettel Etiópia Ogaden tartományára, amelynek politikai hovatartozása, a keresztény-muszlim ellentét mellett, az elmúlt évtizedekben és talán a jövőre nézve is meghatározza a két ország kényes viszonyát. Az irredentizmus így egy olyan tényezővé vált a szomáli politikában, amely eszmény megjelenése ellen valamennyi szomszédos állam minden lehetséges eszközzel küzd.

A nagy Szomália eszményére azonban nem csupán a szomszédos államok területi követelése, hanem a szomáli lakosságú északi területek (Szomáliföld, Puntföld és Jubaföld) önállósodása is sértőleg hat. A szerzőpáros megemlíti az ország erőteljes (95 százalék) szunnita muszlim jellegét, azonban a továbbiakban világossá válik, hogy csupán a politikai iszlám (Iszlám Bíróságok, Iszlám Bíróságok Uniója és egyéb szervezetek) és a radikális iszlamisták (nemzeti gerillamozgalmak és *al-Shabaab*) szerepének alapos elemzése lesz a könyv tárgya. Ez a témaválasztás szempontjából érthető, ugyanakkor a szerzők többször hangsúlyozzák, hogy az iszlámnak az emberek életvitelére, etikai normáira kevés hatása van, a radikális irányzatoknak pedig még jelentéktelenebb a befolyása. Így valóban érdemes lenne az iszlámot és iszlamizmust szomáli kontextusban, egy önálló kutatás keretén belül megvizsgálni. A fejezetre és a könyv egészére nézve elmondható, hogy az iszlám és iszlamizmus, illetve terrorizmus fogalmak és ezek variánsai nincsenek szisztematikusan értelmezve, így a felfelbukkanásuk, különböző értelmezéseik zavaróak lehetnek, különösen a laikusok számára, így talán érdemes lenne mellőzni, vagy alaposabban és tudatosabban kategorizálni e fogalmakat.

Marsai Viktor külön fejezetben elemzi az 1969-es választások után katonai puccsal hatalomra került Mohamed Siad Barre tábornok diktatúrájának bukáshoz vezető döntéseit. A fejezetből megtudjuk, hogy a hidegháború során az USA számára geo-stratégiai jelentőséggel bírt Szomália, így támogatta a diktátor hatalmát, különösen, amikor Etiópia 1977-ben szakított a nyugati blokkal, vagyis az USA partnerséggel.

Az ezt követő, jelentősen elhúzódó etióp-szomáli háborúból azonban Szomália vesztesen került ki, gazdaságilag is a mélypontra kerülve. A klánok közti vetélkedés is fegyveres harcokba torkollott, így 1991-ben egy puccs után elkezdődött az ország több évtizedes anarchiába süllyedése, mivel a hidegháború felbomlásával az USA teljesen érdektelenné vált a szomáli politikai aréna rendezésében. Marsai a továbbiakban részletesen taglalja az 1991-es puccs utáni éveket, az ország szétdarabolását, az iszlamizmus térnyerését a politikában, és a radikális iszlám megjelenését az Afganisztánban nevelkedett több nemzetiségű muszlim harcosok megérkezésével Szomáliába. 1992-ben az ország az anarchia legvéresebb időszakait élte meg, miután a teljes külpolitikai elszigeteltség állapotába került. A humanitárius békefenntartó és békekikényszerítő műveletek (UNOSOM I és II, UNITAF) sikertelenségének oka a csupán néhány ezer fős kontingens létszámának és a nagyszámú áldozatnak tudható be,

míg később a létszám fokozatos növelésével az afrikai békefenntartók (AMISOM) hosszú távon is sikeresnek tűnő eredményeket értek el. Az 1993.október 3-4-i események is említésre kerülnek, amely során amerikai alakulatok sikeresen likvidáltak helyi klánvezetőket (lásd. Sólýom végveszélyben című film), ugyanakkor nem várt veszteségeket könyvelhettek el. A sikertelen végkimenetelű amerikai *Gothic Serpent* hadműveletről van szó, amelyet a *Joint Special Operations Command* (JSOC) vezérelt. A hadviselés e fejezetének kiemelése talán inkább akkor lenne releváns, ha az amerikai-szomáli kapcsolatok elemzése nagyobb hangsúlyt kapna a könyvben.

A következő fejezetekben a szerzőpáros részletesen taglalja az 1995 és 2001 között az országot jellemző anarchikus állapotok összefüggéseit, az abban meghatározó szerepet játszó személyek és szervezetek bemutatásával és a területekért folytatott harc kronológiájának követésével. A nemzetközi közösség érdektelensége miatt Szomália magára maradt belső viszályaival, a helyi hadurak a politikai hatalom megszerzéséért a mindenkori központi hatalom konszolidációja ellen küzdöttek saját helyi uralmuk kiépítése mellett.

Mindeközben az ország gazdaságát csupán a szomáli diaszpóra hazautalásai tartották életben. A 2006 és 2009 közötti időszakban, vagyis a mérsékelt és radikális iszlamisták hatalomért folytatott küzdelme során láthatjuk, hogy az amerikai külpolitika mennyire meghatározó szerepet játszik az ország klánjai és hadurai közötti vetélkedésben. Ez a scenárió sajnos hiányzik a könyvből, de Jeremy Scahill amerikai oknyomozó riporter és több tucat fős szakmai csapata az életveszélyes körülményeket vállalva alaposan megvizsgálta az amerikai politikai és militáns szerepvállalásokat a világ több konfliktuszónájában, köztük Szomáliában is. A 2013-ban megjelent, több éves kutatómunka után megszülető *Dirty Wars*¹ című, több elismerésben részesült könyv (és a megegyező címmel párhuzamosan készített, 2014-ben Oscar-díjra jelölt dokumentumfilm) részletesen tárgyalja az 1993-as katonai kudarc kapcsán korábban már említett JSOC tevékenységének jelentőségét Szomália belpolitikai viszonyaiban, a helyi hadurak támogatásával. Így, a hivatalosan elismert amerikai politikai és katonai, illetve a hivatalosan részben vagy teljes egészében titkos (*covert* és *clandestine*) politikai és katonai műveletek ismeretében még átfogóbb képet kaphatunk Szomália politikai és vallási viszonyairól.

Ezen tényezők ismerete azért is jelentős, mert az Iszlám Bíróságok Uniója (ICU) és más iszlamista szervezetek térnyerése során igen fontos és zavaros tényező a klánbeli hovatartozás. Egyrészt az iszlamista szervezetek egyfajta választ jelentenek a meggyökeresedett klánstruktúrák kompromisszum képtelenségére, másrészt a törzsi jelleg nyomán követhető az iszlamista szervezetek hierarchiájában is. Részletes leírást kapunk a 2006-ban az ICU-ból kiváló, később nagyszámú áldozatot követelő hadműveletei miatt hírhedtté vált *al-Shabaab* terrorszervezet tevékenységéről és viszonyáról a többi helyi szervezettel. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az amerikai, illetve etióp beavatkozások egyértelműen a szélsőségesek táborába hajtották a nemzeti érzelmű lakosságot. Ez az a korszak a modern Szomália történetében, amikor az államiság erőteljes iszlám jelleget kezdett öltetni. Ugyanakkor a szerzők rámutatnak, hogy Afganisztántól eltérően Szomáliában a lakosság sohasem szimpatizált a

¹ Jeremy Scahill: *Dirty Wars. The World is a Battlefield*. New York: Nation Books, 2013.

puritán iszlamista tanokkal. Ez a megállapítás több kérdést is felvet és a hely szűke miatt lehetetlen cáfolni vagy igazolni.

A könyv előrehaladtával eljutunk Szomália politikatörténetének „optimista” szakaszába, vagyis 2009 után elkezdődnek azok a konszolidációs kísérletek, amelyek végül a mai kormány és alkotmány létrejöttéhez vezettek. Az ehhez vezető út során jelentőséggel bír az etióp beavatkozás, majd az AMISOM béketeremtő missziója, amely napjainkra a fővárosban szinte teljes mértékben, míg a vidék jelentős területein felszámolta a radikális iszlamizmus jelenlétét. Ugyanekkor kezd a nyugati jelleg is teret hódítani a szomáliai politikai rendszerben, a parlamentben megjelenik egy olyan demokratikus rendszerre mutató arányosság, ami képes megőrizni a hagyományos klánstruktúrákat, azok képviselőit pedig a tárgyalóasztalhoz ülteti anélkül, hogy fegyveres konfliktus alakulna ki közöttük. Eközben a radikális iszlamisták véres tettei elidegenítik a társadalom jelentős részét, beleértve a mérsékelt iszlamista partnereiket.

A 2011-2012-es időszak valóban optimizmusra ad okot. Az AMISOM képes volt hatékonyan felvenni a harcot a szélsőségesekkel, azok jelentős területeket veszítettek, így a belpolitikai stabilitás, a tágabb térség általános biztonsági helyzetének javulása részben megvalósult. Bár a nyugati mintára kialakuló államvezetést a benuátság jellemzi, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a klánrendszer stabilitása sem billen el semmilyen irányban. A kötet három zárófejezete, bár önálló tanulmányként értelmezhetőek, de szerves részei és talán a könyvben legszemléletesebb módon mutatják be Szomália belső konfliktusainak kialakulásában a világ számos államának a felelősségét. Az ország rengeteg kiaknázatlan erőforrással rendelkezik (vasérc, kőolaj, urán, stb.), így az állami struktúrák hiányát nemcsak a helyi hadurak és az éppen aktuális kormány tagjai, hanem számos ország kihasználta a történelem során.

A donorállamok általában saját érdekeiket követve avatkoznak be humanitárius missziók, infrastrukturális fejlesztések formájában. Ezen lehetőségek kihasználásáért a nyugati és keleti államok versenyeznek egymással. A szerzők bemutatják az évekig jelentős nemzetközi krízist okozó szomáli kalózkodás kialakulását, annak működését, illetve művelőinek módszereit. Talán nem annyira közismert tény, hogy a kalózkodás a szomáli vizek nemzetközi közösség általi túlhalászására vezethető vissza, milliárdos károkat okozva a szomáli halászat és így a nemzetgazdaság számára. Így világosabb képet kaphatunk arról is, hogy a kalózkodás elleni nemzetközi fellépés nem orvosolja a „szárazföld” problémáit, csupán a hajózási útvonalak biztonságát garantálja, ami végső soron a nyugati államok érdekeinek érvényesítésére korlátozódik.

A mind a mai napig az ország politikai és gazdasági életét meghatározó korrupció ellenére a könyv jól érzékelteti, hogy a lassú változások bizalomra adnak okot. Az EU, amely a legnagyobb donorállam, valamint az afrikai békemissziók hosszú folyamat során elérték, hogy a biztonsági helyzet elfogadhatóvá vált az országban. Az erőszakos radikalizmusával az *al-Shabaab* elidegenítette magától még az egykori támogatóit is, így csupán a puha célpontok elleni támadások jelentenek veszélyforrást a fővárosban és vidékén. A szerzők ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a regionalizmus és az *al-Shabaab* vidéki jelenléte, szemben a kormány centralista törekvéseivel, megbénítja az állam egészének központi kormányzatát. Az EU kiképzőművelete (EUTM – *European Union Training Mission in Somalia*) során törekszik arra, hogy vegyes klánhovatartozású csoportokat hozzon létre, amelyek a kiképzés során vegyülnek

és így toleránsabbá válhatnak egymással. Ennek ellenére a klánstruktúrák fennállása mind a mai napig fejlődést okoznak a demokratikus kormányzás számára.

Összességében elmondható, hogy nehéz vállalkozás volt másfél száz oldalon összefoglalni akár csak az elmúlt huszonöt év társadalmi változásait Szomáliában, de a szerzők sikeresen megrajzolták a folyamatok ívét. Egy átfogó képet kaptunk az ország mélyproblémáiról, és világossá vált, hogy a konfliktusrendezés reménytelensége ellenére a nemzetközi hozzájárulás, a donorállamok részvétele igenis pozitív válaszra talál a szomálik részéről, és a nyugati és keleti befolyás egyaránt kedvező irányba terelheti a kaotikusságot felszámolni képtelen országot. Így a könyv, olyan hiányosságai ellenére is, mint az iszlám és iszlamizmus fogalmainak tisztázása, vagy autentikusabb források felhasználása, teljesítette célkitűzéseit: hiánypótló, tényeltáró és érdekes olvasmány.

A kötet szövegének terjedelme 174 oldal, amelyből 17 oldal illusztráció. Értelmezhetetlen a közepes minőségű ábrák és fényképek ömlesztett elhelyezése nagyjából a könyv közepén, mivel a szövegben semmilyen hivatkozás nem mutat rájuk. A könyv szerkesztése hagy más kívánnivalót is hagy maga után. A kötet első fejezete feltűnő és igen zavaró szerkesztési hibát tartalmaz: az első fejezet három alfejezete közül az egyik, a Szomália etnikai adottságai című egész egyszerűen kimaradt a könyvből. Egy másik szembeötlő jellemzője a könyvnek a név- és tárgymutató hiánya, ami csak tanulmánykötet esetében lehet elfogadott, egy ilyen átfogó műben nehézkessé teszi a keresést. A 174 oldalnyi szöveg tíz fejezetet és az utószót foglalja magába, így egy fejezetre, a két oldalas utószót leszámítva, átlagosan 17 oldal jut. A témakörök az ország történelmének rövid összefoglalását, a földrajzi és gazdasági adottságait, az ENSZ misszióinak tevékenységét, a radikális iszlám befolyását, az ország külkapcsolatait, illetve az éhínség és kalózkodás problémáit ismertetik. Egyértelmű, hogy ekkora oldalszámban a tömörség, a lényeg kiemelése lehet csupán a cél, ami így is van, mivel az elmúlt 25 év politikatörténeti eseményeinek részletes ismertetése alkotja a könyv gerincét. Mindazonáltal, a kiegészítő fejezetek röviden, viszont annál lényegre törőbben hívják fel a figyelmünket a történelmi múlt, az etnikai heterogenitás, a társadalmi rendszer sajátosságainak és egyéb tényezőknél az együttállására, amelyek így lehetővé teszik, hogy tisztábban lássuk Szomália sok évtizede tartó belső és külső konfliktusait.

A könyv pozitívumaként emelném ki, hogy a tanulmányok, monográfiák, levéltári források, hivatalos ENSZ dokumentumok mellett a szerzők több interjút is felhasználtak munkájuk megírása során EU-s, illetve kenyai állampolgárokkal, akik részt vettek az UNOSOM misszióiban. A tartalom szempontjából ez lehet a legérdekesebb, mások számára nem feltétlenül hozzáférhető forrás. A szerzők kenyai kutatómunkájáról egy blogban olvashatjuk², hogy a helyi, forrás értékű dokumentumok beszerzésére tett kísérletek során valamennyi helyszínen leküzdhetetlen akadályokba ütköztek. Nem tudjuk meg azonban, hogy adódott-e lehetőségük, a néhány meglévő mellett, a több millió fős szomáli diaszpóra (Kenyában 2,5 millió fő) köreiben további interjúkat készíteni, amelyekkel izgalmasabbá tehetnék volna az egyébként főként csak a nyugati, angol nyelvű monográfiákra és sajtótermékekre támaszkodó tanulmányokat a kötetben. A könyvet olvasva és a hivatkozásokat megszámlálva feltűnik, hogy

² <http://nemzetikivalosag.hu/web/marsaiviktor/>

a szerzők Ioan M. Lewis, Ken Menkhaus és Shaul Shay monográfiáira támaszkodnak a leginkább (a hivatkozások egy hatodában), az ő véleményüket tartják mérvadónak.

A könyv minden technikai és tartalmi kívánnivalója mellett hiánypótló a magyar nyelven Afrikáról, és különösen Szomáliáról, csekély számban megjelent kiadványok között. Viszont mindenképpen bevezető jellegűnek tekinthető, mivel erőteljesen a politikátörténet néhány modern kori fejezetére koncentrálnak, és háttérbe szorít olyan állandó és a politikától nagyrészt független társadalmi tényezőket (például vallás), amelyeket alaposan csupán a politikai konfliktusok megoldása, a jogállamiság helyreállítása és a közrend megszilárdítása után lehetne biztonságos körülmények között tanulmányozni.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Olvasószerkesztő:

Lattmann Tamás

Szerkesztőbizottság elnöke:

Valki László

Szerkesztőbizottság tagjai:

Jany János
Kardos Gábor
Lattmann Tamás
Losoncz Miklós
Manyasz Róbert
Paragi Bea
Szente-Varga Mónika

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.

Tel: + 36 1 411 6532

Fax: + 36 1 266 3103

mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.